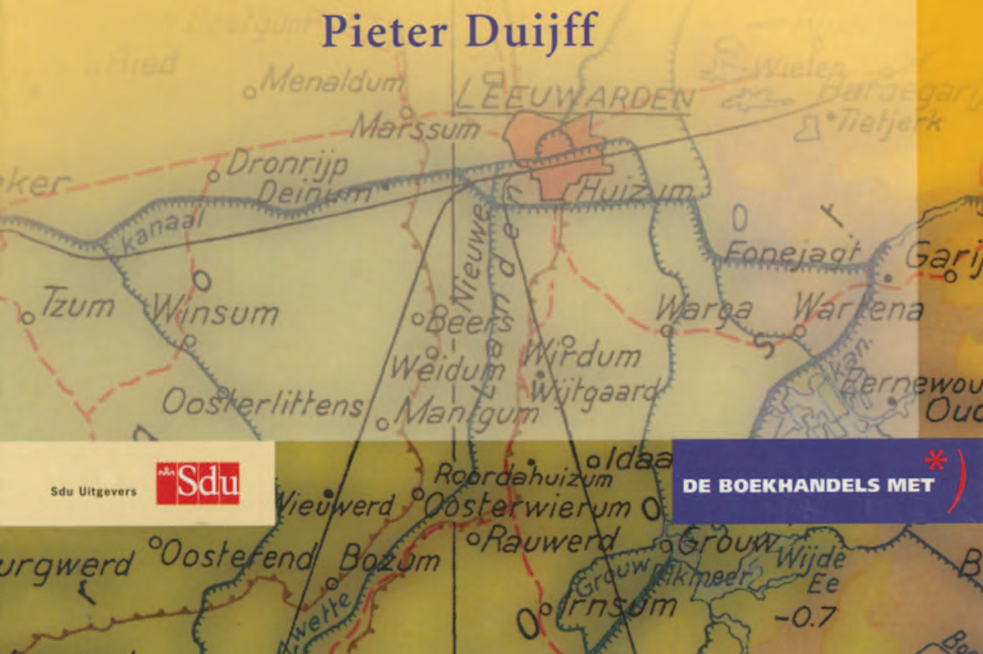
Taal in stad en land

FRIES EN STADSFRIES

Pieter Duijff

Sdu Uitgevers Sdu

Taal
in stad en land

FRIES EN STADSFRIES

Foar ús Willem

Taal
in stad en land

FRIES EN STADSFRIES

Pieter Duijff

Sdu Uitgevers, Den Haag

Verschenen in de reeks 'Taal in stad en land',
hoofdredactie Nicoline van der Sijs:

1 Amsterdams door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 Fries en Stadsfries door Pieter Duijff
3 Gronings door Siemon Reker
4 Haags door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 Leids door Dick Wortel
6 Maastrichts door Ben Salemans en Flor Aarts
7 Oost-Brabants door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 Rotterdams door Marc van Oostendorp
9 Stellingwerfs door Henk Bloemhoff
10 Utrechts, Veluws en Flevolands door Harrie Scholtmeijer
11 Venloos, Roermonds en Sittards door Pierre Bakkes
12 West-Brabants door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 Zuid-Gelderse dialecten door Jan Berns

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Druk en afwerking: A-D Druk BV, Zeist

ISBN 90 12 09015 6

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

De reeks *Taal in stad en land* is totstandgekomen op initiatief van Sdu Uitgevers en de Boekhandels Groep Nederland (BGN). Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. In eerste instantie verschijnen er dertien delen (zie de pagina hiernaast voor een overzicht en zie het kaartje op blz. 7). In de toekomst zullen nog meer delen volgen, onder andere voor het Drents, het Heerlens, het Noord-Hollands, het Sallands, Twents en Achterhoeks, het Zeeuws, het Zuid-Hollands en in principe ook voor de in België gesproken dialecten. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

Taal en dialect

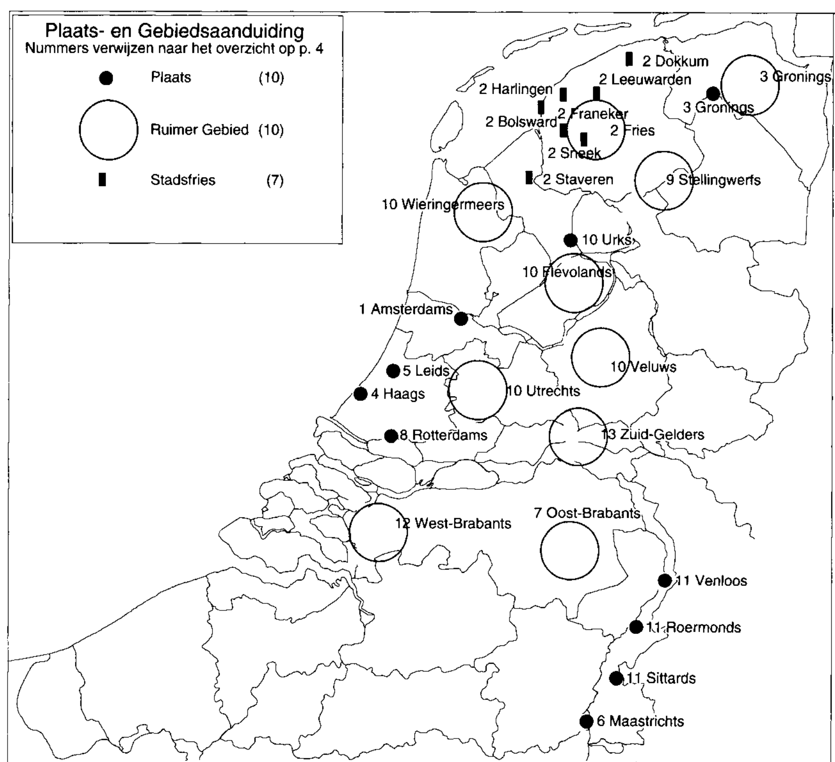
Benamingen als taal, standaardtaal, dialect, accent, streektaal, sociolect, groepstaal bestaan naast elkaar; ze zijn nauw verbonden met de taalontwikkeling en de visie hierop. In deze reeks willen wij benadrukken dat alle taalvariëteiten taalkundig gelijkwaardig zijn, vandaar de reekstitel (bedacht door Jacomine Nortier) ***Taal** in stad en land.*

Hoe verliep de taalontwikkeling in Nederland? De taal die in de Middeleeuwen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in

literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Gronings een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Gronings zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men volhouden dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Gronings en het Standaardnederlands. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot oneliners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. De gesproken taal bleef tot eind negentiende eeuw van streek tot streek verschillen. Halverwege de negentiende eeuw ontstond er een soort beschaafde spreektaal, een gesproken eenheidstaal, waaraan aanvankelijk alleen de gegoede burgers zich hielden. Deze beschaafde spreektaal breidde zich vanuit de Randstad steeds meer uit, ten koste van de dialecten, dankzij onderwijs, grotere mobiliteit, dienstplicht, radio en later televisie. Men ging de standaardtaal nu wel Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN noemen. Anderzijds groeiden vanaf ongeveer 1900 de plattelandsdialecten steeds meer toe naar de standaardtaal, of ze pasten zich aan elkaar aan in grotere dialectgebieden, zodat regiolecten ontstonden zoals binnen delen van het Nedersaksisch en het Zuid-Limburgs.

Plaats- en Gebiedsaanduiding
Nummers verwijzen naar het overzicht op p. 4
Plaats (10)
Ruimer Gebied (10)
Stadsfries (7)
2 Dokkum
2 Harlingen
2 Leeuwarden
3 Gronings
3 Gronings
2 Franeker
2 Bolsward
2 Fries
2 Sneek
2 Staveren
9 Stellingwerfs
10 Wieringermeers
10 Urks
10 Flevolands
1 Amsterdams
10 Veluws
5 Leids
4 Haags
10 Utrechts
8 Rotterdams
13 Zuid-Gelders
7 Oost-Brabants
12 West-Brabants
11 Venloos
11 Roermonds
11 Sittards
6 Maastrichts

Eind negentiende eeuw veranderde ook de positie van de stadsdialecten radicaal. Naast een tegenstelling tussen stad en platteland – die overigens niet voor alle steden bestond – ontstonden er nu sociale tegenstellingen binnen de steden zelf. Onder andere als gevolg van de industrialisatie trokken allerlei mensen van het platteland naar de stad, en hier vond een vermenging plaats van de dialecten die ze voorheen spraken, met als resultaat een groepstaal of sociolect, namelijk van de arbeiders. Hier ligt de kiem van de huidige stadstalen zoals het Amsterdams, Haags, Rotterdams en Utrechts. Na een betrekkelijk korte wordingsperiode kregen de stadsdialecten hun definitieve vorm. In de twintigste eeuw zijn ze over het algemeen minder veranderlijk geweest dan de plattelandsdialecten, onder andere omdat het leven op het platteland ingrijpend is gewijzigd. Met name de stadsdialecten van de Randstad groeiden geleidelijk steeds meer naar de standaardtaal toe. Momenteel wijken ze hiervan vooral in klank nog af. Daarom worden ze ook wel accenten genoemd. De stadstalen in het zuiden van het land, zoals het Maastrichts, Roermonds, Venloos en Sittards, vertonen daarentegen nog steeds grote verschillen met de standaardtaal, hoewel ook zij hier steeds meer naartoe groeien. Deze zuidelijke stadstalen zijn nooit het sociolect van een bepaalde klasse geweest, maar werden altijd door alle lagen van de bevolking gesproken.

In de twintigste eeuw keek men tot ongeveer de jaren zestig neer op alle van de standaardtaal afwijkende taalvariëteiten, die men denigrerend 'plat' noemde. Onderwijzers en ouders ontmoedigden het gebruik van dit plat. Dit verschilde overigens wel per regio: in het noorden werd veel meer op het dialect neergekeken dan in het zuiden – waar dialect van oudsher door alle lagen van de bevolking wordt gebruikt –, terwijl in Friesland al sinds de zeventiende eeuw een groep heeft bestaan die zich sterk beijverde voor het Fries.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw traden grote maatschappelijke veranderingen in. Er ontstond verzet tegen het gevestigde gezag, en dat uitte zich ook in het taalgebruik, dat vrijer, minder officieel werd. De jonge generatie keerde zich tegen het verzorgde en gekunstelde taalgebruik van de oudere generatie. Er kwam een grote tolerantie voor verschillen in uitspraak en woordkeus, voor informeel taalgebruik en voor het gebruik van dialect. Het verschil tussen spreektaal en schrijftaal werd kleiner. In de jaren negentig werd geschreven spreektaal in internet- en sms-verkeer zelfs normaal.

De emancipatie van de jaren zestig leidde ook tot het ontstaan van allerlei

nieuwe groepstalen, zoals jongerentaal, studententaal, yuppietaal, homotaal. Van belang voor het ontstaan van deze groepstalen is het feit dat jongeren en jong-volwassenen gedurende langere tijd bijeen blijven dankzij de leerplicht (en tot voor kort de dienstplicht), en dat er een sterk groepsgevoel bestaat onder jongeren dat zich onder andere uit in een eigen woordenschat. Een oudere groepstaal is het Bargoens, waaronder vroeger de geheimtaal van dieven, zwervers en venters werd verstaan, een taal die gekleurd was door de streektaal van de sprekers en door het Jiddisch; nu de venters en de zwervers van het platteland verdwenen zijn, verstaan we er veelal de volkstaal van de grote steden onder.

Een speciale en recente vorm van jongerentaal is straattaal. Hierover is voor het eerst in 1997 gerapporteerd. Straattaal is een groepstaal van jongeren in de steden, een mengtaal met Nederlands als basis, aangevuld met woorden uit het Engels en minderheidstalen zoals Surinaams, Arabisch, Turks en Papiaments. Het onderzoek naar straattaal is nog volop bezig. In het boek over het Amsterdams wordt aandacht besteed aan het verschijnsel.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw zien we zowel voor de plattelandsdialecten als voor de stadsdialecten een duidelijke revival, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek.

De aandacht voor streektalen en dialecten is overgenomen door de politiek. Regionale en landelijke overheden bieden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect. In 1984 is de eerste streektaalfunctionaris benoemd, voor het Gronings, in 1987 zijn streektaalfunctionarissen voor het Drents benoemd, in 1998 voor het Overijssels, in 1999 voor het Stellingwerfs en in 2001 voor het Zeeuws en het Limburgs. Bovendien zijn in 1996 het Fries en het Nedersaksisch in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In 1997 is ook het Limburgs als regionale taal erkend.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks *Taal in stad en land* biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belang-

stelling voor dialecten zowel bij de bevolking als bij de politiek nog steeds toeneemt, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, en dat alle dialecten steeds meer veranderen in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat hij uiteindelijk het gehele Nederlandstalige gebied zal bestrijken.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotypen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks *Taal in stad en land* is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwamen twee problemen naar voren: ten

eerste bleek dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. (Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.) Ten tweede bleek dat er voor diverse dialecten bijna niets te zeggen viel over de zinsbouw om de simpele reden dat deze nauwelijks van de Standaardnederlandse spreektaal verschilt of dat men zich niet bewust is van mogelijke verschillen; dat geldt met name voor de dialecten in het Randstadgebied.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Dankzij de dialectrenaissance is de status van de dialecten in het algemeen weliswaar verhoogd, maar tussen de waardering van de dialecten onderling bestaan aanzienlijke verschillen. Opvallend is dat vooral de vroeger verguisde stadsdialecten in het westen van het land in bepaalde situaties en in gecultiveerde vorm een hogere status hebben gekregen, zowel binnen als buiten de stad zelf, en dat daarbij de (geringe) verschillen met de standaardtaal – vooral bestaand uit uitspraakverschillen – worden benadrukt. De statusverhoging van de plattelandsdialecten blijft daarbij over het algemeen achter. Daarbij is het dan interessant om te zien dat er ook in zuidelijk Nederland – waar de waardering voor en het gebruik van het dialect van oudsher door de hele bevolking werden gedragen – een tegenstelling tussen het platteland en de stad bestaat: in Maastricht bijvoorbeeld kijkt men vaak neer op dialecten van het omringende gebied, die men 'boers' noemt.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan sommige boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Brabants, Zuid-Gelders of Midden-Nederland (Utrechts, Veluws, Flevolands en Urks). In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven.

Uit de boeken komt naar voren dat hoe verder weg van de Randstad een dialect gesproken wordt, des te meer het over het algemeen verschilt van de standaardtaal. En verder dat de stadsdialecten over het algemeen minder verschillen van de standaardtaal dan de omringende plattelandsdialecten. De

stadsdialecten van de Randstad verschillen dus het minst van de standaardtaal, en sommige stadsdialecten zijn zelfs vrijwel verdwenen: zo verschillen het huidige Leids en Nijmeegs van het Standaardnederlands vrijwel alleen in enkele speciale klanken of een bijzondere intonatie.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht op de website van het Meertens Instituut. Hier heeft Marc van Oostendorp een speciale site voor de reeks ingericht (www.taalinstadenland.nl). Deze site bevat onder andere een hoofdstuk uit ieder boek, aanvullingen op de boeken, illustraties, links naar websites met meer informatie over de streek en het dialect, en een geluidsopname van het dialect.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd het stoffige of carnavaleske imago dat de dialecten lange tijd heeft aangekleefd, af te schudden en een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur. Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties

1. Inleiding

De Achmeatoren in Leeuwarden, de hoogste toren van Noord-Nederland, herbergt overdag een groot aantal werknemers uit stad en land. Velen van hen, en ook de vele werknemers uit andere kantoren uit de stad, genieten tijdens de middagpauze van een wandeling door de historische Leeuwarder binnenstad. Op de noordzijde van de Nieuwestad, de grootste en drukste winkelstraat van de stad, hebben zij volop keuze uit terrassen. De toerist uit Leiden die zojuist de monumentale Oldehove, de toren van Pisa in de Friese hoofdstad, heeft beklommen en op die ene lege terrasstoel neerstrijkt om genietend van een pilsje van de inspannende klim te bekomen, kan zo nu en dan flarden van de gesprekken aan het terrastafeltje opvangen. Als er Nederlands wordt gesproken, lukt hem dat natuurlijk, maar een aantal terrasgasten bezigt een voor hem onverstaanbare taal. En toch verstaan ze elkaar klaarblijkelijk zonder enig probleem.

Deze schets is meer dan denkbeeldig. In Fryslân wordt een verscheidenheid aan talen gesproken en het Leeuwarder kantoorvolk komt 's morgens uit alle hoeken van de provincie – en van over de provinciegrenzen – naar de stad toe. Vooral in de informele sfeer houden velen hun eigen taal aan: Nederlands, Fries, Stadsfries, Bildts, Stellingwerfs en varianten van een aantal van deze talen. En een probleem behoeft dat niet te zijn, want in Fryslân kan bijna iedereen elkaar wel verstaan. De toerist had het trouwens ook kunnen treffen dat op het terrasje slechts het Nederlands

voertaal was, want deze taal wint in de informele sfeer steeds meer terrein.

Wie aan de zuidzijde van de Nieuwestad Vroom & Dreesmann binnenloopt, kan het warenhuis gebruiken als passage naar het Wilhelminaplein. Aan dit plein, dat in de volksmond het Zaailand heet, staan twee gebouwen van justitie: het statige gerechtshof en het modern ogende gerechtsgebouw, dat onder meer de Leeuwarder rechtbank huisvest. In de wandelgangen van deze gebouwen spreken 'gasten' en werknemers vast nog wel een andere taal dan het Nederlands, maar in het formele domein van het recht is het Nederlands nagenoeg heer en meester. Op de werkvloer in de Achmeatoren zal het Nederlands trouwens ook overwegend de voertaal zijn.

Het Fries

Binnen de Friese provinciegrenzen worden dus verschillende autochtone talen gesproken. Deze talen kennen meestal ook dialectvarianten.

Het Fries, de taal die in de provincie nog altijd voor iets meer dan de helft van ruim 600.000 inwoners de moedertaal is, wordt in bijna geheel Fryslân gesproken. De provinciegrenzen en de taalgrenzen komen niet geheel overeen. In het zuidoosten, in de gemeenten Oost- en Weststellingwerf, is het Saksische dialekt het Stellingwerfs de autochtone taal. De noordelijke gemeente Het Bildt wordt evenmin tot het Friese taalgebied gerekend. De oostgrens met de provincie Groningen is ook niet identiek met de taalgrens. In het Groninger Opende wordt Fries gesproken en ten zuiden van het Lauwersmeergebied wordt aan de westkant van de provinciegrens geen Fries gesproken.

Traditioneel wordt het Fries in drie grotere regionale dialecten onderverdeeld: het Kleifries, het Woudfries en het Zuidhoeks. De sprekers van de verschillende dialecten kunnen elkaar overigens probleemloos verstaan. De verschillen beperken zich voornamelijk tot klankvariatie. Wie een Fries *hi léést sien boek* ('hij leest zijn boek') hoort zeggen, kan er gevoegelijk van uitgaan, dat hij uit de Friese Wouden afkomstig is. Hier worden de woorden 'hij', 'zij' en 'mij' consequent met een [ie] uitgesproken, terwijl in het Kleifries en het Zuidhoeks de woorden net als in het Nederlands de tweeklank [ij] hebben.

In het uiterste noordoosten van de provincie wordt het Kleifries ook wel het Noordhoeks genoemd, omdat het Fries van deze gemeente Dongeradeel

© Versloot-kartografy

Dialectkaart van de provincie Fryslân

een aantal afwijkingen ten opzichte van het overige Kleifries vertoont. Een voorbeeld hiervan is het voorkomen van de zogenaamde Dongeradeelster breking. Onder breking wordt verstaan dat sommige tweeklanken in het Fries onder bepaalde omstandigheden kunnen veranderen in andere tweeklanken. Zo verandert de tweeklank [iu] (uitgesproken als de Nederlandse [ee] voor [r]) in bijvoorbeeld *bium* ('boom') in het meervoud in een stijgende tweeklank: *bjémen*. In het Noordhoeks komt een aantal brekingsgevallen voor die in het overige (Klei)fries niet voorkomen. Zo heeft men hier voor 'boter' *bwóter* in plaats van *boeter* en voor 'broekzak' *bwóse*, terwijl verder in het Fries *boese* wordt gezegd.

Het Zuidhoeks wordt gekenmerkt juist door het ontbreken van de breking van geronde tweeklanken. De kater is in het Fries *bwâre,* maar in het Zuidhoeks heet de viervoeter *bùre.* Het Zuidhoeks heeft hier een klank die het overige Fries in het geheel niet kent.

De drie grotere Friese dialecten vertonen naast klankverschillen ook wel verschillen op het gebied van de woordenschat. Een voorbeeld hiervan is de benaming voor de hooihark. In het grootste gedeelte van de Friese Wouden en in de Noordhoek wordt dit boerengereedschap een *rjowe,* of met klankvariatie *ruwe,* genoemd. De rest van de Kleistreek en de Zuidwesthoek laten de boer met een *harke* werken. Soms begrijpen de Friezen uit de verschillende streken van de provincie elkaar niet. Slabonen kunnen in het Fries *tusjéte* (afgeleid van 'Turkse erwten'), *poeltsjes* en *bjéntsjes* heten. Wie in het *poeltsjes*-gebied het woord *tusjéte* laat vallen, zal niet worden begrepen.

Binnen de dialecten is ook variatie aan te treffen. Zo is in het noordelijke deel van de Wouden het woord voor 'wiel' *tsjél,* in de zuidelijke helft *fjil* of *fjild.*

Overige Friese dialecten

Naast de hoofddialecten van het Fries zijn er nog enkele Friese dialecten in Fryslân te noemen. Deze hebben een afwijkend klanksysteem en een eigen van het Fries afwijkende woordenschat. De Friezen uit de hiervoor genoemde streken kunnen de sprekers van deze dialecten niet zonder meer verstaan. Deze afwijkende dialecten van het Fries worden gesproken in de stad Hindeloopen en op de Waddeneilanden Terschelling en Schiermonnikoog.

Het oude havenstadje Hindeloopen heeft door de relatief geïsoleerde ligging ten opzichte van het Friese achterland een eigen van het Fries afwijkend dialect kunnen ontwikkelen. Zo kent het Hindeloopers geen breking van tweeklanken. Terwijl in het Nederlands en het Fries in sommige gevallen een [l] voor een [t] is weggevallen, heeft het Hindeloopers deze klank juist wel in deze positie behouden. Het heeft [áált] waar het Nederlands [out] en het Fries [òòt] (nog wel met [l] gespeld: *âld*) heeft. Evenals in het Nederlands heeft het Fries naast sterke werkwoorden ('lopen – liep – gelopen') ook zwakke ('fietsen – fietste – gefietst'). Het Fries kent echter anders dan het Nederlands twee klassen van zwakke werkwoorden. Naast de zwakke vorm die het Nederlands heeft, zijn er zwak verbogen werkwoorden die op -je uit-

gaan en de verleden tijd niet met -de/-te vormen. Een voorbeeld is *helje – helle – helle* ('halen – haalde – gehaald'). Het Hindeloopers heeft deze beide zwakke werkwoordsklassen met het Fries gemeen.

Ook het Schiermonnikoogs, dat slechts nog in enkele gezinnen aan kinderen wordt doorgegeven, heeft evenals het Hindeloopers geen breking. Het dialect heeft ook minder medeklinkerclusters dan het Fries. Zo heeft het dialect 31 combinatiemogelijkheden van het type twee medeklinkers gevolgd door een klinker, terwijl het Fries hier 50 mogelijkheden kent. Een voorbeeld: het Friese woord voor 'tegen' kan *tsjin* zijn – in de Noordoosthoek komt *jin* voor –, in het Schiermonnikoogs is het *tjen*, met een medeklinker minder dus. Het dialect heeft wel beide Friese klassen zwakke werkwoorden.

Op het eiland Terschelling worden twee onderling licht verschillende Friese dialecten gesproken: het Westers en het Aasters (Oosters). Een voorbeeld van een verschil tussen de beide dialecten is het woord voor 'kind'. In het Westers is het *bòn*, in het Aasters *bén*. Het Aasters heeft in dit geval dezelfde klankkwaliteit als het Fries, dat [bé(é)n] zegt. Het Fries van Terschelling kent ook beide zwakke werkwoordklassen. De dialecten van Terschelling zijn voor een spreker van de vaste wal gemakkelijker te volgen dan het Hindeloopers en Schiermonnikoogs.

Waar in het vervolg gesproken wordt van Fries, is dit steeds met uitzondering van de dialecten van Hindeloopen en de beide Waddeneilanden. De afwijkingen van de perifere dialecten ten opzichte van het Fries van het vasteland zijn te groot om ze in één adem met het Fries te noemen. Als in Fryslân over het Fries wordt gesproken, wordt ook altijd het Fries van het vasteland bedoeld. In Fries lesmateriaal voor de verschillende onderwijstypes hebben deze dialecten geen plaats. Lesmateriaal voor elk van deze dialecten vormt hierop uiteraard een uitzondering.

Stadsfries

Tot het eind van de Middeleeuwen was Fryslân bestuurlijk zelfstandig, maar in het jaar 1498 verwierf Albrecht van Saksen, hertog van Saksen-Meisen, de heerschappij over Fryslân. Vanaf dat jaar werd Fryslân steeds meer bestuurd door niet-Friezen en dit betekende dat naast het Fries het Nederlands een steeds grotere rol begon te spelen. In de Friese steden, de bestuurlijke centra en ook de plaatsen waar de meeste handel werd gedreven, was natuurlijk het

meeste Nederlands te horen. Juist in deze steden onstond door het contact tussen de Nederlands- en de Friessprekenden een nieuwe taal die het Stadsfries genoemd wordt. Eigenlijk is deze naam misleidend, want de ontstane mengtaal is veel meer Nederlands dan Fries. Het Stadsfries, overigens ook wel Stads of in het Fries *Stedsk* genoemd, is voor Nederlandssprekenden probleemloos te volgen. Het Stadsfries wordt gesproken in de steden Leeuwarden, Dokkum, Franeker, Harlingen, Bolsward, Sneek en Stavoren.

Het Stadsfries van deze steden zal tezamen met het Fries in dit boekje centraal staan.

Andere mengtalen

Niet alleen in deze steden, maar ook in de Friese plaatsen Kollum en omstreken en in Heerenveen wordt een mengtaal gesproken die erg veel overeenkomsten vertoont met het Stadsfries. In Midsland op het eiland Terschelling wordt ook een Nederlands-Friese mengtaal gesproken die veel op het Stadsfries lijkt, maar er zijn wel verschillen aan te wijzen. Zo heeft het Stadsfries bijvoorbeeld *fále, glá(á)t* en *blá(á)t*, terwijl het Midslands *fòle, glòt* en *blòt* heeft. Het Fries heeft voor deze drie woorden *fòle, gléét* en *bléét*. In het Stadsfries komt voor 'schaduw' zowel *skááduw* als *skáát* voor, maar in het Midslands *schòòt*. Het Stadsfries heeft hier de Friese begincluster [sk], het Midslands volgt het Nederlands met [sch]. De woordvorm lijkt evenals in het Stadsfries echter meer op het Friese [skáát] dan op het Nederlandse [schááduw].

Op het eiland Ameland werd tot de achttiende eeuw Fries gesproken op de oostkant van het eiland, maar daarna hebben Hollandse dialecten de leidende rol overgenomen. Het Amelands vertoont ook veel overeenkomsten met het Stadsfries, met inbegrip van het Midslands *(fòòle, glòòt, blòòt* en *skòòt)*, maar het heeft toch ook veel eigenheden. Het Stadsfries heeft bijvoorbeeld *wiel*, maar het Amelands heeft *tjeel*, een vorm die beschouwd kan worden als Fries overblijfsel; het Fries heeft zoals eerder opgemerkt onder meer *tsjil*.

Op het eiland Vlieland wordt geen Fries meer gesproken, maar overwegend Nederlands. Voorheen waren echter nog wel enkele dialectkenmerken in de taal van het eiland aan te wijzen. Zo waren de tweeklanken [ij] en [ui]: [ie] en [uu] (*diek* en *huus*). De begincluster van de medeklinkers [sch] is

ook in het Vlielands [sk] (*skip*). Voorheen kwam op Vlieland de wegval van een begin-[h] voor ([heel] werd [eel]), maar thans komt dit verschijnsel ook niet meer voor.

In het ingepolderde gebied van de gemeente Het Bildt wordt het zogenaamde Bildts gesproken. De uitloop van de Friese binnenzee de Middelzee is in de zestiende eeuw ingepolderd door bedijkers uit Zuid-Holland, de kop van Noord-Holland, Wieringen en Fryslân. De pachters van de boerderijen en de landerijen kwamen uit dezelfde gebieden. De nieuwe taal in Het Bildt, het Bildts, ontstond uit de dialecten van deze pioniers. Het Bildts bevat hierdoor natuurlijk nog veel Hollandse, maar ook Friese elementen. De zinsbouw van het Bildts is Fries, de woordenschat is Hollands en Fries. Zo heeft het Bildts voor 'iemand' evenals het Fries en Westfries *een*. Het Nederlandse 'kind' is in het Bildts *kient*, in het Fries *bé(é)n*. In de Standaardnederlandse zin 'ik zal even spelen' heeft het werkwoord 'spelen' in de geschreven taal een slot-*n*. Het Bildts en het Fries doen het hier zonder deze slot-*n*. Dit als voorbeeld van de Friese syntaxis in het Bildts.

Het Bildts wordt nog door ongeveer 5000 mensen gesproken. Het heeft het evenals andere dialecten zwaar. De sprekers van het dialect dragen hun dialect wel een warm hart toe. Vrij geregeld staan in de *Leeuwarder Courant* en het *Friesch Dagblad*, de beide dagbladen in Fryslân, Bildtstalige familieadvertenties. Bij het verschijnen van het omvangrijke Bildts woordenboek toonden de Bildtkers zich ook erg kooplustig. Het boek verkocht aanmerkelijk beter dan het enkele jaren daarvoor verschenen woordenboek van het Leeuwarders. Dit is tekenend voor de positieve houding van de Bildtstaligen ten opzichte van hun streektaal.

Stellingwerfs

Ten slotte wordt in de gemeenten Oost- en Weststellingwerf in het zuidoosten van Fryslân ook nog een Saksische taal gesproken. In deze streek is het Fries vanouds niet de autochtone taal, al is met name het noorden van Ooststellingwerf sinds de negentiende eeuw sterk verfriest. De reeks *Taal in stad en land* wijdt een apart boekje aan het Stellingwerfs.

2. Geschiedenis

Fries

Traditioneel wordt de Germaanse taalfamilie opgedeeld in West-, Noord- en Oost-Germaans. Vertegenwoordigers van het Noord-Germaans zijn de huidige Scandinavische talen, het Oost-Germaans is verdwenen. Het Fries vormt tezamen met het Nederlands, Duits en Engels de West-Germaanse taalgroep. Binnen deze laatste groep wordt doorgaans nog een tweedeling aangebracht: Nederlands, Afrikaans en Hoog- en Nederduits als de ene groep en Engels en Fries als de andere groep, die ook wel het Noordzee-germaans of Ingweoons wordt genoemd. Binnen beide groepen zijn veel gemeenschappelijke taalontwikkelingen aan te wijzen. Waarschijnlijk hebben de afzonderlijke talen binnen het West-Germaans zich tussen circa 500 en 800 na Chr. tot zelfstandige talen ontwikkeld. Taalbronnen uit deze – en vroegere – tijd zijn de runeninscripties. Er zijn ook dergelijke Friese inscripties bewaard gebleven die gegrift zijn in gebruiksvoorwerpen van bijvoorbeeld taxushout en/of metaal. Anders dan in Scandinavië zijn hier geen inscripties op steen gevonden.

Het Fries is evenals de andere Germaanse talen in drie verschillende fasen ingedeeld: Oud-, Middel- en Nieuwfries, maar de periodisering is wel anders dan in andere talen. Het Oudfries loopt vanaf de runeninscripties tot circa 1550, het Middelfries vanaf circa 1550 tot 1800 en het Nieuwfries vanaf

1800. Het Oudnederlands gaat tradioneel tot circa 1150 en het Middelnederlands tot circa 1500. Het Fries loopt in die zin dus wat 'achter'. Het Oudfries, uiteraard alleen in schriftelijke bronnen overgeleverd, heeft langer dan andere West-Germaanse talen oude vormen behouden. Waarschijnlijk komt dit door het type teksten dat bewaard is gebleven. Oudfriese teksten zijn namelijk voor het grootste gedeelte wetsteksten en deze teksten zijn nu eenmaal traditioneel van vorm en taal. Mogelijk is het Oudfries ook behoudender gebleven door de geïsoleerde ligging van het middeleeuwse Fryslân.

In de vroege Middeleeuwen werd het Fries niet alleen in de huidige provincie Fryslân gesproken, maar ook in wat nu de provincies Noord-Holland en Groningen zijn en aansluitend in Noord-Duitsland in de streek Oost-Friesland. Het Oudfries wordt geografisch dan ook in twee groepen verdeeld met de rivier de Lauwers als scheidingsgrens: Oosterlauwers Fries in Groningen en Noord-Duitsland en Westerlauwers Fries in Fryslân; Oudfriese teksten uit Noord-Holland zijn er niet. De Oosterlauwerse teksten zijn van oudere datum dan de Westerlauwerse. De oudste Oosterlauwerse tekst van de zogenaamde *Brokmerbrief* is van na 1276, de oudste Westerlauwerse, *Jus Municipale Frisonum*, is mogelijk in 1464 ontstaan. Het overgeleverde handschrift van deze tekst is trouwens honderd jaar jonger.

In het onderstaande fragment uit de *Brokmerbrief* is iets te zien van het behoudene Oudfries. Aan het einde van een aantal woorden is nog een volle [a] te zien. In latere taalfasen is deze veranderd in een sjwa of zelfs helemaal verdwenen. In het tweede Oudfriese fragment, dat uit *Jus Municipale Frisonum* is overgenomen, is deze [a] veel minder vaak aan te wijzen. In het Oudfries zijn ook de naamvalsuitgangen nog duidelijk aanwezig.

And sprecma thene rediewe on vmbe tha lessa meide ief tha vmbe tha marra.
sa vnd vngere mith sex monnum.
(En klaagt men de rechter aan wegens het aannemen van kleinere of grotere geschenken, dan moet hij zich vrijpleiten met zes mannen.)

[Buma (1949), p. 1.]

Hwae soe dis dikis hilde delth iefta decht, mit spada greft iefta mit ploge ereth iefta mit weine wrweit, dat scel hij mit dis koninges banne beta mit twam pundum ende dae schelta mit twam pundem.
(Wanneer iemand de dijkberm afgraaft of opgraaft, hierin met de spade graaft of met

de ploeg ploegt of met de wagen hier overheen rijdt, dan moet hij de overtreding krachtens de koningsban boeten met twee pond en de schout met twee pond.)

[Buma/Ebel (1977), p. 222.]

Tegen het einde van de Middeleeuwen raakte Fryslân zijn bestuurlijke zelfstandigheid zoals genoemd dus kwijt en daarmee verdween het Fries ten gunste van het Nederlands als taal van de overheid. Friestalige juridische teksten werden van regel uitzondering. Na ongeveer 1550 was het Fries helemaal geen schrijftaal meer en leefde het voort als spreektaal. Pas in de zeventiende eeuw werd er weer mondjesmaat in het Fries geschreven. Het Fries van deze tijd wordt het Middelfries genoemd. Door sommigen wordt ook wel beweerd dat het eigenlijk geen Middel-, maar al Nieuwfries is. Het Fries zou de middelfase – op schrift althans – hebben overgeslagen. Het is inderdaad waar dat het Middelfries niet erg veel van het oudste Nieuwfries afwijkt. Het Oudfries is niet zonder oefening te lezen, maar met enige inspanning kan iemand die het moderne Fries machtig is Middelfriese teksten lezen. Terwijl de Oudfriese teksten vooral gebruiksteksten waren, zijn de Middelfriese daarentegen grotendeels van literaire aard.

Het volgende fragment Middelfries komt uit een brief van de zeventiendeeeuwse Friese dichter Gysbert Japicx. De brief was gericht aan zijn vriend Simon Abbes Gabbema, toenmalig historieschrijver van Fryslân.

Bly bin ick dae ick jon ljeave lettren jiette reyz sjean mey, blyer dat ick jon kinst-ferssen beloaytse mey, in aller-blijst, dat Y schild bekennende betternisse beljeauwje.

(Blij ben ik dat ik uw lieve letteren nu eens mag zien, blijder dat ik uw kunstige versen mag aanschouwen, en het allerblijst, dat u schuldbekennende beterschap belooft.)

[Brouwer/Haantjes/Sipma (1966a), p. 332.]

Na circa 500 gingen de West-Germaanse talen hun eigen weg. Natuurlijk hebben ze door de eeuwen heen elkaar beïnvloed, maar ze kwamen steeds meer op zichzelf te staan. Na de Middeleeuwen, toen in Fryslân het Fries niet meer de enige taal was en het Nederlands op vele terreinen langzamerhand de eerste taal werd, kon het niet anders dan dat het Fries van het Nederlands begon te lenen. Woorden, maar ook uitdrukkingen en vooral in

Portret van de zeventiende-eeuwse Friese dichter Gysbert Japicx uit ca. 1825

de twintigste eeuw ook zinsconstructies. In de hoofdstukken hierna zal af en toe worden aangegeven welke Fries-eigene constructies de Nederlandse varianten naast zich kunnen hebben.

Het Fries heeft sinds de Middeleeuwen ook sporen in het Nederlands achtergelaten, maar deze zijn in aantal vele malen minder dan de Nederlandse

sporen in het Fries. Woorden die nu nog uit het Fries worden geleend, zijn vaak sterk verbonden met Fryslân. Een voorbeeld hiervan is het woord voor op schaatsen lopen over land: *klunen*. Fryslân-schaatsland heeft het woord geëxporteerd. Een ander recent voorbeeld is het woord *tongblaar*, voor de veeziekte mond-en-klauwzeer. Tijdens de mkz-crisis van 2001 gebruikte de nagenoeg voor honderd procent Nederlandstalige *Leeuwarder Courant* dagelijks het woord *tongblaar* dat een letterlijke vertaling van het Friese *tongblier* is. Het woord heeft het verder gebracht dan de Friese provinciegrenzen, want het werd ook incidenteel in het landelijke dagblad *Trouw* gebruikt. In het Nederlands van Friessprekenden zijn zoals valt te verwachten veel meer frisismen aan te treffen, vooral op het gebied van de syntaxis en de klanken. Woorden uit een andere taal aanleren en gebruiken lijkt gemakkelijker te gaan.

Het Friestalige gebied is dus langzamerhand kleiner geworden. Voorheen kon de provincie Groningen ertoe gerekend worden, maar ook een groot gedeelte van Holland moet dus Fries zijn geweest. Aangenomen wordt dat het Ingweoons een belangrijke bouwsteen van het Hollands is geweest. In Noord-Duitsland wordt nu nog door een- à tweeduizend mensen Fries gesproken. Dit zogenaamde Oost-Fries van Saterland wijkt sterk van het Nederlandse Fries af. In een smalle kuststrook in het noordwesten van Sleeswijk-Holstein en op een aantal eilanden voor de kust wordt het Noord-Fries gesproken. Het aantal sprekers van dit Noord-Fries ligt tussen de vijf- en de tienduizend. Het Noord-Fries kent een verscheidenheid aan dialecten. Nederlandse Friezen kunnen het Noord- en Oost-Fries niet zonder meer verstaan.

Stadsfries

Het ontstaan van het Stadsfries is in minder nevelen gehuld dan het ontstaan van het Fries en het Nederlands. Het ontstaan heeft alles te maken met het hiervoor genoemde verlies van de Friese bestuurlijke zelfstandigheid. Of, zoals velen het graag horen: de teloorgang van de aloude Friese vrijheid.

Aan het einde van de vijftiende eeuw werd Albrecht van Saksen, hertog van Saksen-Meissen, gubernator van Fryslân. In 1515 kwam Fryslân onder Bourgondische heerschappij te staan. Met de komst van deze Bourgondiërs kwamen 'vreemdelingen' met een niet-Friese taal naar Fryslân, in de eerste

plaats en in het bijzonder naar de Friese steden, die toen nog Friestalig waren. Het Stadsfries moet in deze zestiende eeuw zijn ontstaan. De vooral uit de hogere lagen afkomstige Friestalige stedelingen spraken om met de 'vreemde' bestuurders te kunnen communiceren de taal van de 'vreemdelingen'. Dit contact leverde een nieuwe taal op die een Friese klankkleur en zinsbouw had, maar zich overwegend bediende van niet-Friese woorden.

Welke Nederlandse dialecten deze mensen van buiten spraken, is niet met zekerheid te zeggen. Omdat er geen schriftelijke Stadsfriese bronnen uit de zestiende eeuw bewaard zijn gebleven, weten wij nu niet hoe het Stadsfries er toen precies uit heeft gezien. Het is dus ook heel moeilijk na te gaan welke Nederlandse dialecten aan het Stadsfries ten grondslag hebben gelegen. Bovendien is niet bekend waarvandaan de 'vreemden' kwamen. Van het Bildts, ook ontstaan uit contact tussen Friezen en niet-Friezen, is wel bekend welke dialecten tezamen met het Fries de taal gevormd hebben. De dijk- en polderwerkers van Het Bildt kwamen uit Zuid-Holland, en dan met name van de eilanden, en verder uit de kop van Noord-Holland en van Wieringen. Vergelijking van het hedendaagse Stadsfries met een aantal Nederlandse dialecten heeft wel een aantal verschillende veronderstellingen opgeleverd. Sommigen denken op grond van vergelijkingen aan Brabantse invloed, anderen nemen aan dat er sprake is geweest van een samenspel van vooral Noord-Hollands en een bovenregionale Nederlandse schrijftaal. Deze laatste variant zou inderdaad niet onaannemelijk zijn, want degenen die naar Fryslân kwamen, waren vooral bestuurders die geacht werden zich ambtshalve met geschreven taal bezig te houden, én in die gevallen waar het Stadsfries van zowel het Standaardnederlands als het Fries afwijkt, vertoont het overeenkomsten met Hollandse en dan met name Noord-Hollandse dialecten.

Het oudst overgeleverde Leeuwarder Stadsfries dateert uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Het betreft een tekst uit 1768 van Anne Jeltema, waarin de wijze van kopen en verzorgen van slachtvee wordt beschreven. Hieronder volgt een fragment uit deze tekst.

De andere daagsavens zude het Beest slagt wudde, en ik had bedongen, dat de Boer 't teugen die tied zude opbringe laate. Ik gong dan de avens (want zien, ik wilder niet om flouwe) metten halve bok na bed toe, en sliep de morgens wat langer as ik anders wend waar; ten minsten, eer wij op kwammen, wudder schrikkelijk oppe deur

klopt, en dat waar just de Keerel mette Koe. Ik kennet jou niet half zegge, hoe blied dat ik waar. 'K hadde uit voorzorg en Dikkop klaar zet, dar wij ris helder van proefden. Wij bonnen de Koe anne leuning van mien stoepe vast, en dat ston (ken ikje zegge) vooren Keuning. Ik gong fluitende en zingende na mien Wief toe, die nog op bed lag, om hoor dat nijs te bringen, en vroeg hoor met ien, of ze het Beest niet ris zien zude? Zij begon te zugten, en zei: Op die wieze gaat de heele week weer na Sinjeur!

[Uit: A. Feitsma en R. Bosma, *Estrikken* XXII, Frysk út de 18de ieu III, Grins [= Groningen] 1961, p. 77.]

Als de ontstaansgeschiedenis van het Stadsfries inderdaad zo verklaard moet worden, dan is het begrijpelijk dat de taal niet in elke Friese stad gesproken wordt. Alleen de belangrijkere steden trokken bestuurders en handelaren van buiten aan. De steden IJlst, Sloten, Hindeloopen en Workum waren geen bestuurscentra.

Tot in de achttiende eeuw werd de taal van de Friese steden gezien als een variant van het Nederlands die binnen de toen nog minder strakke spreektaalnorm viel. De sprekers van het Stadsfries spraken met andere woorden naar de mening van toen wel een regionaal gekleurde vorm van het Nederlands, maar niet een afwijkend dialect. Pas na circa 1800 wordt het Stadsfries gezien als een duidelijk van het Nederlands afwijkend dialect.

De verschillen tussen het Stadsfries van de zeven Friese steden waar deze taal wordt gesproken, zijn nu niet groot. Of die verschillen er in de zestiende eeuw ook waren, is uiteraard niet bekend. De verschillen die er nu nog zijn, kunnen mogelijk verklaard worden uit de regionale verschillen tussen het Fries. Van sommige verschillen kan bijna met zekerheid gezegd worden dat het regionale Fries de oorzaak is. In het vervolg worden hiervan enkele voorbeelden gegeven.

Andersom, dat het Stadsfries invloed heeft gehad op het Fries, lijkt niet het geval te zijn. De syntaxis en de klanken zijn in beide talen gelijk, zodat alleen invloed op het niveau van de woorden verwacht zou kunnen worden. Typisch Stadsfriese woorden zijn niet in het Fries terechtgekomen. Er zijn door de tijd heen wel Nederlandse woorden in het Fries ingeburgerd, maar dat die uit het Stadsfries zijn geleend, lijkt niet waarschijnlijk. Leverancier is het Nederlands, dat met zijn macht en status veel meer invloed heeft dan het Stadsfries, dat zeker nu in status het Fries als zijn meerdere moet erkennen.

3. Klanken en hun spelling

Fries

Klinkers

De meeste klinkers die het Nederlands kent, komen ook in het Fries voor. Het Fries heeft bovendien nog enkele klinkers die het Standaardnederlands niet in voorraad heeft. Het schema van de Friese klinkers ziet er als volgt uit.

	Palataal						**Velaar**		
	Ongerond			*Gerond*			*Gerond*		
	Kort	*Lang*	*Tweeklank*	*Kort*	*Lang*	*Tweeklank*	*Kort*	*Lang*	*Tweeklank*
Gesloten	ie	iê	ië	uu	uû	uü	oe	oê	oë, oei
Half-gesloten	i	ee	iu	u	eu	uë	ó	óó	óë, ói, óói
Halfopen	é	éé	ei/ij	ù	èù	ui	ò	òò	ou/au
Open	–	-	–	á	áá	ái, áái	–	–	–

De Friese woorden in de nu volgende voorbeelden, waarin elk van de klanken voorkomen, zijn geschreven volgens de officiële Friese spelling. Vaak wijkt deze spelling af van de fonetische spelling waarvoor is gekozen in deze reeks *Taal in stad en land*. De Friese woorden worden steeds tussen ronde haken in het Nederlands verklaard.

- De [ie] (Nederlands *diep*) komt zeer veel in het Fries voor: *byt* (biet), *dyk* (dijk), *slyk* (slijk), *hyt* (heet), *hy* (hij), *ite* (eten), *ride* (rijden), *lipe* (huilen).
- De lange vorm van [ie] (Engels *deep)* is in het Fries anders dan in het Nederlands een zuivere eenklank en wordt ook frequent aangetroffen: *piip* (pijp), *iis* (ijs), *tsiis* (kaas), *wide* (wijde), *sige* (tochten), *divel* (duivel), *ivich* (eeuwig).
- Naast een lange variant van [ie] kent het Fries ook een tweeklank met als tweede element een sjwa. Deze tweeklank [ië] (Nederlands [iê] voor [r]: *bier)* is een van de zes Friese tweeklanken met de sjwa als tweede element. Voorbeelden: *bier* (bier), *ien* (een), *giel* (geel), *wiet* (nat).
- De [i] (Nederlands *lip*): *ik* (ik, ook), *libje* (leven), *ribbe* (rib), *tikje* (tikken), *rikke* (reiken), *dipje* (deppen), *djip* (diep).
- De Friese [i] heeft evenals de [ie] een lange variant naast zich: [ee] (Duits *gegen*). Voorbeelden: *dreech* (moeilijk), *eech* (oog), *deel* (deel), *seel* (hengsel van een emmer), *wegen* (wegen; meervoud van weg). Aan het eind van een woord (*see* (zee)) kan de klank echter enigszins tweeklankig worden met een [ie]-achtige afsluiting.
- De tweede tweeklank met een sjwa als tweede element is de [iu] die klinkt als de *ee* in het Nederlandse *beer*. In het Nederlands komt deze klank alleen voor [r] voor, maar het Fries kent deze beperking niet: *read* (rood), *skeaf* (schoof), *reager* (reiger), *reak* (rook (hooihoop)), *heal* (half), *beam* (boom), *hea* (hooi), *hean* (nauwsluitend), *heap* (hoop), *ear* (oor), *sjeas* (sjees), *sleat* (sloot).
- De [é] (Nederlands *web*): *lek* (lek), *pet* (pet), *sek* (zak), *fet* (vat, vet), *snert* (erwtensoep), *sette* (zetten), *helje* (halen).
- Ook de korte klank [é] heeft een lange naast zich (Nederlands *fêteren*, Amerikaans Engels *fast*): *sêd* (zat, verzadigd), *wêze* (zijn, wezen), *bêst* (best), *glês* (glas), *rêch* (rug).
- Evenals het Nederlands heeft het Fries de tweeklank [ei]/[ij]: *seil* (seil), *peil* [peil], *frij* (vrij), *bakkerij* (bakkerij).
- Tegenover de Friese [uu] (als Nederlands *bruut)* staat meestal de Nederlandse [ui]: *thús* (thuis), *húl* (omhulsel), *lús* (luis), *grúske* (klein stukje), *nuver* (vreemd, eigenaardig), *ruten* (ruiten), *nút* (noot).
- Ook [uu] heeft een zuivere lange variant [uû] naast zich (Duits *müde*): *drúf* (druif), *optuge* (optuigen).
- De [uü] is de tweeklank met een sjwa als tweede element naast [uu], die

in het Nederlands voor [r] voorkomt (*duur*); in het Fries komt [uü] ook voor andere medeklinkers voor. Voorbeelden: *kuer* (kuur), *flues* (vlies), *nuet* (tam, gedwee).

- De halfgesloten [u] (Nederlands *put*): *wurk* (werk), *grut* (groot), *nulle* (naald), *suchtsje* (zuchten), *huk* (roepwoord tegen schapen).
- De [eu] (Nederlands *heus*): *sneu* (sneu), *sneuper* (persoon die rondsnuffelt), *reus* (reus).
- Het rijtje achter de halfgesloten geronde palatalen wordt weer compleet gemaakt met een tweeklank uitgaande op een sjwa: [uë] (Nederlands *deur*). Deze tweeklank komt anders dan in het Nederlands niet alleen voor [r] voor, maar ook voor [n]. Voorbeelden: *kleur* (kleur), *maleur* (pech), *besleur* (besef, bezinning), *freon* (vriend), *sneon* (zaterdag), *gleon* (gloeiend), *dreaun* (gedreven), *kleaune* (kluwen), *preaun* (geproeft), *skreaun* (geschreven).
- De korte halfopen geronde palataal [ù] (Duitse *Köln*) komt slechts voor in het Fries van de Zuidwesthoek en is niet in de officiële Friese spellingsregels terug te vinden. Een voorbeeld is *hùzen* (kousen). Ook de lange variant [èù] (Nederlands *freule)* komt slechts in dit Friese dialect voor: *skèùle* (school).
- De tweeklank [ui] (Nederlands *guit*): *guit* (in *de guit krije*, vaart krijgen, goed op gang komen), *trui* (trui), *bluisterich* (onstuimig, wild, overstuur), *bui* (bui).
- De [á] (Nederlands *kat*): *bak* (bak), *dak* (dak), *hawwe* (hebben). Voor de dentale medeklinkers [s], [l], [d], [t], [n] heeft het Fries nooit een [á], maar een [ò]: *kast* (kast), *kalm* (kalm), *kladde* (papieren zakje), *plat* (plat), *santich* (zeventig). Het Fries spelt hier dus wel een [a]!
- De lange [áá] (Nederlands *baken*): *draak* (draak), *snaak* (grappenmaker), *lake* (lachte), *taken* (taken), *twa* (twee).
- Met een ie-achtige klank vormt de á(á) een tweeklank (Nederlands *graaien*): *laitsje* (lachen), *aike* (eitje), *heit* (vader), *maaie* (mei), *klaai* (klei).
- De korte velare klinker [oe] (Nederlands *doek*) komt bijvoorbeeld voor in: *boek* (boek), *hoeke* (hoek), *droech* (droog), *doe* (toen), *sûker* (suiker), *kût* (kuit), *bûse* (broekzak), *grûn* (grond).
- De [oe] komt evenals de voorgaande korte klinkers lang [oê] voor: *spoek* (spook), *koeke* (koek), *sûgje* (zuigen), *hûs* (huis), *sûch* (zeug), *gûne* (gulden), *sûn* (gezond), *grûn* (grond).

- De [oe] heeft naast een lange klank ook een tweeklank [oë] naast zich als in het Nederlands voor [r] (Nederlands *stoer*). Het Fries beperkt zich hier wederom niet tot de combinatie [oër]: *djoer* (duur), *soer* (zuur), *oer* (over), *fersoenje* (verzoenen), *koel* (koel), *soel* (zwoel, drukkend), *hoed* (hoed).
- De korte velare klinkers [ó] (Nederlands *stom)* en [ò] (Nederlands *stok*) zijn voor Nederlandssprekenden die het Fries aanleren moeilijk van elkaar te onderscheiden. Slechts door veel oefening zijn zij in staat woorden als *hok* [ó] (welk) en *hok* [ò] (hok) op de juiste wijze uit te spreken, en zelfs dan is in veel gevallen door een autochtone Friesspreker te horen dat de spreker het Fries heeft aangeleerd. Het lastige is bovendien dat de beide klanken in het Friese taalgebied wisselend in hetzelfde woord voor kunnen komen en in de spelling niet onderscheiden worden. Het Nederlandse *druk* kan zowel [drók] als [dròk] zijn. De [ó] komt naast *hok* en *drok* bijvoorbeeld ook voor in: *sok* (zulk), *protte* (veel), *pols* (pols), *fol* (vol), *holle* (hoofd).
- De [óó] (Nederlands *boom)* komt bijvoorbeeld voor in: *rook* (reuk), *mooglik* (mogelijk), *dope* (dopen), *smoke* (roken).
- Ook [ó] heeft een tweeklank op sjwa [óë] naast zich (Nederlands *goor*). Het Fries heeft de tweeklank niet alleen in positie voor [r]: *hoar* (gehorig), *soart* (soort), *soad* (veel; maagzuur), *hoas* (kous; hoos), *oan* (aan).
- Naast deze tweeklank komt de klank voor in combinatie met een [i]-achtige klank: [ó(ó)i]: *moai* (mooi), *goaie* (gooien), *boi* (jongetje).
- De [ò] verschijnt behalve in *hok* en *drok* bijvoorbeeld in *sok* (sok), *blok* (blok), *kat* (kat), *al* (al), *kladde* (papieren zakje), *Jan* (Jan), *jas* (jas).
- De lange klank [òò] komt bijvoorbeeld voor in de woorden *rôle* (rol), *bôle* (brood), *wâld* (woud), *fâd* (voogd), *hân* (hand), *wâl* (wal).
- De [ou/au] komt bijvoorbeeld voor in: *mouwe* (mouw), *souder* (zolder), *souwe* (zeef), *trouwe* (trouwen), *gau* (gauw), *blau* (blauw).

Behalve de tweeklanken heeft het Fries ook enkele drieklanken. Het zijn de volgende.
Met een geronde velaar als hoogtepunt en [w] als begin:
- halfgesloten: [wói] met als voorbeeld *muoike* (tante).

Met een geronde velaar als hoogtepunt en [j] als begin:
- gesloten: [juuw] met als voorbeeld *priuwe* (proeven);
- halfopen: [jóu] met als voorbeeld *fjouwer* (vier).

Met een geronde palataal als hoogtepunt en [w] als begin:
- open kort: [wái] met als voorbeeld *moaist* (mooist);
- open lang: [wáái] met als voorbeeld *koai* (kunstei).

Met een geronde palataal als hoogtepunt en [j] als begin:
- gesloten: [juuw] met als voorbeeld *bliuwe* (blijven).

Breking

Eerder is reeds opgemerkt dat in het Fries een aantal tweeklanken onder bepaalde omstandigheden kan veranderen. Deze breking, zoals het verschijnsel traditioneel wordt genoemd, is eigenlijk een accentverschuiving binnen de tweeklank en kan zich voordoen in de gesloten en halfgesloten tweeklanken [ie], [uü] (slechts enkele malen), [oë], [iu] en [óë], die dus als tweede element een sjwa hebben. In de gebroken tweeklank verschuift het accent naar het tweede element, een volle klinker, en de tweeklank opent met de halfklinker [j] of de bilabiale [w] (zie 'medeklinkers'). De drie palatale tweeklanken hebben de [j] als eerste element, de beide velare tweeklanken de [w]. De breking doet zich voor als een grondwoord met de klank wordt verlengd. De verlenging kan bestaan uit een achtervoegsel, zoals *-ich*, maar ook uit een zelfstandig woord waarmee het grondwoord een samenstelling vormt. Bij meervoudsvorming en verkleining van het grondwoord komt breking veelvuldig voor. Het lastige voor iemand die Fries aanleert, is dat de breking niet voorspelbaar is. Niet altijd bij verkleining breekt de tweeklank, bij samenstellingen hoeft de breking evenmin altijd toegepast te worden. Lastig is ook, dat de breking van [oë] de enige is die in de Friese spelling is aangegeven. Bovendien zijn regionale verschillen meer regel dan uitzondering.

Een overzicht met voorbeelden.

De palatalen:
- [ië] breekt naar [jI]: *stien* (steen) – *stiennen* (stenen) – *stientsje* (steentje)
- *stienbult* (steenhoop).
- [uü] breekt naar [ju]: *sluere* (slieren, glijden) – *sljurkje* (zachtjes slieren).
- [oë] breekt naar [wó]: *koer* (korf) – *kuorren* (korven) – *kuorke* (korfje) – *kuormakker* (korfmaker).
- [iu] breekt naar [jé]: *beam* (boom) – *beammen* (bomen) – *beamke* (boompje) – *beamseagje* (een boom omzagen).
- [óë] breekt naar [wá]: *doar* (deur) – *doarren* (deuren) – *doarke* (deurtje), *koarn* (gerst) – *koarnkerl* (gerstekorrel).

Nasalering

Wie het Friese telwoord *fiif* en het Nederlandse *vijf* vergelijkt met het Duitse *fünf*, ziet direct dat het Duitse wel, het Friese en Nederlandse geen [n] hebben. Oorspronkelijk hebben beide talen de nasale klinker wel in dit woord gehad. Het verdwijnen van de [n] onder bepaalde omstandigheden is in het Fries nu nog gewoon. Als een [n] voorafgegaan wordt door een klinker en gevolgd wordt door een [f], [w], [s], [z], [r], [l], [j], verdwijnt deze en het nasale karakter van de [n] wordt overgenomen door de klinker. Het verschijnsel wordt dan ook nasalering, nasalering van de klinker, genoemd. Wie het Fries als tweede taal aanleert, zal doorgaans veel moeten oefenen op het juist uitspreken van woorden waarin de nasalering voor dient te komen. Voorbeelden zijn: *baanfeie* (de ijsbaan vegen), *ynfiele* (invoelen), *prins* (prins), *ynskowe* (inschuiven), *ynwaskje* (inwassen), *ynwriuwe* (inwrijven), *woansdei* (woensdag), *moarns* ('s morgens), *ynrûgelje* (verspreid naar beneden vallend (van droge stoffen) de oorspronkelijke vorm verliezen), *oanride* (aanrijden), *ynlitte* (inlaten), *oanlitte* (aanlaten), *oanjeie* (aanjagen), *ynjitte* (inschenken), *ynheakje* [-jékje] (inhaken).

Verkorting

Het meervoud van het woord *hân* (hand) is *hannen*. Deze meervoudsvorming bestaat dus niet alleen uit toevoeging van het meervoudssuffix *-en*, maar ook uit kwantiteitsverandering van de klinker: verkorting van [òò] naar [ò]. Vaak treedt in het Fries verkorting bij suffigering op. Ook in samengestelde woorden kan verkorting voorkomen. Evenals breking treedt verkorting niet altijd op. Bovendien kan regionaal verschil voorkomen. Voorbeelden:

[iê] → [ie]	:	*piip* (pijp) – *pypke* (pijpje) – *pypskoft* (pauze)
[ee] → [i]	:	*reek* (rook) – *rikje* (roken) – *rikkiste* (luik in dak van boerderij voor ventilatie), *leech* (laag) – *lichte* (laagte)
[êê] → [ê]	:	*blêd* (blad) – *bledsje* (blaadje) – *bledden* (bladeren) – *bledfeie* (bladeren bijeen vegen)
[uû] → [uu]	:	*drúf* (druif) – *drúfke* (druifje), *snuve* (snuiven) – *snúfke* (snuifje) – *snúftabak* (snuiftabak)
[eu] → [u]	:	*neuke* (gooien, smijten) – *nukke* (gooien, smijten), *reulje* (dialectische variant van *ruilje* 'ruilen') – *rulje* (ruilen), *heuch*

(dialectische variant van *heech* 'hoog') – *huchte* (hoogte), *heultyd* (dialectische variant van *hieltyd* 'steeds') – *hultyd.*

[áá] → [á]	:	*laam* (lam) – *lamke* (lammetje) – *lammen* (lammeren) – *lamraam* (eenjarige ram)
[oê] → [oe]	:	*mûs* (muis) – *mûske* (muisje) – *mûzefâle* (muizenval)
[óó] → [ó]	:	*knoop* (knoop) – *knopke* (knoopje) – *knopsgat* (knoopsgat)
[òò] → [ò]	:	*stôk* (stok) – *stokje* (stokje) – *stokferve* (stopverf)

Medeklinkers

De medeklinkers die het Nederlands heeft, komen ook allemaal in het Fries voor. Bovendien heeft het Fries naast de labiodentale [w] (Nederlands *twee)* een bilabiale [w] (Nederlands in Surinaamse mond *twee).* Deze [w] kan, doorgaans regionaal, wisselen met de labiodentale [w], zoals in *twa.* Veel komt deze medeklinker voor in het brekingsproduct van de beide velare tweeklanken (zie 'breking').

De uitspraak van [r] is in het Fries anders dan in het Nederlands. De Friese [r] wordt altijd gerealiseerd met de tongpunt en blijft dus in goed Fries een 'ratelklank'. Een Nederlandssprekende Fries verraadt met zijn [r] doorgaans snel zijn Friese achtergrond. Vaak wordt de [r] stom. In elk geval wordt de [r] niet uitgesproken in positie voor dentalen ([s], [l], [d], [t], [n]) en in woorden die als eerste element voorvoegsels als *fer-* (ver-) of woordjes als *oer* (over) hebben. Voorwaarde hierbij is dat deze elementen worden gevolgd door een medeklinker met uitzondering van de [h]. Enkele voorbeelden: *ferbealigje* (door zware arbeid zijn lichaam overbelasten), *oerseagje* (opnieuw zagen), *ferlingje* (verlengen), *ferdaagje* (verdagen), *fertiizje* (verward raken), *oermjitte* (opnieuw meten), *swart* (zwart), *kerl* (korrel), *burden* (baarden), *kearn* (kern), *gers* (gras). Ook al wordt de [r] niet uitgesproken, gespeld wordt hij dus wel steeds.

In het Nederlands kunnen de stemhebbende spiranten [v] en [z] aan het begin van een woord voorkomen, in het Fries is dit niet mogelijk. In deze positie of vooraan in lettergrepen die ook als zelfstandig woord voor kunnen komen, staan altijd de stemloze [f] of [s]. Enkele voorbeelden: *folle* (veel), *fuort* (weg), *foarst* (vorst, monarch), *froast* (vorst, het vriezen), *sjen* (zien), *seage* (zaag), *sjippe* (zeep), *fersjitte* (mis schieten), *oerfeie* (opnieuw vegen).

Aan het begin van een woord komt in het Fries vaak de explosieve [g]

(Engels: *get*) voor. Voorbeelden: *goarre* (rondgaande besmettelijke ziekte), *gean* (gaan), *gûne* (gulden).

Lettergreepverdeling

Wie het Friese woord *leppel* (lepel) op de juiste wijze wil uitspreken, moet niet de algemene regel toepassen dat een lettergreep beslist uit minstens één klinker moet zijn opgebouwd. In het Fries is het, evenals in verschillende dialecten van het Nederlands en het Engels, mogelijk dat onder bepaalde omstandigheden een medeklinker een lettergreep kan dragen. In het Fries is dit gewoon als in een lettergreep een sjwa wordt gevolgd door een [m], [n], [l], [r] of [l]. De sjwa verdwijnt in deze omstandigheden nagenoeg helemaal. Het woord *leppel* krijgt dan de uitspraak [lépl], waarbij de [l] iets langer wordt aangehouden. Andere voorbeelden zijn: *blossem* (bloesem), *biezem* (bezem), *petten* (petten), *lannen* (landen), *woartel* (wortel), *wartel* (draaibare grendel), *hinger* (hanger), *pocher* (opschepper).

De lettergreep *-en* komt zeer frequent voor bij meervoudsvorming (*petten*), substantivering van werkwoorden (*rinnen* (het lopen)) en de gerundiumvorm van werkwoorden (*rinnen* (te lopen)). In het Standaardnederlands verdwijnt doorgaans de slot-*n*, in het Fries blijft hij daarentegen prominent als lettergreepdrager aanwezig. Wie als Nederlandstalige het Fries aanleert, blijft doorgaans lang moeite houden met het juist uitspreken van deze slot-*n*.

Distributie

De Friese medeklinkers kunnen in het Fries andere posities innemen dan in het Nederlands. Een aantal opmerkelijke distributieverschillen zullen hierna aan de orde komen.

Allereerst komt in het Fries vrij gemakkelijk de combinatie van drie medeklinkers gevolgd door een klinker voor. Deze combinatie is in het Nederlands alleen mogelijk als de eerste klinker een [s] is (*spreken*, *strooien*). In het Fries zijn meer combinaties mogelijk, vooral met [j] en de bilabiale [w]. Een aantal voorbeelden: *priuwe* (proeven), *tsjin* (tegen), *knoarre* [knwáre] (groot stuk, klomp), *brjit* (brok turf), *smoarch* [smwárch] (smerig), *sprekke* (spreken, een toespraak houden), *struie* (strooien), *splite* (splijten), *skroar* (kleermaker).

Zelfs de combinatie van vier medeklinkers plus klinker is mogelijk. In deze begingroep staat alleen de [s] als eerste medeklinker. De vierde is steeds

een [j] of een bilabiale [w] (gespeld als oa): *strjitte* (straat), *skriuwe* (schrijven), *skroarje* (kleren maken).

De begincombinatie [ts(j)] komt vrij vaak in het Fries voor. In het Nederlands is deze cluster alleen aan te treffen in een beperkt aantal vreemde woorden (*tsaar*) en klanknabootsingen (*tsjilpen*). Eventjes een greep *ts(j)*-woorden uit een Fries woordenboek: *tsien* (tien), *tsier* (kier), *tsiere* (kijven), *tsifje* (kijven), *tsiis* (kaas), *tsjaffel* (wauwel), *tsjamkje* (doorelkaar praten), *tsjamme* (vogelverschrikker), *tsjânselje* (voortdurend, druk praten), *tsjantelje* (kijven), *tsjapkje* (smakken), *tsjasker* (soort watermolentje), *tsjeaf* (dief), *tsjeak* (kaak), *tsjêf* (kaf), *tsjel* (wiel), *tsjelk* (kelk), *tsjems* (melkzeef), *tsjen* (tijgen), *tsjep* (mooi, aantrekkelijk, knap), *tsjerke* (kerk), *tsjoene* (toveren), *tsjuster* (duister). In de voorbeelden valt op dat bij aardig wat woorden de Nederlandse equivalenten met een [k] beginnen. In een eerder stadium van het Fries stond in deze positie ook een [k]. In de naam van de Friese stad Franeker is deze verandering ook nog te zien. De Oudfriese benaming *Franeker* heeft de [k] nog, de nieuwere Friese naam *Frjentsjer* heeft de medeklinker ingeruild voor de combinatie [ts].

Stadsfries

Klinkers

Het Friese schema van de klinkers kan bijna onveranderd voor het Stadsfries gelden. Alleen de lange variant van de [oe], in het Fries bijvoorbeeld in *sûgje* (zuigen), ontbreekt in het Stadsfries. Het overzicht van de klinkers ziet er dan zo uit:

	Palataal						**Velaar**		
	Ongerond			*Gerond*					*Gerond*
	Kort	*Lang*	*Tweeklank*	*Kort*	*Lang*	*Tweeklank*	*Kort*	*Lang*	*Tweeklank*
Gesloten	ie	iê	ië	uu	uû	uü	oe	–	oë, oei
Half-gesloten	i	ee	iu	u	eu	uë	ó	óó	óë, ói, óói
Halfopen	é	éé	ei/ij	ù	èù	ui	ò	òò	ou/au
Open	–	–	–	á	áá	ái, áái	–	–	–

In het volgende overzicht met voorbeelden van Stadsfriese woorden waarin deze klinkers voorkomen, is de gangbare spelling van het Stadsfries gehanteerd. Alleen wanneer de Stadsfriese woorden of de spelling afwijken van de Nederlandse, is een Nederlandse vertaling toegevoegd.

- De [ie] (Nederlands *diep*): *nyt* (niet), *flibe* (speeksel).
- De [iê] (Engels *deep*): *priis* (prijs), *bliive* (blijven).
- Naast een lange variant van [ie] kent het Stadsfries ook een tweeklank met als tweede element een sjwa, maar de tweeklank komt minder vaak voor dan in het Fries. Voorbeelden: *bier* (bier), *ien* (een).
- De [i] (Nederlands *lip*): *ik, dik.*
- De [ee] (Duits *gegen*): *dreech* (moeilijk), *deel, klede* (kleed). Aan het eind van een woord kan de klank evenals in het Fries enigszins tweeklankig worden.
- De [iu] (Nederlands *beer*): *bealech* (lichaam, lijf), *kreas* (netjes) en genasaleerd voor [ns] *dînsdach* (dinsdag), *wînst* (winst).
- De [é] (Nederlands *web*): *ses* (zes), *west.*
- De [éé] (Nederlands *autoritair*, Amerikaans Engels *fast*): *sêge* (zeggen), *lêge* (leggen), *bêd* (bed).
- De tweeklank [ei]/[ij]: *seil* (zeil), *peil, frij* (vrij), *bakkerij.*
- Evenals in het Fries staat tegenover de Stadsfriese [uu] (als Nederlands *bruut*) vaak de Nederlandse [ui]: *brúke* (gebruiken), *húl* (huilen), *lús* (luis), *nuver* (vreemd, eigenaardig), *súp* (karnemelk).
- Met uitzondering van Leeuwarden, en in mindere mate Dokkum en Franeker, komt in de Friese steden naast de [uu] ook een zuivere lange variant [uû] (Duits *müde*) voor: *drúúf* (druif), *snúúve* (snuiven), *lúús* (luis).
- De [uü] (Nederlands *duur*) komt evenals in het Fries in het Stadsfries niet alleen voor [r] voor. Voorbeelden: *ture* (turen), *uur, nuet* (gedwee).
- De [u] (Nederlands *put*): *put, duf.*
- De [eu] (Nederlands *heus*): *seumer* (zomer), *feugel* (vogel), *seun* (zoon).
- Anders dan in het Fries komt de [uë] (Nederlands *deur*) eigenlijk alleen voor de [r] voor: *deur.* Genasaleerd komt de tweeklank ook in het Stadsfries voor: *geunst* (gunst).
- Evenals in het Fries komen de korte en de lange halfopen geronde palatalen [ù] (Duitse *Köln*) en [èù] (Nederlands *freule*) slechts voor in de Zuid-

westhoek: Stavoren. Voorbeelden van de korte voor [r] zijn *börre* (kater, Fries *boarre*), *pörre* (porren), voor [t] *börd* (bord; [r] is stom) en de lange voor [l] *föle* (veulen). In het Stadsfries van de overige steden staat voor de korte steeds een velare halfopen klinker: *bòrre*, *pòrre*, *bòrd*; *föle* is in de andere steden *fole(n)*.

- De tweeklank [ui] (Nederlands *guit*): *fluit*, *snuit*.
- De [á] (Nederlands *kat*): *arm*, *hand*. Voor de dentale medeklinkers [s], [l], [d], [t], [n] heeft het Stadsfries anders dan het Fries gewoon een [á]: *kalm*, *kast*, *plat*, *man*.
- De lange [áá] (Nederlands *baken*): *draak*, *brake* (braken).
- De tweeklank á(á)i (Nederlands *graaien*): *maits* (made), *taai*.
- De [oe] (Nederlands *doek*): *boek*, *hoeke* (hoek), *moeke*.
- De tweeklank [oë] komt ook in het Stadsfries voor meer medeklinkers voor dan alleen zoals in het Nederlands voor [r]: *boer*, *doën* (doen).
- De korte velare klinkers [ó] (Nederlands *stom)* en [ò] (Nederlands *stok*) komen net zoals in het Fries beide voor. Voorbeelden met [ó] zijn *stom* en *nocht* (plezier), met [ò] *blòk* (blok) en *pòt* (pot).
- De [óó] (Nederlands *boom*) komt bijvoorbeeld voor in: *rook*, *dope* (dopen), *boom*.
- Net zoals in het Fries heeft het Stadsfries naast de [ó] een tweeklank op sjwa [óë] (Nederlands *goor*): *groat* (groot), *foar* (voor).
- De [ó(ó)i] komt ook voor: *moai* (mooi), *noait* (nooit).
- De lange variant van [ò] komt niet frequent in het Stadsfries voor: *bôle* (brood).
- De [ou/au]: *frouw* (vrouw), *blauw*.

Breking

Het typisch Friese verschijnsel breking komt in het Stadsfries niet voor. Deze breking is in het Fries pas tot ontwikkeling gekomen, nadat het Stadsfries was ontstaan. Het Stadsfries heeft de breking later niet tot regel gemaakt.

Uitzonderingen bevestigen nu eenmaal de regels. Voor de regel dat het Stadsfries geen breking heeft, geldt dit ook. Slechts in de stad Dokkum komen onder de alleroudsten enkele brekingsgevallen voor. In de telwoorden dertien tot en met negentien heeft het Dokkumers behalve *-tien* ook de gebroken vorm *-tjin*. Deze [ie]-[ji]-breking komt onder de senioren ook voor in het meervoud van *stien* (steen): *stjinnen*. Wij mogen aannemen dat

deze brekingsgevallen het gevolg van directe invloed van het Dokkumer Friese achterland is. We kunnen er zeker van zijn dat over niet al te lange tijd geschreven kan worden dat het Dokkumers enkele brekingsgevallen had.

Nasalering

Evenals het Fries kent het Stadsfries nasalering van de klinkers voorafgegaan door een [n] die wordt gevolgd door een [f], [w], [s], [z], [r], [l] of [j]. Enkele voorbeelden: *manfòlk* (manvolk), *inflústere* (influisteren), *manwyf* (manwijf), *hanskrift* (handschrift), *inrúme* (inruimen), *anlange* (aanreiken) en *anjer*.

Verkorting

Verkorting van lange klinkers bij onder andere verkleining en meervoudsvorming komt ook in het Stadsfries voor, maar toch veel minder dan in het Fries. Het verschijnsel is in het Stadsfries minder frequent mede doordat het minder (vaak) lange klinkers heeft. Het voorkomen kan overigens per stad verschillen. Voorbeelden van verkorting zijn: *priis* (prijs) – *pryske* (prijsje), *bêd* (bed) – *bedsje* (bedje), *drúúf* (druif) – *drúfke* (druifje), *neuke* (gooien, smijten) – *nukke* (gooien, smijten) en *blaad* (blad) – *bladden* (bladen).

Medeklinkers

Wat over het Friese medeklinkersysteem is opgemerkt, geldt nagenoeg ook voor het Stadsfries. De [r] wordt met de tongpunt uitgesproken en is onder dezelfde voorwaarden als in het Fries (nagenoeg) stom. Voorbeelden zijn: *swart* (zwart), *hart*, *ferniele* (vernielen), *fersake* (verzaken), *overdoën* (overdoen). In het Leeuwarders gebruiken veel sprekers ook wel een huig-[r], die de Franse, haast schraperige keel-[r] benadert.

Aan het begin van een woord of aan het begin van een lettergreep die een woord kan zijn, komt geen [v] of [z] voor: *foar* (voor), *sien* (zien), *ferfoege* (vervoegen), *oversiën* (over het hoofd zien).

Aan het begin van een woord kan evenals in het Fries de explosieve [g] voorkomen: *gaan*, *gauw*, *gek*.

Lettergreepverdeling

Het Stadsfries kent dezelfde regels voor de lettergreepverdeling als het Fries: voor [r], [l], [m] en [n] in een lettergreep verdwijnt de sjwa en wordt de

medeklinker met klinker uitgesproken: *earder* (eerder), *bongel* (knuppel), *bezem*, *beneden*.

Distributie

De combinatie van drie medeklinkers komt in het Stadsfries veel minder vaak voor dan in het Fries, doordat het geen breking heeft. De combinatie met [j] en de bilabiale [w] is hierdoor uitgesloten. Woorden als *spreke* (spreken), *strooie* (strooien) en *splite* (splijten), waarin drie medeklinkers op een rijtje staan, komen in het Stadsfries gewoon voor. De combinatie van vier medeklinkers plus klinker komt evenals in het Nederlands niet voor. De begincluster [ts(j)] komt ook in het Stadsfries slechts in enkele woorden voor. Voorbeelden zijn *tsjilpe* (tsjilpen) en *tsiere* (kibbelen; Fries: *tsiere*).

Fries en Stadsfries

Er zijn op het gebied van de klanken dus erg veel overeenkomsten tussen het Fries en het Stadsfries. Het is niet zo moeilijk om nog meer overeenkomsten tussen beide talen te geven. Beide hebben bijvoorbeeld in veel woorden een slot-swja behouden waar het Nederlands deze door de eeuwen heen heeft verloren. De talen hebben bijvoorbeeld *tonge* (tong), *kiste* (kist), *krante* (krant), *matte* (mat). In Stavoren is de sjwa overigens bijna altijd verdwenen.

Ook komt in beide talen het verdwijnen van de slot-*d* na een *n* voor. De Nederlandse woorden *hand*, *zand*, *band* zijn in het Fries en Stadsfries dus korter van vorm, maar hebben wel rekking van de klinker: *hân*, *sân*, *bân* in het Fries en *ha(a)n(d)*, *sa(a)n(d)*, *ba(a)n(d)* in het Stadsfries. In de steden Bolsward en Sneek verdwijnt deze *d* het meest, in deze steden komt ook het meest rekking van de *a* voor. In Stavoren verdwijnt de *d* bijna nooit.

Beide talen hebben voor de Nederlandse begincluster [sch] altijd de noordelijke variant [sk]: *skip*, *skiep/skaap*, *skeare*, *skoppe*.

Wie een Stadsfries hoort spreken, legt dan ook vrij snel een verband met het Fries. Op schrift lijkt het echter veel op het Nederlands, doordat de woordenschat meer Nederlands dan Fries is.

Spelling

Na het einde van de Middeleeuwen functioneerde het Fries nagenoeg niet meer als schrijftaal. Pas in de loop van de zeventiende eeuw werd er weer

mondjesmaat in het Fries geschreven. Literaire teksten, wel te verstaan. De belangrijkste Friese schrijver in deze tijd was de Bolswarder schoolmeester Gysbert Japicx. Aangezien er geen spellingtraditie meer was, moest hij eigen spellingsregels vaststellen. Na deze Friese dichter zette het schriftelijk gebruik van het Fries niet door, maar pas in de loop van de negentiende eeuw werd er steeds meer in het Fries geschreven. Vaste spellingsregels waren er toen nog niet. Een aantal schrijvers volgde de regels van Gysbert Japicx, anderen probeerden te schrijven naar het voorbeeld van het Oudfries, het Fries van de Middeleeuwen. Ook werd geschreven volgens eigen regels.

Om tot uniformiteit in de spelling te komen, ontwikkelde het gezelschap voor Friese taal en literatuur, opgericht in 1844, regels die in 1879 werden gepubliceerd. Deze 'Selskips'-spelling is tot 1945 de gangbare spelling gebleven. In dit jaar zijn er door de Fryske Akademy enkele vereenvoudigingen in aangebracht. In 1976 is de Friese spelling opnieuw na veel discussie aangepast. Deze vernieuwde spelling is vastgesteld door de provinciale staten van Fryslân en wordt door bijna iedereen gevolgd.

Het Stadsfries is lange tijd verstoken gebleven van min of meer algemeen geldende spellingsregels. Wie Stadsfries schreef, volgde vaak op basis van de spellingsregels van het Nederlands en het Fries zijn eigen gevoel. In 1991 verscheen bij de Fryske Akademy het eerste woordenboek van het Leeuwarders. De spelling die hierin wordt gehanteerd, wordt tegenwoordig vaker gevolgd, ook in de andere steden.

4. Woorden en woorddelen

Fries

Fries en Nederlands zijn verwante talen en hebben dus veel woorden gemeenschappelijk, die helemaal of nagenoeg gelijk zijn. Maar er zijn natuurlijk woorden die echt helemaal anders zijn, zoals *bern* – *kind* en *boartsje* – *spelen*. Er zijn te veel woorden meer of minder verschillend om ze allemaal te noemen. Een zeer onvolledige en toevallige greep: *lûke* (trekken), *mûle* (mond), *tsjil* (wiel), *boarre* (kater), *hynder* (paard), *rinne* (lopen), *ear* (oor), *tsjerke* (kerk), *strjitte* (straat), *bern* (kind(eren)), *nuver* (vreemd, eigenaardig), *driuwe* (drijven), *sjen* (zien), *ljedder* (ladder), *nuet* (rustig, timide), *helje* (halen), *winskje* (wensen), *moanne* (maan), *duorje* (duren), *krêft* (kracht), *famke* (meisje), *gean* (gaan), *noaster* (neusgat), *tsjuster* (duister), *twiljocht* (schemer), *fjild* (veld), *ljirre* (rookvlees), *ark* (gereedschap), *nocht* (plezier, aardigheid), *gearkomste* (vergadering), *rier* (vaars).

Sommige van bovenstaande woorden lijken ook helemaal niet op de Nederlandse vertaling. Neem bijvoorbeeld *lûke*. Dit is in het Nederlands te vertalen met 'trekken'. Het Nederlands heeft echter wel hetzelfde woord *luiken* met de betekenis 'sluiten', ook in de afleiding *ontluiken*. Het Fries en het Nederlands hebben beide het woord, maar ze hebben er dus verschillende betekenissen aan gegeven.

Meestal hebben het Fries en het Nederlands bij zelfstandige naamwoorden

hetzelfde lidwoord, maar er zijn toch enkele verschillen. Zo heeft het Fries bij een aantal onderdelen van het menselijk lichaam onzijdige woorden, terwijl de Nederlandse equivalenten het lidwoord *de* hebben. Het Fries heeft *it kin, it wang, it skouder, it boarst, it burd, it bil, it kût, it ankel, it spien, it krop* tegenover *de kin, de wang, de schouder, de borst, de baard, de bil, de kuit, de enkel, de tepel, de wreef.* Andere voorbeelden zijn: *it boadskip, it aard, it bedsteed, it fabryk, it sop* tegenover *de boodschap, de aard, de bedstee, de fabriek, de soep.*

Andersom komt ook voor: het Fries heeft het lidwoord *de*, het Nederlandse woord is onzijdig. Enkele voorbeelden zijn: *de hikke, de bosk, de mar* tegenover *het hek, het bos, het meer.*

Omdat er zoveel verschillen tussen het Fries en het Nederlands zijn, moet hier gekozen worden voor de beperking. Hierna worden alleen de meest opvallende verschillen gegeven bij zelfstandige naamwoorden, werkwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, voornaamwoorden en voegwoorden.

Zelfstandige naamwoorden

De meervoudsvorming van zelfstandige naamwoorden geschiedt in de regel met *-s* of *-en*. Het Nederlands kent deze hoofdregel ook.

Met *-s* worden woorden eindigend op *-el, -er, -ert, -em, -en* en verkleinwoorden in het meervoud gezet. Voorbeelden zijn: *leppel – leppels* (lepel), *bakker – bakkers* (bakker), *kikkert – kikkerts* (kikker), *biezem – biezems* (bezem), *treppen – treppens* (trap), *jaske – jaskes* (jasje), *lantsje – lantsjes* (landje).

De meervoudsuitgang *-(e)n* wordt in de overige gevallen gebruikt: *skaaf – skaven* (schaaf), *stien – stiennen* (steen), *tonge – tongen* (tong), *panne – pannen* (pan).

In het Nederlands komt de onregelmatige meervoudsuitgang *-eren* (*kinderen*) voor, het Fries heeft deze uitgang niet. In het Fries komt wel een aantal andere onregelmatige meervouden voor. Evenals in het Nederlands wordt *-man* niet altijd met *-mannen* in het meervoud gezet. Zo worden *buorman* (buurman) en *fakman* (vakman) in het meervoud *buorlju, faklju*. Bij enkele woorden is de meervoudsvorm niet anders dan het enkelvoud: *bern* (kind(eren)) en *skiep* (schaap – schapen). Evenals in het Nederlands is het meervoud van *koe* onregelmatig: *ko – kij*. Ook *goes – gies* (gans – ganzen) wijkt van de regels af. Het meervoud *gies* is tegenwoordig trouwens verou-

derd, de huidige regelmatige vorm (met breking) is *guozzen*. De woorden *dei* (dag) en *wei* (weg), die in een oudere fase van het Fries ook op een [g] uitgingen, hebben in de meervoudsvorm deze medeklinker wel behouden: *dagen*, *wegen*. Ook bijzonder is een aantal woorden met een dubbele meervoudsuitgang. Enkele voorbeelden zijn: *lears* – *learzens* (laars – laarzen), *trep* – *treppens* (trap – trappen).

In het Nederlands kunnen bij meervoudsvorming korte klinkers in het meervoud lang worden: *schip* – *schepen*, *dak* – *daken*. In het Fries blijft de korte klank echter altijd behouden: *skip* – *skippen*, *dak* – *dakken*, *smid* – *smidden*, *slot* – *slotten*.

De verkleiningsregels van zelfstandige naamwoorden zijn in het Fries ook anders dan in het Nederlands. Het Fries heeft drie verschillende verkleiningsuitgangen: *-ke*, *-tsje* en *-je*. De regels met voorbeelden:
-ke volgt als de stam van het woord eindigt op de medeklinkers [m], [p], [f], [s], [r] of op een klinker: *laam* – *lamke* (met verkorting; lam – lammetje), *poppe* – *popke* (met afkapping van de sjwa; pop – poppetje), *krobbe* – *krobke* ([b] wordt in de stam [p]; tor – torretje), *wolf* – *wolfke* (wolf – wolfje), *tsiis* – *tsyske* (met verkorting; kaas – kaasje), *karre* – *karke* (met afkapping van de sjwa; kar – karretje), *see* – *seke* (zee – zeetje), *rie* – *rieke* (raad – raadje). Na klinkers wordt tegenwoordig ook wel gekozen voor de *-tsje*-uitgang: *autootsje*. Deze vormen worden in het onderwijs echter (nog) niet als acceptabel beschouwd.
-tsje wordt gebruikt als de stam van het woord afsluit met [l], [n], [t], [d]: *húl* – *húltsje* (omhulsel – omhulseltje), *loane* – *loantsje* (met afkapping van de sjwa; laan – laantje), *man* – *mantsje* (man – mannetje), *part* – *partsje* (deel – deeltje), *bod* – *bodsje* (de spellingsregels elimineren de [t]; bod – bodje).
-je volgt op stammen uitgaande op de velare medeklinkers: *bek* – *bekje* (bek – bekje), *baarch* – *barchje* (met verkorting; varken – varkentje), *wang* – *wankje* (wang – wangetje).

Werkwoorden

De infinitiefvorm van het Nederlandse werkwoord gaat in de spelling altijd uit op *-n*: *lopen*, *bellen*, *fietsen*, *staan*. Het Fries heeft behalve een beperkt aantal infinitieven op *-n* ook infinitieven op *-e* en op *-je*. Infinitieven op *-n* zijn bijvoorbeeld: *stean* (staan), *gean* (gaan), *sjen* (zien), *jaan* (geven), *dwaan* (doen). Werkwoorden met de *-e* uitgang zijn bijvoorbeeld: *rinne* (lopen),

fytse (fietsen), *brâne* (branden). Voorbeelden van *-je*-werkwoorden zijn: *belje* (bellen), *daagje* (dagvaarden), *kôgje* (kauwen). De vervoeging van de drie typen werkwoorden is verschillend. Bovendien is er evenals in het Nederlands verschil tussen regelmatige en onregelmatige vervoeging.

Allereerst de regelmatige werkwoorden op *-je*. Het Nederlands heeft deze werkwoordengroep niet en de vervoeging is voor de Nederlandssprekende dus nieuw. Twee voorbeelden aan de hand van de werkwoorden *boartsje* (spelen) en *mitselje* (metselen). Uit de voorbeelden blijkt dat de tweede persoon enkelvoud (*dû*) twee vormen heeft: *dû* (jij) en *jo* (u) als beleefdheidsvorm met steeds een meervoudsvorm van het werkwoord.

infinitief	*tegenwoordige tijd*	*verleden tijd*	*deelwoord*
boartsje	ik boartsje	ik boarte	ik haw boarte
	dû boartest	dû boartest	
	jo boartsje	jo boarten	
	hy/hja/it boartet	hy/hja/it boarte	
	wy boartsje	wy boarten	
	jimme boartsje	jimme boarten	
	hja boartsje	hja boarten	
mitselje	ik mitselje	ik mitsele	ik haw mitsele
	dû mitselest	dû mitselest	
	jo mitselje	jo mitselen	
	hy/hja/it mitselet	hy/hja/it mitsele	
	wy mitselje	wy mitselen	
	jo/jimme mitselje	jo/jimme mitselen	
	hja mitselje	hja mitselen	

Met deze voorbeelden kunnen voor de vervoeging van dit type werkwoord de volgende regels gegeven worden. In de tegenwoordige tijd komt in de eerste persoon enkelvoud *-je* achter de stam en daarmee is de vorm identiek aan de infinitief. In de tweede persoon enkelvoud komt *-est* (*dû*) of *-je* (*jo*) achter de stam, in de derde persoon enkelvoud *-et*. De meervoudsvormen zijn dezelfde als die van de infinitief. In de verleden tijd komt achter de stam achtereenvolgens *-e*, *-est*, *-en*, *-e* en in het meervoud *-en*. De tweede persoon

enkelvoud (*dû*) is in de tegenwoordige en in de verleden tijd dus identiek, zodat de context duidelijkheid moet geven over de tijd. Om verwarring te voorkomen, wordt in de verleden tijd ook wel een *-e* toegevoegd: *dû boarteste, mitseleste.* In de spreektaal verdwijnt in werkwoorden als *mitselje* in de tegenwoordige tijd in de tweede (*dû*) en derde persoon enkelvoud en in de tweede persoon (*dû*) verleden tijd de tweede sjwa doorgaans, doordat het uitspreken van twee onbeklemtoonde lettergrepen met een sjwa lastig is. De uitspraak wordt dan *mitselst* en *mitselt.* In de schrijftaal wordt de [e] bij voorkeur niet weggelaten.

De regelmatige werkwoorden op *-e* worden evenals in het Nederlands in de verleden tijd vervoegd met een dentaalachtervoegsel: *-te* of *-de.* Twee voorbeelden: *rikke* (reiken) en *meane* (maaien).

infinitief	*tegenwoordige tijd*	*verleden tijd*	*deelwoord*
rikke	ik rik	ik rikte	ik haw rikt
	dû rikst	dû riktest	
	jo rikke	jo rikten	
	hy/hja/it rikt	hy/hja/it rikte	
	wy rikke	wy rikten	
	jo/jimme rikke	jo/jimme rikten	
	hja rikke	hja rikten	
meane	ik mean	ik meande	ik haw meand
	dû meanst	dû meandest	
	jo meane	jo meanden	
	hy/hja/it meant	hy/hja/it meande	
	wy meane	wy meanden	
	jo/jimme meane	jo/jimme meanden	
	hja meane	hja meanden	

De regels zijn dus weinig anders dan in het Nederlands. Alleen in de tweede persoon bij *dû* is een duidelijke afwijking. Hier wordt achter de stam *-st* en *-test/-dest* gezet, terwijl het Nederlands *-t* en *-te/-de* heeft. De keuze voor *-te* of *-de* wordt ook in het Fries bepaald door de slotklank van de stam van het

werkwoord. Als deze een van de medeklinkers van *'t kofschip* is, dan volgt *-te*, anders *-de*.

De groep van onregelmatige werkwoorden wordt gevormd door de zogenaamde sterke werkwoorden die in de verleden en de voltooide tijd een andere stamklinker hebben dan in de tegenwoordige tijd en onregelmatige zwakke werkwoorden. De groep werkwoorden waarvan de infinitief eindigt op *-n* is ook onregelmatig. In de drie volgende voorbeelden wordt eerst de vervoeging van een onregelmatig sterk werkwoord op *-n* (*gean* (gaan)) gegeven. Daarna volgt een onregelmatig sterk werkwoord op *-e* (*rinne* (lopen)). Ten slotte wordt het onregelmatige zwakke *-je*-werkwoord *meitsje* (maken) vervoegd.

infinitief	*tegenwoordige tijd*	*verleden tijd*	*deelwoord*
gean	ik gean	ik gie	ik bin gien
	dû giest	dû giest	
	jo geane	jo giene	
	hy/hja/it giet	hy/hja/it gie	
	wy geane	wy giene	
	jimme geane	jimme giene	
	hja geane	hja giene	
rinne	ik rin	rûn	ik haw rûn
	dû rinst	dû rûnst	
	jo rinne	jo rûnen	
	hy/hja/it rint	hy/hja/it rûn	
	wy rinne	wy rûnen	
	jimme rinne	jimme rûnen	
	hja rinne	hja rûnen	
meitsje	ik meitsje	ik makke	ik haw makke
	dû makkest	dû makkest	
	jo meitsje	jo makken	
	hy/hja/it makket	hy/hja/it makke	
	wy meitsje	wy makken	
	jimme meitsje	jimme makken	
	hja meitsje	hja makken	

Ook bij de onregelmatige werkwoorden is de vervoeging van de tweede persoon weer duidelijk afwijkend van het Nederlands. Bij de sterke werkwoorden heeft het Nederlands in de verleden tijd hier een nul-uitgang *(jij ging)*, het Fries heeft bij *dû -st*; de Friese beleefdheidsvorm heeft ook hier een meervoudsvorm van het werkwoord.

De verleden en de voltooide tijd van de beide werkwoorden *gean* en *rinne* kunnen ook andere klinkers hebben: *gong(en)*, *gyng(en)* en *ron*, *roan*. Deze verschillen zijn vooral regionaal bepaald. De vorm *roan* bijvoorbeeld is aan te treffen in de Friese Wouden. Er wordt nu eenmaal veel minder genormeerd dan in het Nederlands, waardoor regionale vormen kunnen blijven bestaan.

Het werkwoord *meitsje* lijkt sterk, maar is het dus niet. Eerder is hier een opmerking gemaakt over de overgang van [k] naar [ts]. In dit werkwoord is deze overgang nog te zien. In de verleden en de voltooide tijd is de [k] behouden, in de infinitief en in een gedeelte van de tegenwoordige tijd is deze in [ts] veranderd. Onder invloed van [ts] is de [a] overgegaan naar [ei]. In het Oudfries is de infinitief nog *makia*, met [a] en met [k]!

Zowel bij de onregelmatige als bij de regelmatige werkwoorden is het voltooide deelwoord in het Fries anders dan in het Nederlands: het voorvoegsel *ge-* ontbreekt geheel.

Een goed overzicht van de voorkeursvervoeging (en een aantal varianten) van de onregelmatige werkwoorden is te vinden in Eisma en Popkema (2000).

Bijvoeglijke naamwoorden

De vorming van de trappen van vergelijking bij bijvoeglijke naamwoorden is in het Fries op dezelfde wijze geregeld als in het Nederlands: met *-er* en *-st*. Ook heeft het Fries een aantal onregelmatige vormen: *folle – mear – meast* (veel), *ier – earder – earst* (vroeg).

De buiging van het bijvoeglijke naamwoord is grotendeels ook niet anders dan in het Nederlands, maar er zijn wel enkele afwijkingen. Doorgaans wordt een bijvoeglijk naamwoord verbogen bij mannelijke en vrouwelijke zelfstandige naamwoorden en ook bij onzijdige als er een bepaald lidwoord voor staat. Voorbeelden zijn: de *grutte* man, frou (de grote man, vrouw), it *grutte* hûs (het grote huis). In dezelfde omstandigheden is een onverbogen bijvoeglijk naamwoord ook mogelijk: de *âld(e)* man, frou (de oude man,

vrouw), it *jong(e)* hynder (het jonge paard). Tussen de verbogen en de onverbogen vorm is betekenisverschil. Bij de vorm zonder *-e* is sprake van een zekere subjectieve, intieme verbondenheid met in dit geval de man, de vrouw of het paard. Bij de verbogen vorm is sprake van een meer neutrale, zakelijke verhouding.

Bijvoeglijke naamwoorden voor onzijdige woorden worden ook in het Fries verbogen als ze voorafgegaan worden door een bepalingswoord: *dat moaie blomke* (dat mooie bloemetje), *it wite hynder* (het witte paard). Als het bepalingswoord echter een bezittelijk voornaamwoord is, dan wijkt het Fries van het Nederlands af. Het Nederlandse *ons nieuwe huis* is in het Fries met een onverbogen bijvoeglijk naamwoord *ús nij hûs*. Het is dus ook *ús moai blomke, ús wyt hynder, myn swart bosk hier* (mijn zwarte haardos), *har blau jaske* (haar blauwe jasje).

Buiging met *-en* is mogelijk als het bijvoeglijk naamwoord voor het onbepaalde voornaamwoord *ien* (een, iemand) staat. De woordcombinatie wordt doorgaans als een geheel beschouwd en daarom met koppelstreepje aan elkaar geschreven. In 'in *nuveren*-ien' (een vreemde snuiter) en 'in *nijen*-ien' (een nieuwe). Deze *-en*-uitgang wordt toegepast als men nadruk wil uiten.

In een beperkt aantal gevallen is buiging met *-er* mogelijk: oan *krapper* ein (aan de krappe kant), *langernôch* (te lang).

Persoonlijke voornaamwoorden

In de voorbeelden bij de vervoeging van de werkwoorden zijn de onderwerpsvormen van de persoonlijke voornaamwoorden al gegeven. In het hierna volgende overzicht zijn de voorwerpsvormen en de met de persoonlijke voornaamwoorden corresponderende bezittelijke voornaamwoorden te vinden. Het overzicht op de volgende bladzijde toont dat er enkele verschillen met het Nederlands zijn. Ook worden dialectische verschillen weergegeven, zoals de oostelijke varianten *hja/hju* en de westelijke *sy/se*.

In de tweede persoon enkelvoud zijn twee vormen: *dû*, de oostelijke variant, en *do*, de westelijke variant en de beleefdheidsvorm *jo*. Deze laatste vorm kan nooit gebezigd worden bij het aanspreken van een gezelschap, wat met het Nederlandse *u* wel kan. Een Fries spreekt een groep aan met *jimme*. Trouwens, de Friese beleefdheidsvorm wordt sneller gebezigd dan in het Nederlands. Een voor een Fries onbekende persoon wordt niet zo gauw met *dû/do* aangesproken, het blijft lang *jo*. Het toppunt van fatsoenlijkheid is het

Persoonlijke voornaamwoorden		Bezittelijke voornaamwoorden	
onderwerpsvorm	voorwerpsvorm	bijvoeglijk	zelfstandig
ik	my	myn	mines/minent
dû/do	dy	dyn	dines/dinent
jo	jo	jo	jowes
hy	him	syn	sines/sinent
hja/hju/sy/se	har/se	har	harres
it	it	syn	sines/sinent
wy/we	ús	ús	uzes
jim(me)	jim(me)	jim(me)	jimmes
hja/hju/sy/se	har(ren)/se	har(ren)	harres

noemen van de achternaam zonder meneer in combinatie met *jo*; mevrouw kan de vooraanduiding *frou* wel krijgen: 'frou Van der Sijs, wolle jo...' (mevrouw Van der Sijs, wilt u...). Niet-Friezen die zich in Fryslân vestigen kunnen zich er aanvankelijk over verbazen dat Friezen hen bijvoorbeeld als volgt aanspreken: 'Boutkan, wolle jo...'

Het voornaamwoord *dû/do* verdwijnt vaak voor de persoonsvorm. Een zinnetje als 'kinst wol fuortgean' (jij kunt wel vertrekken) is grammaticaal juist. Achter persoonsvormen kan het woord ook verdwijnen: 'dat hiest net tocht' (dat had je niet gedacht). Zelfs achter onderschikkende voegwoorden kan *dû/do* verzwakken tot *-st(e)*: 'ik wyt wol datst(e) fuortgien bist' (ik weet wel dat je bent weggegaan).

De enclitische vorm van het voornaamwoord *hij* is in het Nederlands *ie*: 'heeft-ie dat echt gedaan?' De Friese variant is *er*: 'hat er dat wier dien?'

In Van Dale staat bij het onbepaalde voornaamwoord *men*, dat in de mond van Friezen het woord voor de tweede persoon kan staan. Wellicht als de Fries Nederlands spreekt, maar als hij het woord *men* [mun] in het Fries gebruikt, kan het behalve voor de tweede, ook voor de eerste persoon staan. Als onbepaald voornaamwoord verwijst het naar mensen in het algemeen, al dan niet met de spreker of de schrijver ingesloten. In de zin 'men wurdt hjir gau foar gek oansjoen' (men/je wordt hier al snel voor gek aangezien), kan ook de spreker/schrijver voor gek verklaard worden. Ook is mogelijk dat *men* de spreker/schrijver uitsluit: 'yn 1742 joech men it boek op 'e nij út' (in 1742 gaf men het boek opnieuw uit). Als persoonlijk voornaamwoord ver-

wijzend naar de eerste persoon enkelvoud: 'op myn jierren sjocht men sa krekt net mear' (op mijn leeftijd ben je niet meer zo kritisch). Verwijzend naar de tweede persoon enkelvoud komt bijvoorbeeld voor in de zin 'wol men eefkes de pinne klearkrije, dan kin men daliks de akte tekenje' (wil je de pen alvast pakken, dan kun je direct de akte tekenen). In dit gebruik wordt door de context bepaald welke persoon precies wordt bedoeld.

Bij de objectsvormen van de persoonlijke voornaamwoorden ontbreekt de Nederlandse vorm *zich* steeds. Wel moet opgemerkt worden, dat onder invloed van het Nederlands *sich* wel steeds vaker door Friezen wordt gezegd.

De Nederlandse vormen *hun/hen* ontbreken in het rijtje onder de bijvoeglijk gebruikte bezittelijke voornaamwoorden ook. Maar, ook *hun* komt in het Fries steeds vaker voor, zelfs als onderwerpsvorm van het persoonlijke voornaamwoord meervoud: 'hun hawwe it dien' ('hun' hebben het gedaan).

De zelfstandig gebruikte bezittelijke voornaamwoorden komen in het Nederlands niet voor. Deze moeten vertaald worden met 'de mijne', 'de uwe' enzovoort.

Voegwoorden

Veel Friese onderschikkende voegwoorden zijn te herkennen aan de afsluiting *'t*, een verkorting van woorden die eindigen op [t]. Voorbeelden zijn: *hoe't* (hoe), *wannear't* (wanneer), *doe't* (toen), *wêr't* (waar), *no't* (nu), *sa't* (zoals), *dy't* (die), *ear't* (voordat), *mei't* (omdat, aangezien), *nei't* (nadat), *sagau't* (zodra).

Enkele hiervan in zinnen:

'*wannear't* er dat docht, wyt ik net' (wanneer hij dat gaat doen, weet ik niet);
'hy docht de doar ticht, *nei't* er alles bûten set hat' (hij sluit de deur, nadat hij alles buiten heeft gezet);
'*sagau't* it begjint te reinen, dogge se de wetterklean oan' (zodra het begint te regenen, trekken ze hun regenkleding aan).

Voor- en achtervoegsels

Woordvorming met voor- en achtervoegsels vertoont in het Fries veel overeenkomst met het Nederlands, maar er zijn toch enkele verschillen. Enkele verschillende achtervoegsels zijn de volgende. Het Fries heeft evenals het Nederlands het achtervoegsel *-heid*, ook uitgesproken als -[hiet], en daarnaast *-ens*, dat natuurlijk verwant is met het Engelse *-ness*. Dit *-ens* vormt

samen met bijvoeglijke naamwoorden niet-telbare zelfstandige naamwoorden. Door de beperking 'niet-telbaar' is het gebruik van *-ens* en *-heid* niet gelijk. De woorden *ûnseedlikens* en *ûnseedlikheid* (onzedelijkheid) zijn dus beide mogelijk in de betekenis 'het onzedelijk-zijn', terwijl in de betekenis 'onzedelijke handeling', waarbij sprake kan zijn van telbaarheid, *ûnseedlikens* ontoelaatbaar is. Het achtervoegsel *-ens* is zeer productief.

Het achtervoegsel *-ske* vormt gehecht aan een beperkt aantal persoonsnamen vrouwelijke persoonsnamen. Als voorbeeld kunnen dienen *masterske* (de vrouw van de onderwijzer) en *domineeske* (de vrouw van de predikant). Dit achtervoegsel is onder jongere generaties niet meer in gebruik.

Wel productief is het achtervoegsel *-sma,* dat tezamen met een bijvoeglijk naamwoord een persoon aanduidt die de in dit bijvoeglijk naamwoord uitgedrukte eigenschap vertoont. Een *nuversma* is dus een *nuver* (vreemd, eigenaardig) persoon, een *ûnnoazelsma* een onnozel persoon.

Met het achtervoegsel *-ke* of *-tsje* kunnen werkwoorden gevormd worden. Het achtervoegsel geeft de betekenis 'bezig zijn met' aan het werkwoord. Twee voorbeelden zijn *blomkje* (bloemen kweken) en *teantsje* ([tjéntsje], afgeleid van *tean* (teen): steeds in de buurt van iemand hinderlijk heen en weer lopen).

Een typisch Fries voorvoegsel is *te-* voor werkwoorden. Het geeft de betekenis 'kapot, verloren gaan' aan het werkwoord en komt hiermee overeen met het Duitse voorvoegsel *zer-*. Werkwoorden waarmee *te-* verbonden kan worden, hebben vaak de betekenis 'kapot gaan' al in zich. Voorbeelden zijn *tebite* (kapot bijten), *teskoppe* (kapot schoppen), *tereine* (door felle regen verloren gaan), *tewaaie* (door harde wind verloren gaan), *tebarste* (kapot barsten), *teroppe* (kapot scheuren).

In het Fries en in het Nederlands kunnen zelfstandig voorkomende woorden fungeren als achtervoegsels. Een voorbeeld hiervan is *-fol* of *-vol.* In het Nederlands kan een volle hand een *handvol* zijn, in het Fries kan dit ook. Het verschil tussen beide talen is echter, dat in het Fries *hanfol* ook nog in het meervoud kan voorkomen: 'hanfollen stuorkes hat er yn 'e feart smiten' (handen vol stuivertjes heeft hij in de vaart gegooid). Een verschil is bovendien dat *-fol* in het Fries veel productiever is dan het Nederlandse *-vol.* Probleemloos zijn woorden te vormen als *busfol(len)* (bus(sen) vol), *karfol(len)* (kar(ren) vol), *hûsfol(len)* (huis(/zen) vol), *pûdfol(len)* (zak(ken) vol), *skipfol(len)* (schip/schepen vol).

Een ander voorbeeld is *-brol* (rommel, troep; ongeordende verzameling): *arkbrol* (zootje, ongeordende hoeveelheid gereedschap), *papierebrol* (papierrommel, ongeordende verzameling papieren), *itersbrol* (etensresten, bestek en borden), *túchbrol* (onkruid al dan niet gewied).

In voorbeelden hiervoor werd *arkbrol* gegeven. Het eerste lid van deze afleiding, *ark*, kan ook als achtervoegsel achter persoonsnamen en werkwoorden dienst doen; in het Nederlands is dit niet mogelijk: *deagraversark* (gereedschap van de doodgraver), *foegersark* (gereedschap van de voeger), *sjitark* (gereedschap waarmee geschoten kan worden), *sylark* (gereedschap gebruikt bij het zeilen).

Ten slotte nog een typisch Friese samenstelling, de zogenaamde nomenincorporatie. Tezamen met een zelfstandig naamwoord kan een werkwoord een nieuw zelfstandig werkwoord vormen dat tegelijk onscheidbaar is. Neem het werkwoord *rjappeldolle* (aardappels uit de grond halen, aardappelrooien). Probleemloos is te zeggen *ik rjappeldol, ik rjappeldolde, ik haw rjappeldold.* Andere voorbeelden zijn *beamseagje* (bomen zagen), *komelke* (koeien melken), *boekskriuwe* (een boek schrijven), *hûsfervje* (het huis schilderen), *sokstopje* (sokken stoppen).

Stadsfries

Het volgende willekeurig gekozen rijtje grondwoorden beginnend met een [k] gaat dienen om het Stadsfries en het Nederlands en het Fries met elkaar te vergelijken. Hoe Nederlands of hoe Fries zijn de volgende Stadsfriese woorden?
kieze, kyf, kike, kile, kim, kyn, kyp, kipe, kipere, kys, kist(e), kivyt, klaar, kladdere, klage, klam, klank, klappe, klappere, klatere, klautere, klauwe, klaver, klearen, klede, klei, klemme, kleppere, kleume, kleur, kleuter, kleve, kliber, klieme, klier, klikke, klimme, klingele, klinke, klinker(t), kloat, kloek.

Vele van bovenstaande woorden komen met het Nederlands overeen. Hier en daar is wel klankverschil. Het woord *kieze* wordt bijvoorbeeld met een tweeklank uitgesproken, *kyf* juist niet met een tweeklank zoals het Standaardnederlandse *kijf.* Beide woorden kiezen hetzelfde principe van de Friese uitspraak; in het hoofdstuk over de klanken is immers ook al geconstateerd dat het Stadsfriese klanksysteem veel gemeen heeft met het Friese. Dit wil echter niet zeggen dat het Stadsfriese klanksysteem exclusief Fries is. Het

vertoont veel overeenkomst met het Fries, maar er is ook veel overeenkomst met het oude Hollandse systeem. Dit laatste is logisch, omdat het Stadsfries waarschijnlijk uit taalcontact tussen Hollanders en Friezen is ontstaan.

Ook komen uit het rijtje woorden met het Fries overeen. Het zijn vooral de woorden die het Fries en het Nederlands gemeenschappelijk hebben. Woorden waarvoor het Fries een eigen variant heeft, ontbreken bijna helemaal in het rijtje. Voor *kike* (kijken) heeft het Fries *sjen*, voor *kyn* (kind) *bern*, een *kyp* (kip) is een *hin* of een *pyk*. De *kivyt* (kievit) is in het grootste gedeelte van Fryslân in *ljip*. De woorden *klearen* (kleren) en *klede* (kleed) zijn in het Fries *klean* en *klaaie*. Het woord *klieme* is ook Fries. Het betekent 'vuile vegen of vlekken maken' en 'zeuren'. Woorden zoals *klieme*, passend in de huiselijke en familiaire sfeer, zijn in het Stadsfries trouwens nogal eens Fries.

Het Stadsfries is ontstaan uit (dialecten van) het Nederlands en het Fries. Het ligt dan ook voor de hand, dat de woordenschat uit deze beide talen afkomstig is. Het rijtje woorden is exemplarisch voor de verhouding Nederlandse-Friese/niet-Standaardnederlandse woorden in het Stadsfries: op het gebied van de woorden is het Stadsfries overwegend Nederlands. Begrijpelijk, dat Nederlandssprekenden het Stadsfries zonder al te veel problemen kunnen lezen en verstaan.

De woorden in het Stadsfries kunnen dus 1) Nederlands (*kyn*), 2) Fries (*klieme*) of 3) Nederlands en Fries (*klauwe*) zijn. Bovendien kunnen woorden zowel van het Nederlands als van het Fries afwijken. Doorgaans beperkt deze afwijking zich tot de klank. Het Stadsfries heeft bijvoorbeeld *teugen* voor Nederlands *tegen* en Fries *tsjin*, *speule* voor *spelen/spylje*, *sundach* voor *zondag/snein*, *kurt* voor *kort/koart*. Deze woorden zijn duidelijk geen Standaardnederlands, maar ze kunnen wel ontleend zijn aan een dialect van het Nederlands. In de meeste gevallen waar het Stadsfries van het Nederlands afwijkt, vertoont het overeenkomsten met de (tegenwoordig haast verdwenen) dialecten van Holland, zoals het Tessels, West-Fries, Markens of Katwijks. Dit duidt erop dat het Stadsfries gebaseerd is op de zestiende-eeuwse Hollandse omgangstaal.

Er komen slechts enkele woorden in het Stadsfries voor, die in het Nederlands én het Fries onbekend zijn. Een voorbeeld hiervan is het woord *gompel*, dat in Dokkum voorkomt met de betekenis 'grote neus'. Het woord zou verwant kunnen zijn aan het Duitse *Gimpel*.

Het komt trouwens vaker voor, dat de verschillende stadsdialecten niet dezelfde woordvorm hebben. Het Dokkumers heeft bijvoorbeeld iets vaker dan de andere dialecten Friese woordvarianten. Mogelijk was of is de Friese invloed in Dokkum groter, doordat de afstand tot de andere steden relatief vrij groot is en de stad hierdoor meer dan de andere steden van het Friestalige achterland afhankelijk is. Dokkum heeft trouwens eeuwen aaneen een handelsfunctie voor het omringende platteland vervuld. Een voorbeeld van een Fries woord in Dokkum is *tombei*. Alle andere steden hebben voor deze vrucht, die veel in de Dokkumer Wouden groeit, de regio ten zuiden van de stad, de Nederlandse benaming *braam*. Het Friese *toarnbei* [twámbei] is aangepast, maar de overeenkomst is duidelijk. Een ander voorbeeld van Friese invloed is het woord voor etensbord. In alle stadsdialecten is het woord hiervoor *bòrd* (Stavoren: *börd*). In Dokkum komt ook *panne* voor. In het Friese taalgebied komen de woorden *board* en *panne* in deze betekenis beide voor. Het gebied rond Dokkum heeft *panne*.

De Friese invloed is trouwens ook in andere steden aan te wijzen. Het Fries heeft voor het bijwoord *af* de vormen *ou* en *ôf* [òò]. In de steden komt *af* of *ô(f)* [òò(f)] voor, behalve in Sneek. Hier heeft het Stadsfries *ou*. Het Fries rondom Sneek heeft ook *ou*. In Stavoren, waar in verschillende opzichten het Stadsfries meer Nederlands is dan in andere steden (eigenlijk nooit de *-e*-uitgang in woorden als *tonge* en nagenoeg nooit wegval van de slot-*d* in bijvoorbeeld *hand*), worden de ouders en de grootouders op de Friese wijze benoemd: *heit, mem, pake, beppe*. De andere steden kiezen (overwegend) voor Nederlandse aanduidingen. In Stavoren komen overigens deze laatsten ook voor.

Zo komt het in de steden vaker voor, dat naast de Nederlandse woordvorm de Friese gangbaar is. In alle stadsdialecten komt het woord *wazech* voor. In de steden Bolsward, Harlingen en Sneek bovendien *diz(en)ech*, het Friese woord. Nog drie voorbeelden: *skommel* is het gangbare woord, maar in Leeuwarden bestaat ook *touter*, een van de Friese aanduidingen van het schommelspeeltuig. Het Friese woord voor *luier* is *ruft*. Dit woord komt in alle stadsdialecten voor; Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Leeuwarden en Sneek hebben ook het Nederlandse woord. In elk dialect wordt het ouderwetse maaiwerktuig, de zeis, met de Nederlandse naam benoemd, maar in Dokkum en Sneek kan de boer ook de *seine* ter hand nemen.

In het Fries komt een aantal woorden voor die een ander lidwoord bij zich

hebben dan in het Nederlands. In het Stadsfries hebben de meeste van deze woorden in de meeste steden ook een van het Nederlands afwijkend lidwoord. Het gaat om de volgende woorden: *ut kin, ut wang, ut skouder* (schouder; Bolsward, de andere steden *de skouder*), *ut* (en *de*) *baard/beard, ut bil, ut kút* (kuit; alleen in Leeuwarden *de kút*), *ut enkel/ankel, ut kròp* (wreef). Andere woorden dan deze die onderdelen van het lichaam benoemen: *ut aard, ut fabryk* (fabriek), *ut sòp* (soep; Bolsward, Dokkum en Stavoren, de rest *de sòp*).

In het Stadsfries komt ook andersom voor: het Nederlands heeft *het*, het Stadsfries *de*. Voorbeelden zijn: *de hek* (Stavoren, de andere steden *ut hek*), *de mear* (meer; Stavoren en Sneek, de rest *ut mear*).

In het stukje over het Fries is aandacht besteed aan verschillen met het Nederlands bij zelfstandige naamwoorden, werkwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, voornaamwoorden en voegwoorden. Bij de beschrijving van het Stadsfries wordt hierna hetzelfde gedaan. Verschillen met het Nederlands zijn veel kleiner, maar juist bij deze woordsoorten komen de meeste verschillen voor.

Zelfstandige naamwoorden

De meervoudsvormingsregels van zelfstandige naamwoorden zijn grotendeels gelijk aan die in het Nederlands en in het Fries. Na een onbeklemtoonde lettergreep volgt een *-s*. Uitzondering hierop zijn woorden van het type *tonge*, die uitgaan op een sjwa. Deze woorden krijgen als meervoudsuitgang *-en*, met weglating van de dubbele sjwa. Voorbeelden van meervouden op *-s*: *appels, sleutels, wurtels* (wortels), *bezems, gemenerts* (gemenerds), *handsjes* (handjes), *meiskes* (meisjes), *skilders* (schilders).

Verder wordt het meervoud met *-en* gevormd: *sakken* (zakken), *kannen, huzen* (huizen), *tongen, kranten.*

De Nederlandse onregelmatige meervoudsvorming *-eren* (Nederlands *kinderen*) verschijnt in het Stadsfries als *-ers*: *kynders*. De meervoudsuitgang *-lui/-luden* komt ook in het Stadsfries voor, maar anders dan in het Fries kan de uitgang niet zonder meer achter de woorden *man* en *frouw*. Ook *buurlui* (Fries *buorlju*) kan in het Stadsfries niet. Het Harlingers vormt hierop evenwel een uitzondering: *burlú* is wel mogelijk. Wel is als in het Nederlands mogelijk: *timmerlui, marktlui*. De onregelmatige meervoudsvorming

bij *kind* en *schaap* in het Fries (meervoud en enkelvoud gelijk), komt in het Stadsfries niet voor, want het heeft niet de Friese woorden *bern* en *skiep*, maar de Nederlandse *kyn(d)* en *skaap*. Het schaap houdt zich bij de meervoudsvorming trouw aan de regels. Het woord *koe(i)* heeft ook een van de regels afwijkend meervoud: *koeies* naast *koeien*. Het aantal dubbele meervouden is in het Stadsfries beperkt: *learzens* (laarzen) en *pòkkens* (pokken).

Doorgaans blijft een korte klinker in het meervoud kort. Hierin wijkt het Stadsfries af van het Nederlands en sluit het zich aan bij de regels van het Fries: *skip – skippen, rad – radden, smid – smidden*. Er zijn ook woorden die zich niet aan deze regel houden: *dag – dagen* en *weg – wegen*.

De verkleinwoorden worden gevormd met de Friese regels:
-ke volgt na een klinker, een tweeklank, [m], [p], [b], [f], [s], [r]: *kanoke, buike, boomke, popke, tobke, drafke, doaske* (doosje), *karke*. Na een klinker komt evenals in het Fries ook steeds vaker *-tsje* voor.
-tsje volgt na een klinker, [l], [n], [t], [d]: *autootsje, kòrreltsje* (korreltje), *pantsje, tútsje* (tuitje, kusje), *murdsje* (bunzinkje). In de steden Bolsward en Franeker staat in plaats van *-tsje* de uitgang *-tsy*: *autootsy, truitsy, steeltsy, mantsy, boatsy* (bootje).
-je na velare medeklinkers: *oochje* (oogje), *maachje* (maagje), *sakje* (zakje), *bakje, dinkje* (dingetje).

In Stavoren worden opmerkelijk genoeg andere verkleiningsregels gevolgd. De regels zijn:
-tsy na een klinker, tweeklank, [t], [d] (bij deze beide klanken valt [t] in *-tsy* weg), [r], [l], [n]: *tútsy* (tuitje, kusje), *murdsy* (bunzinkje), *haartsy* (haartje), *baltsy* (balletje), *pantsy* (pannetje), *kartsy* (zie ook *-etsy*; karretje).
-y na [s], [ch], [p], [b], [f]: *doasy* (doosje), *oochy* (oogje), *poppy* (poppetje), *toppy* (van *tobbe*), *draffy* (drafje).
-py na [m] indien deze niet wordt voorafgegaan door een korte klinker: *boompy, kraampy, wurmpy* (wormpje).
-etsy na [m] en [r] indien deze voorafgegaan worden door een korte klinker: *kammetsy, karretsy*
-je na [ng] ([ng] wordt [nk]) en [k]: *dinkje* (dingetje), *bakje*.
Deze regels komen voor een deel overeen met die in het tegenoverliggende Westfries.

Werkwoorden

De Stadsfriese infinitieven gaan evenals de Friese op een beperkt aantal na nooit uit op *-n*. Deze groep *-n*-werkwoorden is dezelfde groep als in het Fries. Voorbeelden zijn: *gaan, doën, sien, staan*. De infinitieven in het Stadsfries eindigen altijd op *-e*, de Friese werkwoordsgroep op *-je* komt in het Stadsfries dus niet voor.

De regelmatige werkwoorden op *-e* worden zoals nu is te verwachten in de verleden tijd vervoegd met *-te* of *-de* volgens de regels van *'t kofschip*. Enkele voorbeelden.

infinitief	*tegenwoordige tijd*	*verleden tijd*	*deelwoord*
speule	ik speul	ik speulde	ik hew speuld
	dou speulst	dou speuldest	
	jou speule	jou speulden	
	hij/sij/ut speult	hij/sij/ut speulde	
	wij speule	wij speulden	
	jimme speule	jimme speulden	
	sij speule	sij speulden	
lache	ik lach	ik lachte	ik hew lacht
	dou lachst	dou lachtest	
	jou lache	jou lachten	
	hij/sij/ut lacht	hij/sij/ut lachte	
	wij lache	wij lachten	
	jimme lache	jimme lachten	
	sij lache	sij lachten	

In de tweede persoon is de vervoeging evenals in het Fries anders dan in het Nederlands. Met *-st* en *-dest/-test* bij *dou* volgt het Stadsfries het Friese patroon. De beleefdheidsvorm *jou* heeft ook net zoals in het Fries een meervoudsvorm van het werkwoord bij zich.

Uit de vervoeging van de volgende twee sterke werkwoorden blijkt dat het Stadsfries ook bij de onregelmatige werkwoorden in de tweede persoon niet het Nederlands, maar het Fries volgt.

infinitief	tegenwoordige tijd	verleden tijd	deelwoord
berge	ik berch	ik burch	ik hew burgen
	dou berchst	dou burchst	
	jou berge	jou burgen	
	hij/sij/ut bercht	hij/sij/ut burch	
	wij berge	wij burgen	
	jimme berge	jimme burgen	
	sij berge	sij burgen	
krimpe	ik krimp	ik kromp	ik ben krompen
	dou krimpst	dou krompst	
	jou krimpe	jou krompen	
	hij/sij/ut krimpt	hij/sij/ut kromp	
	wij krimpe	wij krompen	
	jimme krimpe	jimme krompen	
	sij krimpe	sij krompen	

De sterke werkwoorden worden voor ongeveer 75% in alle stadsdialecten gelijk vervoegd. Bij de overige zijn er vaak veel variaties aan te treffen. Bovendien kan naast de sterke vervoeging de zwakke voorkomen. Bij het Fries is opgemerkt dat deze variatie bij een werkwoord het gevolg is van een soepele norm. Het Stadsfries heeft eigenlijk helemaal niet een normerend instituut: er wordt geen onderwijs in het Stadsfries gegeven, de taal wordt niet in officiële domeinen gebruikt, het Stadsfries is nagenoeg helemaal een spreektaal. Heel begrijpelijk dus dat er bij de vervoeging van de sterke werkwoorden, een onregelmatig en niet-productief systeem, veel variatie mogelijk is. Enkele voorbeelden van sterke werkwoorden die in de verleden en voltooide tijd dialectische variatie vertonen:

bedrige	*bedroach/bedrooch*	*bedroagen*
befele	*befal/befoal*	*befoalen*
stele	*stal/stoal*	*stoalen*
swerve	*swurf/swyrf*	*swurven*

Voorbeelden van sterke werkwoorden die ook zwakke vervoeging hebben zijn:

beswike	*besweek/beswykte*	*besweken/beswykt*
biede	*boad/biede*	*boaden*
drage	*droech*	*droegen/draagd*
frize	*froar*	*froaren/friisd*

In het dialect van Stavoren komen de meeste zwakke vormen voor.

Uit de voorbeelden blijkt dat in het Stadsfries evenals in het Fries het voltooid deelwoord nooit het voorvoegsel *ge-* heeft.

Bijvoeglijke naamwoorden

In het Stadsfries worden de trappen van vergelijking bij bijvoeglijke naamwoorden ook met *-er* en *-st* gemaakt. Ook heeft het een aantal onregelmatige: *feul – mear – meest* (veel).

De buigingsregels sluiten zich ook bij de Nederlandse aan. Als aan een onzijdig zelfstandig naamwoord een bezittelijk voornaamwoord en een lidwoord voorafgaan, dan kan het Stadsfries ook voor de Friese onverbogen vorm van het bijvoeglijk naamwoord kiezen. In het Stadsfries zijn dus *syn nije hús* en *syn nij hús* beide mogelijk.

In het Fries kan *de âlde man* tegen de regels in ook met een onverbogen vorm voorkomen, waarbij naast vormverschil sprake is van betekenisverschil. In het Stadsfries kunnen deze beide mogelijkheden niet; alleen de verbogen vorm van het bijvoeglijk naamwoord is hier mogelijk.

In het Stadsfries is wel de buiging met *-en* mogelijk als het bijvoeglijk naamwoord wordt gevolgd door *een/ien* (iemand). In het Stadsfries kan net zoals in het Fries gezegd worden: hij is un *freemden*-ien, dou bist in *moaien*-ien (jij bent me er eentje).

Voornaamwoorden

Hierna volgt een overzicht van de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in het Stadsfries.

Persoonlijke voornaamwoorden		*Bezittelijke voornaamwoorden*	
onderwerpsvorm	*voorwerpsvorm*	*bijvoeglijk*	*zelfstandig*
ik	mij/my	myn	mines/minen(t)
dou/do	dij/dy	dyn	dines/dinen(s)
jou/jo	je	jouw/jo	jouwes/jowes
hij	hem/him/sich	syn	sines/sinen
sij/se	hur/se/sich	hur	hurres
ut	ut/sich	syn	sines/sinen
wij/we	oans/ons	oans/ons	oanzes/onzes
jim(me)	jim(me)	jim(me)	jimmes
sij/se	se/hur/har/hòr/hun/ sich	hur(ren)/ har(ren)/ hòr(ren)/hun	hurres/hun(nen)

In de eerste plaats valt in het overzicht op dat er van een aantal voornaamwoorden varianten zijn. Sommige hiervan zijn in een en dezelfde stad aan te treffen, andere zijn de vorm van slechts één stad. De vormen *do*, *jo* en *ons* bijvoorbeeld komen alleen voor in Stavoren. Tussen de voornaamwoorden duiken ook enkele Nederlandse woorden op: *sich* en *hun* zijn geen oorspronkelijke Stadsfriese vormen. Deze rukken op door de sterke druk van het Standaardnederlands in het Stadsfries ten koste van de Stadsfriese vormen die duidelijk overeenkomst met het Fries vertonen.

Als we de Friese en de Stadsfriese persoonlijke voornaamwoorden vergelijken, dan stuiten we op veel gemeenschappelijks. De tweede persoon enkel- en meervoud zijn op kleine uitspraakverschillen na gelijk. In het Stadsfries kan *dou* evenals in het Fries achter de persoonsvorm en achter onderschikkende voegwoorden verdwijnen: 'dat hest nyt dòcht' (dat had je niet gedacht), 'datst him útskolden hest, is nyt fijn'(het is niet aardig dat je hem hebt uitgescholden). De enclitische vorm van de derde persoon mannelijk enkelvoud wijkt in het Stadsfries wel van het Fries af: 'dat weet *y* wel beter'. Het Dokkumers vormt hierop een Friese uitzondering: 'het *er* wel wat teugen jou seid?' (heeft hij wel iets tegen je gezegd?).

De voorwerpsvormen zijn door het (oorspronkelijk) ontbreken van *sich* en *hun* ook nagenoeg dezelfde.

Evenals in het Fries kan het Stadsfries het onbepaalde voornaamwoord

men de spreker insluiten. Een voorbeeld uit het Leeuwarder woordenboek is 'men sú der apen met fange' (je zou er apen mee vangen, gezegd van domme, onhandige personen).

De bezittelijke voornaamwoorden komen in het Stadsfries dus ook zelfstandig voor. De vorm van deze woorden is geheel in overeenstemming met de Friese.

Voegwoorden

Ten slotte nog een enkel woord over de voegwoorden. Veel Friese onderschikkende voegwoorden zijn, zoals hiervoor opgemerkt, te herkennen aan *'t*. In het Stadsfries kunnen ook onderschikkende voegwoorden deze vorm hebben. Voorbeelden hiervan zijn:
'*toen't* y oud genoech waar, mocht y allienech reize' (toen hij oud genoeg was, mocht hij alleen reizen);
'ik weet nyt *waar't* se bleven binne' (ik weet niet waar ze zijn gebleven);
'*na't* it wear drooch worden waar, binne wij wechgongen' (nadat het droog geworden was zijn we weggegaan).

Voor- en achtervoegsels

De Nederlandse voor- en achtervoegsels komen ook in het Stadsfries voor. Enkele hebben wel een afwijkende uitspraak. Zo komt naast *-baar* ook de Friese vorm *-ber* voor (*dankber*), *-loos* is *-loas* (Fries *-leas* en *-loas*) en *-zaam* is *-sem* (Fries *-sem*).

De typisch Friese *-heid*-variant *-ens* komt op beperkte schaal ook in het Stadsfries voor: *goedens* (goedheid), *lilkens* (boosheid). Het achtervoegsel is dus beslist niet productief, zoals in het Fries.

Hetzelfde kan gezegd worden van het achtervoegsel *-ske*. Het is in het Stadsfries slechts bekend in het woord *domineeske*, in het Leeuwarders *dominese*. Ook het Friese achtervoegsel *-kel-tsje* achter werkwoorden (*teantsje* (heen en weer lopen)) komt in het Stadsfries niet voor. Het voorvoegsel *te-* voor werkwoorden (*teskuorre* (aan flarden scheuren)) is evenmin in het Stadsfries aan te treffen.

Wel is in het Stadsfries afleiding mogelijk met het woord *fol* (vol): *kastfol*, *emmerfol*, maar op de Friese wijze van deze woorden meervouden maken kan niet. Het moet in het Stadsfries wel mogelijk zijn geweest, althans in het Dokkumers, want de oudste generatie sprekers van dit dialect vindt *emmer-*

follen en *kastfollen* niet onjuist. Ook met *-ark* zijn in het Stadsfries nieuwe woorden te vormen. Enkele voorbeelden zijn *fiskark, skeararark, skryfark, timmermansark, túnark*, die betekenen gereedschap voor het vissen, scheren, schrijven, timmeren en tuinieren.

De vorming van nomenincorporaties (*rjappeldolle* (aardappelrooien)) is in het Stadsfries slechts beperkt mogelijk. Nomenincorporaties voorafgegaan door *te* komen voor: 'hij gaat te *boomsagen*'. Maar een zin als 'hij boomsaacht de hele dach' is in het Stadsfries ongrammaticaal. We hebben gezien dat in het Fries de nomenincorporatie wel zo gebruikt kan worden, al moet worden opgemerkt dat een dergelijk gebruik niet populair is.

5. De zinnen

Fries

Een in het oog springend syntactisch verschil tussen het Fries en het Nederlands is, dat het Fries consequent de zogenaamde groene werkwoordsvolgorde heeft, terwijl het Nederlands overwegend de rode heeft. In de Friese bijzin staat het hulpwerkwoord dus altijd achteraan. In de Friese bijzin staan trouwens altijd alle werkwoorden rechts van het kernwerkwoord. Nederlandssprekenden die het Fries leren spreken, hebben in de regel aanvankelijk moeite met de juiste plaatsing van de werkwoorden. Zij moeten eraan wennen dat de Friese werkwoordsvolgorde een spiegeling is van de Nederlandse. In de Friese gewone meedelende hoofdzinnen staat de persoonsvorm evenals in het Nederlands op de tweede plaats, het voltooide deelwoord sluit de zin af.

Hy drinkt in glês bier (hij drinkt een glas bier).
Hy hat in glês bier dronken (hij heeft een glas bier gedronken).

Indien deze mededeling naar een bijzin wordt verplaatst, treedt het volgordeverschil tussen het Fries en het Nederlands op. Met slechts één werkwoord in de bijzin is er geen verschil – de persoonsvorm staat zowel in het Fries als in het Nederlands immers aan het einde.

Us mem seit, dat er in glês bier dronk (mijn moeder zegt, dat-ie een glas bier dronk).

Maar zodra de zin in de voltooide tijd staat, is er verschil. Als de Nederlandse persoonsvorm een hulpwerkwoord is, kan de volgorde dezelfde zijn als in het Fries.

Us mem seit, dat er in glês bier dronken hat (mijn moeder zegt, dat-ie een glas bier heeft gedronken/gedronken heeft).

Nog enkele voorbeelden:

Us mem seit, dat er in glês bier drinke woe (mijn moeder zegt, dat-ie een glas bier wilde drinken).
Us mem seit, dat er in glês bier drinke wollen hat (mijn moeder zegt, dat-ie een glas bier heeft willen drinken).
Us mem seit, dat er oer syn eigen fuotten stroffele is (mijn moeder zegt, dat-ie over z'n eigen voeten is gestruikeld/gestruikeld is).
Us heit freget him ôf, oft ús mem dat sein hawwe kinne soe (mijn vader vraagt zich af, of mijn moeder dat zou kunnen hebben gezegd).
Us heit en mem witte eins net oft er dat juster wol dwaan litte kinnen hawwe soe (mijn vader en moeder weten eigenlijk niet of-ie dat gisteren wel zou hebben kunnen laten doen).

In Nederlandse grammatica's kun je voorbeeldzinnen als

Ik zou jou hebben willen zien blijven staan kijken.

aantreffen. Een dergelijke opeenhoping van werkwoorden is in het Fries niet zo goed mogelijk. Zes op een rijtje is te veel van het goede; een dergelijke zin zal in de spreektaal niet snel gevormd worden. Een mogelijke vertaling van deze zin in het Fries is:

Ik hie dy wolris sjen wollen wylst stean bleaunst te sjen (ik had je wel eens willen zien terwijl je bleef staan kijken).

Vooral onder jongeren is steeds vaker de Nederlandse volgorde van de werkwoorden te beluisteren. De sterke druk van de Nederlandse standaardtaal werkt dus ook op de Friese zinsbouwregels. De zin:

Us mem seit, dat er in glês bier drinke woe.

wordt dan:

Us mem seit, dat er in glês bier woe drinke.

In de Friese leerboeken wordt de Nederlandse werkwoordsvolgorde als onacceptabel bestempeld.

De werkwoorden *gean* (gaan) en *bliuwe* (blijven) hebben in het Fries een beperkter gebruik als hulpwerkwoord dan de Nederlandse equivalenten. In het Nederlands zijn zinnen gangbaar, als:

Het gaat regenen.
Het blijft regenen.
Zij gaan trouwen.
Hij gaat de elfstedentocht schaatsen.

In het Fries kunnen *bliuwe* en *gean* alleen als hulpwerkwoord fungeren bij de werkwoorden *sitte* (zitten), *lizze* (liggen), *stean* (staan), *hingje* (hangen) en verder nog enkele incidentele mogelijkheden. De Nederlandse zinnen worden in het Fries als volgt vertaald:

It sil reine. / It begjint te reinen.
It reint troch.
Hja sille trouwe.
Hy sil de alvestêdetocht ride.

Enkele voorbeelden van zinnen waarin *gean* en *bliuwe* wel als hulpwerkwoord kunnen voorkomen zijn:

De matroas gie op it dek sitten út te pûsten (de matroos ging op het dek zitten uit te puffen).
De kapitein bleau der nei stean te sjen (de kapitein bleef ernaar staan kijken).
De drager bliuwt yn 'e webbe hingjen (de bromvlieg blijft in het spinneweb hangen).
De fytser bliuwt nei de oanriding op 'e dyk lizzen (de fietser blijft na de aanrijding op het wegdek liggen).
De auto bliuwt yn 'e modder stykjen (de auto blijft in de modder steken).
De swimmer gie midden yn it wetter stean (de zwemmer ging midden in het water staan).

Vooral de jongere Friessprekers kunnen, natuurlijk onder invloed van het Nederlands, *gean* en *bliuwe* wel onbeperkt als hulpwerkwoord gebruiken zonder dat hun oren er pijn van doen.

De Nederlandse zin 'ze heeft de hele avond zitten lezen', die een lange duur aanduidt, krijgt in het Fries *te* voorafgegaan door het deelwoord van *sitte*. De Friese vertaling van de zin wordt dus 'hja hat de hiele jûn sitten *te* lêzen'. In het Nederlands is *zitten* uiteraard geen deelwoord. Friezen die Nederlands spreken kunnen vrij gemakkelijk zeggen 'zij heeft de hele avond zitten *te* lezen. Ook met werkwoorden als *stean*, *lizze*, *hingje* komt deze *te*-constructie voor. Voorbeelden zijn:

Hy hat de hiele jûn stien te bierdrinken (hij heeft de hele avond staan bier drinken).
De famkes hawwe in oere oanien sitten te smoken (de meisjes hebben een uur aaneen zitten roken).
Ik haw yn it lange gers lein te dreamen (ik heb in het lange gras liggen dromen).
De seine hat jierren yn 'e beam hinge te rustkjen (de zeis heeft jaren in de boom hangen roesten).

Ook in de Friese variant van de Nederlandse zin in de voltooide tijd 'ik zei, dat ik het nooit heb willen zien' verschijnt het hulpwerkwoord *willen* niet als een infinitief, maar als een voltooid deelwoord: 'ik sei, dat ik it noait sjen *wollen* haw'. Natuurlijk is de Friese werkwoordsvolgorde gespiegeld met de Nederlandse. Nog enkele voorbeeldzinnen.

Ik haw him dat sizzen *heard* (ik heb hem dat *horen* zeggen).
De gerdinen binne hingjen *bleaun* (de gordijnen zijn *blijven* hangen).
De jonge hat it boartersguod falle *litten* (de jongen heeft het speelgoed *laten* vallen).
Dû bist sitten *gien* (jij bent *gaan* zitten).

Een ander verschil met het Standaardnederlands is, dat een onderwerp in mededelende zinnen zijn eerste plaats kan verliezen ten gunste van een ander zinsdeel dat met accent naar voren wordt geplaatst en daarmee losgekoppeld wordt van zijn voorzetsel. In Nederlandse dialecten komt deze constructie ook voor.

Ik hâld net fan pûltsjes (ik lust geen slabonen).
Pûltsjes hâld ik net fan.
Us buorfanke kin net oer damp waar (mijn buurmeisje kan niet tegen vochtig weer).
Damp waar kin ús buorfanke net oer.

In het Fries kan een voorzetsel achter een plaats- of tijdsbepaling worden gezet:

Hy huppele de dyk *del* (hij huppelde langs de weg).

In het Nederlands staat het voorzetsel voor de plaatsbepaling. Nog enkele voorbeelden:

Hy moat om fiif oere *hinne* huppele hawwe (hij moet omstreeks vijf uur hebben gehuppeld).
De hûn swimt de feart *oer* (de hond zwemt over de vaart).

Een andere Friese constructie die het Standaardnederlands niet eigen is, is de derdenaamvalsconstructie; het Nederlands heeft hier een tweedenaamvalsconstructie. De Nederlandse zin 'mijn mond is droog van de dorst' is in het Fries niet 'mijn mond', maar 'de mond' met een derde naamval in het vervolg in de zin: 'de mûle is my droech fan 'e toarst'. In de volgende voorbeelden is hetzelfde te zien.

De bril siet my bryk op 'e holle (mijn bril zat scheef op mijn hoofd).
De jonge pluze him de noas skjin (de jongen peuterde z'n neus schoon).

In het Fries is een dubbele ontkenning, anders dan in het Standaardnederlands, normaal. De dubbele ontkenning geeft vaak versterking aan.

Ik haw dêr *neat gjin* sin oan (ik heb daar helemaal geen zin in).
Jimme hawwe *nimmen net* sjoen (jullie hebben helemaal niemand gezien).
De fertochte hat neffens de rjochter *neat net* ferkeard dien (de verdachte heeft volgens de rechter helemaal niets onbetamelijks gedaan).
De fâd hat *nimmen net* in sint te min jûn (de voogd heeft niemand ook maar een cent te weinig gegeven).

Hieronder worden nog twee typen samengestelde zinnen besproken die niet in het Standaardnederlands voorkomen.

Allereerst is het in het Fries mogelijk om in een bijzin de hoofdzinwoordvolgorde te hebben. Dit kan bij zinnen die lijken op zinnen met directe rede zoals 'ik sei: "Hy giet no fuort"' (ik zei: 'Hij gaat nu weg'). Dezelfde informatie kan ook in de zin 'ik sei, *hy soe no fuortgean*' of in een zin met een onderschikkend voegwoord 'hy sei, *dat hy soe no fuortgean*'. In beide zinnen is sprake van onderschikking, maar de persoonsvorm staat niet, zoals normaal in een bijzin, op de laatste plaats.

Het tweede type zin is die met de zogenaamde *en* + imperatiefconstructie. Twee zinnen worden hetzij onderschikkend, hetzij nevenschikkend met het voegwoord *en* verbonden en de persoonsvorm in het gedeelte dat met *en* opent, staat in de imperatief. Onderschikkende voorbeelden:

It liket op neat en jei sa hurd (het lijkt nergens op om zo verschrikkelijk snel te rijden).
Ik slach jo foar en keapje dit hûs (ik stel u voor om dit huis te kopen).
Nei in wike wie er sa fier en rin wer in eintsje (na een week was hij zo ver, dat hij weer een eindje kon lopen).

Nevenschikkende voorbeelden:

De RVV soe by de boer komme en meitsje alle fee ôf (de RVV zou bij de boer komen en al het vee afmaken).
Hy koe syn grinzen en nim in dei frij (hij kende z'n grenzen door een dag vrij te nemen).

Als er sprake is van onderschikking, kan de zin eenvoudig opgezet worden met de *om te*-constructie. De eerste voorbeeldzinnen kunnen dus als volgt luiden:

It liket op neat om sa hurd te jeien.
Ik slach jo foar om dit hûs te keapjen.
Mei in wike wie er sa fier om wer in eintsje te rinnen.

Stadsfries

Vergelijking van de Friese, Stadsfriese en Nederlandse syntactische regels, geeft de conclusie dat de Stadsfriese syntaxis Fries is. De meeste hiervoor besproken Friese syntactische verschijnsels, zijn ook in het Stadsfries aan te treffen.

Het Stadsfries heeft evenals het Fries de groene werkwoordsvolgorde; de persoonsvorm staat in de bijzin dus ook altijd achteraan:

Hij sei, dat myn buurman un glas bier *dronk.*
Hij sei, dat myn buurman un glas bier dronken *het.*
Hij sei, dat myn buurman un glas bier drinke *wú.*
Dokter froech him af, of ie dat wel seid hewwe kinne *sú.*

De Nederlandse woordvolgorde is trouwens in het Stadsfries ook steeds vaker te beluisteren. Vooral de jongere generaties zullen weinig problemen hebben met:

Hij sei, dat myn buurman un glas bier *wú* drinke.

Ook in het Stadsfries is een Nederlandse zin als 'ik zou jou hebben willen zien blijven staan kijken' beslist niet gangbaar. Veel werkwoorden op een rijtje is voor de spreektaal die het Stadsfries is gewoon te veel.

De Friese werkwoorden *gean* en *bliuwe* kunnen niet altijd als hulpwerkwoord fungeren. In het Stadsfries hebben de werkwoorden *gaan* en *blive* dezelfde beperkingen. Maar ook hier is de druk van het Nederlands aanwezig, want onderstaande zinnen zijn tegenwoordig veelvuldig in het Stadsfries aan te treffen.

Ut gaat regenen, in plaats van Ut sal regene (het gaat regenen).
Ut blyft snijen, in plaats van Ut snijt deur (het blijft sneeuwen).
Sij gaan trouwen, in plaats van Sij sille trouwe (zij gaan trouwen).
Oans mem gaat breiles geven, in plaats van Oans mem sil breiles geve (mijn moeder gaat breiles geven).

De werkwoorden kunnen wel hulpwerkwoord zijn bij *sitte, lêge, staan* en *hange*. In het Fries kan dit ook.

Hij gaat in de auto sitten te lezen.
Ut meiske blyft staan te skelden.
Ut maaide gras blyft allemaal in de berm lêgen.
De kynders gaan aan het klimrek hangen.

Uit onderstaande voorbeeldzinnen blijkt dat het Stadsfries net als het Fries bij duratieve constructies met de werkwoorden *sitte, staan, lêge* en *hange* deelwoorden heeft in plaats van infinitieven.

Oans heit en mem hewwe de hele avond sitten te lezen.
Oans buurmeiske het de hele week staan te haarknippen.
Raymond het lekker in de son leid te bekomen.
De was het de hele dach hongen te drogen.

Het Stadsfriese deelwoord verschijnt ook in zinnen in de voltooide tijd waar het Nederlands een infinitief heeft. Waar het Nederlands dus in de zin 'ik zei, dat ik het nooit heb willen zien' de infinitief *willen* heeft, heeft het Stads-

fries het deelwoord *willen*. In dit voorbeeld lijkt er geen verschil tussen het Nederlands en het Stadsfries te zijn, maar het is er wel degelijk. Immers, in het Stadsfries heeft de infinitief bij *wille* nooit een -*n*-uitgang. Nog enkele voorbeelden.

Ik hew him dat sêgen *hoard.*
De gerdinen binne hangen *bleven.*
De jonge het ut speulgûd falle *laten.*
Dou bist sitten *gaan.*

In het Fries kan een onderwerp in mededelende zinnen zijn eerste plaats verliezen als een ander zinsdeel met accent naar voren wordt geplaatst. Het voorzetsel dat bij dit verplaatste zinsdeel behoort, gaat dan niet mee naar voren. In het Stadsfries is dit ook mogelijk, anders dan in het Nederlands, waar het zeer spreektalig is.

Foetballen hou ik nyt fan.
Gesanger ken ik nyt teugen.

In het Stadsfries kan een voorzetsel na een plaats- of tijdsbepaling worden gezet. Enkele voorbeelden:

De Riepeferkopers slenterden bij de gracht *langs.*
De hond swemt de gracht *over.*
Het mut om fijf uur *heen* weest hewwe.

De derdenaamvalsconstructie is in het Stadsfries ook gewoon. De Standaardnederlandse zin 'hun mond is droog van de dorst' is in het Stadsfries dus evenals in het Fries 'de mond is hurren drooch fan de durst'. Evenzo:

De bril sat mij bryk op ut hoofd (mijn bril zat scheef op mijn hoofd)
De jonge het him de neus skoan plûsd (de jongen heeft z'n neus schoon gepeuterd)

Dubbele ontkenning komt in het Stadsfries ook voor. Enkele voorbeelden.

Dy niksnut het fandaach weer *nyts gyn* aktiviteit ondernommen.
Dat meiske het ut fanself *noait nyt* deen.
Ut slachtoffer wurdde *nerges nyt* fonden.

In het Fries kan een bijzin de vorm van een hoofdzin hebben ('ik sei, *hij soe no fuortgean*'). In het Stadsfries is dit ook mogelijk:

Ik sei, hij sú nou wechgaan.
De meester instruearde de kynders, se moesten in de rij staan gaan.

Hiervoor is bij de bespreking van de Friese zinnen de samengestelde zin met de *en* + imperatiefconstructie besproken. Dit type zin komt in het Stadsfries niet voor. In de Stadsfriese vertalingen van deze zinnen moet evenals in het Nederlands steeds de *om te*-constructie voorkomen.

De Stadsfriese syntaxis is dus inderdaad overwegend Fries. Alleen van de hier besproken syntactische verschijnselen in het Fries en in het Stadsfries ontbreekt de *en* + imperatiefconstructie in het Stadsfries.

Nu de klanken, de woorden en de woorddelen en de zinnen van het Fries en het Stadsfries steeds in vergelijking met het Standaardnederlands zijn besproken, kan moeiteloos geconcludeerd worden dat het Stadsfries op een aantal punten veel meer op het Fries dan op het Nederlands lijkt. De Stadsfriese woorden zijn daarentegen overwegend Nederlands, waardoor het Stadsfries voor Nederlandstaligen veel gemakkelijker te begrijpen is dan het Fries, en een vertaling vaak overbodig is.

6. De talen en hun sprekers

Fries

Na het einde van de Middeleeuwen was het Fries lange tijd alleen maar een spreektaal. Incidenteel verscheen er wel iets op schrift, maar het Nederlands was in Fryslân de enige taal die hiervoor geschikt werd geacht. Deze verdeling – Fries voor de dagelijkse omgang en het Nederlands op papier en in omgang met de 'heren' – werd als gewoon beschouwd. Pas in de eerste helft van de negentiende eeuw begint hierin iets te veranderen. Zonder twijfel onder invloed van de ideeën van de Romantiek, waaronder de belangstelling voor de cultuurhistorie van het eigen volk, beginnen Friezen in actie te komen voor het Fries. Deze 'actievoerders' en hun latere medestrijders worden traditoneel de 'bewegers' genoemd. Alle individuen en organisaties die zich beijveren voor een betere positie van het Fries, worden dan ook tot de 'Beweging' gerekend. Het uiteindelijke doel van de Beweging was en is nog steeds een gelijkwaardige positie van het Fries naast het Nederlands.

De bewegers van het eerste uur stelden vooral de zeventiende-eeuwse dichter Gysbert Japicx tot hun voorbeeld. Hij immers had het gepresteerd om meer dan honderd jaar na de laatste Friese geschriften opnieuw in het Fries te schrijven en te publiceren. Hij werd gezien als de Fries die het Fries had gered. Werk van Gysbert Japicx werd opnieuw uitgegeven en verklaard, de literator werd gehuldigd en vereerd en zijn spelling van het Fries vond

navolging bij andere schrijvers. De oplevende belangstelling voor Gysbert Japicx en het Fries resulteerde inderdaad in veel meer geschreven Fries. In de eerste twee decennia van de negentiende eeuw verscheen er erg weinig in het Fries. Daarna, in het derde decennium, verschijnen er talrijke kortere en langere stukken. Vooral literaire en literair getinte teksten wel te verstaan; als zakelijk medium werd de taal niet gebruikt. Wanneer de bewegers met elkaar correspondeerden, was het meer regel dan uitzondering dat zij dit in het Nederlands deden!

Aanvankelijk bestond de Beweging uit ongeorganiseerde individuen, maar in 1844 komt hierin verandering. Dan wordt het *Selskip foar Fryske taal en skriftekennisse*, het gezelschap, de vereniging voor Friese taal en literatuur, opgericht. Het *Selskip*, dat vandaag de dag nog steeds bestaat, propageerde het gebruik van het Fries op velerlei terrein. Vooral de massa zou het Fries actief en passief moeten gaan gebruiken. Om dit doel te bereiken, werden er bijvoorbeeld tijdschriften uitgegeven, werden schrijvers gestimuleerd in het Fries te publiceren en werd geijverd voor onderwijs in het Fries. Het *Selskip* gaf het eerste Friese literaire tijdschrift *Iduna* uit.

Het *Selskip* was een algemene vereniging. Als uitvloeisel van de verzuiling werden (veel) later ook een protestants-christelijke en een rooms-katholieke vereniging voor bewegers opgericht. Dit *Kristlik Frysk Selskip* (1908) en het *Roomsk Frysk Bûn* (1917) bestaan ook nu nog. Naast deze drie meest bekende organisaties zijn er ook andere (geweest) zoals de *Jongfryske Mienskip* (Jongfriese Gemeenschap, 1915), die vooral cultureel actief was.

Met de bevordering van de Friese literatuur was de Beweging aanvankelijk het meest succesvol. Lange tijd, zeker tot de Tweede Wereldoorlog, waren literatoren bewegers en waren veel bewegers actief op literair terrein. Het stimuleren van het gebruik van het Fries in formele domeinen zoals het onderwijs en het openbaar bestuur leverde minder resultaten op. Fries in het onderwijs werd door de overheid niet toegestaan behalve buiten de wettelijke onderwijsuren. In 1928 boekte de Beweging resultaat met de oprichting van de *Algemiene Fryske Underrjocht Kommisje* (AFUK). Deze Algemene Friese Onderwijscommissie verzorgt nu nog vele cursussen voor met name volwassenen, geeft leermiddelen en kinderboeken uit en kan op aanvraag taalbijstand verlenen. Het cursusaanbod van de AFUK, de belangrijkste poot van het instituut, is zeer divers. Zo kunnen niet-Friestaligen het Fries er leren receptief en productief te beheersen, Friestaligen kunnen het Fries

leren schrijven, er wordt opgeleid voor het geven van Friese cursussen en wie belangstelling voor de Friese geschiedenis en literatuur heeft, kan op een AFUK-cursus aan zijn trekken komen. Doordat het onderwijs in het Fries aan jongeren nog steeds marginaal is, heeft de AFUK nog steeds een belangrijke taak te vervullen.

Een ander instituut dat zijn bestaan voor een belangrijk deel heeft te danken aan de Beweging, is de *Fryske Akademy* (FA). Dit wetenschappelijke instituut, opgericht in 1938 en evenals de AFUK gevestigd te Leeuwarden, houdt zich bezig met wetenschappelijk onderzoek dat met Fryslân, het Friese volk en zijn cultuur heeft te maken. In de eerste plaats wordt er onderzoek gedaan naar en gepubliceerd over de Friese taal. Het samenstellen van Friese woordenboeken is een belangrijk onderdeel van de taalkundige afdeling, die de grootste van de FA is. Binnen deze afdeling werkt ook een terminoloog om Friese woorden te maken. Zo is er ten dienste van het voortgezet onderwijs een lijst verschenen met terminologie die gebruikt wordt bij vakken als geschiedenis, biologie en aardrijkskunde. In de tweede afdeling werken enkele taalsociologen en een bestuurskundige die het Fries bestuderen in zijn maatschappelijke context. Friese literatuur en geschiedenis worden onderzocht in de derde en laatste afdeling. Het instituut, werkgever van ongeveer zeventig wetenschappers en ondersteunend personeel, kan zijn taken uitvoeren dankzij subsidies van de provinciale overheid, rijksgelden en contractresearch.

Dankzij aanhoudend strijden voor verruiming van het onderwijs in het Fries, is in 1937 door de wetgever de mogelijkheid geboden op zeer bescheiden schaal Fries op de lagere school aan te bieden. In de jaren vijftig is het mogelijk gemaakt om tweetalig lager onderwijs te geven en sinds de jaren tachtig is het een wettelijke verplichting Fries op het rooster van de basisschool te plaatsen. In de jaren negentig volgde deze verplichting voor de basisvorming in het voortgezet onderwijs. Leerlingen kunnen Fries als keuzevak in hun examenpakket opnemen.

In het hoger onderwijs heeft het Fries ook een vaste plaats verworven. Spoedig na de Tweede Wereldoorlog konden leraren zich laten opleiden voor de tweede- en eerstegraads bevoegdheid Fries. Deze opleiding bestaat nog steeds en wordt verzorgd door de *Noordelijke Hogeschool Leeuwarden*. De aantallen studenten – schommelend rond de tien – zijn vergeleken met die van de andere lerarenopleidingen klein. Aan de *Rijksuniversiteit Groningen*

en de *Universiteit van Amsterdam* wordt een hoofdvakstudie Fries aangeboden. De studenten zijn hier op de vingers van twee handen te tellen, maar het aantal bijvakstudenten is wel veel groter. Aan de Leidse universiteit wordt het Fries op bijvakniveau aangeboden.

Vooral in de tweede helft van de vorige eeuw wordt het Fries steeds meer gebruikt in het openbaar bestuur. In gemeenteraden en in provinciale staten is het heel gewoon geworden dat er Fries wordt gesproken. Zowel de provinciale als de gemeentelijke overheden beantwoorden Friestalige brieven van burgers vaak in het Fries. De provincie werft haar personeel met Friestalige advertenties. Enkele gemeenten hebben besloten om de Friestalige plaatsnamen als de officiële aan te wijzen. In deze gemeenten staan dus deze Friese plaatsnamen boven de Nederlandse op de plaatsnaamborden. Vooral in de gemeente Tytsjerksteradiel – die het spits afbeet – heeft dit besluit veel stof doen opwaaien. Tegenstanders van dit besluit hebben bijvoorbeeld lange tijd de Friese naam op deze borden overgeschilderd. De PTT heeft de Friestalige plaatsnamen ook lang genegeerd, maar het bedrijf heeft zijn verzet gestaakt en in bijvoorbeeld de telefoonboeken bij de Nederlandse plaatsnamen een verwijzing opgenomen naar de Friese waaronder de nummers zijn te vinden. Dit alles wil echter niet zeggen dat 's lands tweede rijkstaal bij de Friese overheden het Nederlands naar de kroon steekt! Het Nederlands is hier nog steeds verreweg de belangrijkste taal. Het gebruik van het Fries door bestuurders wordt ook nog niet door iedereen geaccepteerd. Rond de laatste eeuwwisseling was er bijvoorbeeld een conflict naar aanleiding van de taalkeuze van een wethouder in het noorden van Fryslân. Deze weigerde op verzoek Nederlands te spreken in een gezelschap waaronder zich een import-Friezin bevond die, na een aantal jaren in Fryslân gewoond te hebben, naar eigen zeggen het Fries moeilijk kon verstaan. Dergelijke taalincidenten halen trouw de landelijke pers.

Meer dan een halve eeuw terug, op vrijdag 16 november 1951, raakte de Friese Beweging op het Leeuwarder Zaailand in conflict met de oproerpolitie. Aanleiding was de weigering van een kantonrechter Fries in de rechtszaal te verstaan. Journalist Fedde Schurer had in een hoofdartikel het gedrag van deze rechter gekapitteld en deze berisping kwam Schurer de bewuste vrijdag op een veroordeling door de rechtbank te staan. Friese bewegers, die de rechtszaak wegens ruimtegebrek – de rechtbank had gekozen voor de kleinste zittingszaal – niet konden bijwonen, stonden geïrriteerd voor het

gerechtsgebouw op 'hun' Schurer te wachten. Toen buiten bekend werd dat hij veroordeeld was, waren de protesten niet van de lucht. De politie sloeg daarop de menigte met gebruik van de politieknuppels uit elkaar. Deze dag is daardoor de geschiedenis ingegaan als *kneppelfreed* ('knuppelvrijdag').

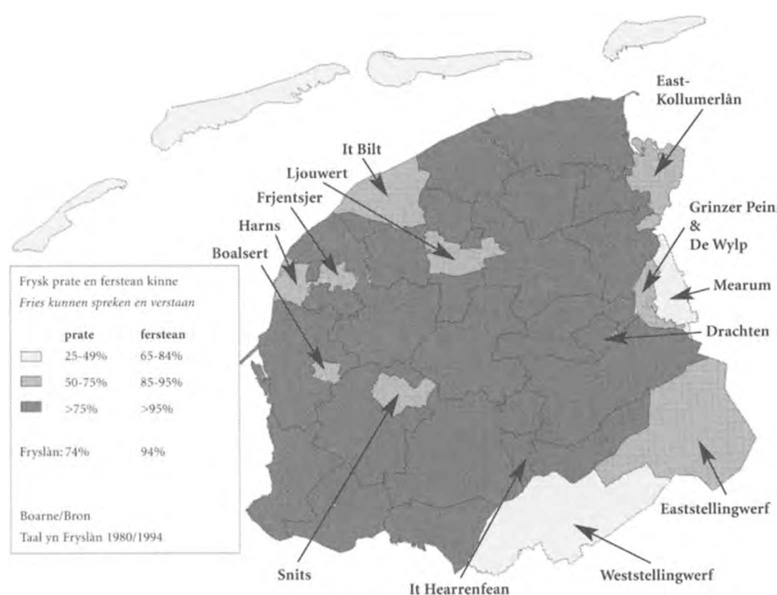
Kneppelfreed, 16 november 1951. Een optredende agent tegen Friese bewegers

Na deze confrontatie is in Den Haag op verschillende niveaus gesproken over de positie die het Fries heeft en zou moeten hebben. Er is erkend dat deze autochtone minderheidstaal meer rechten toekwamen. Er volgden verruimingen op het gebied van het onderwijs en het openbaar bestuur. Justitie was altijd een volstrekt Nederlandstalig bolwerk binnen Fryslân gebleven. Na *kneppelfreed* veranderde dit aanvankelijk niet. Verdachten verbieden Fries in de rechtszaal te spreken, was natuurlijk niet meer aan de orde, maar van de kant van justitie was geen Fries te verwachten. Voor justitie is dit ook niet echt gemakkelijk, want er wordt gewerkt in een landelijk rechtssysteem met landelijke regels. Het maken van Friestalige dagvaardingen is lastig, omdat deze in een landelijk datasysteem worden opgeslagen. Bovendien heeft het Fries ten gevolge van de teloorgang van het Friestalige rechtssysteem aan het einde van de Middeleeuwen geen juridische traditie meer. Eeuwen aaneen

was het recht in Fryslân Nederlandstalig, zodat de ontwikkeling van Friese juridische termen nagenoeg stil heeft gestaan. Het Friese notariaat vormt hierop tegenwoordig een bescheiden positieve uitzondering. Hier is het al wat langer mogelijk om Friestalige transportakten, verenigingsakten en testamenten in het Fries te laten verlijden. Maar ook binnen justitie verandert er sinds het laatste decennium van de vorige eeuw iets. Het Openbaar Ministerie heeft bijvoorbeeld Friestalig voorlichtingsmateriaal, wie binnen justitie Friestalig is, schroomt ook niet meer Fries met de Friezen te spreken, zelfs in rechtszittingen spreken rechters wel Fries. De *Wet gebruik Fries in het rechtsverkeer*, die op 1 januari 1997 in werking is getreden, geeft het Fries zeker een steuntje in de rug. In deze wet is het gebruik – ook op schrift – van het Fries in het rechtsverkeer verruimd. Om deze verruiming mogelijk te maken, heeft de landelijke overheid door financiële steun de totstandkoming van een Nederlands-Fries juridisch woordenboek mogelijk gemaakt. In dit in 2000 verschenen woordenboek worden duizenden juridische termen in het Fries vertaald. Indien het Fries niet een juridische term bezat, is er een ontwikkeld. Het begrip 'lik-op-stuk' bijvoorbeeld werd in het Fries altijd onveranderd uit het Nederlands overgenomen. In het woordenboek staat nu de vertaling *feech-op-fyt*. Deze nieuwvorming is al door justitie in voorlichtingsmateriaal gebruikt.

De provinciale omroep, *Omrop Fryslân*, is grotendeels Friestalig. Dit medium, dat dagelijks in de lucht is, is voor het stimuleren van het gebruik van het Fries van onschatbare waarde. Voorlichters van bijvoorbeeld justitie proberen hun verhaal in het Fries te doen. Ook uit andere sectoren voelen soms zelfs niet-Friestaligen zich geroepen hun zegje in het Fries te doen.

Eigenlijk kunnen Friestaligen zich in de provincie onbeperkt van het Fries bedienen. Ze doen dit echter niet altijd. Iets meer dan de helft van de Friese bevolking spreekt het Fries, op het platteland de overgrote meerderheid. In gesprekken met niet-Friestaligen, ook al verstaan ze het Fries probleemloos, schakelt de Fries tradioneel vrij snel over op het Nederlands. Het Nederlands heeft nu eenmaal een hogere status dan het Fries. Friezen redeneren al snel in de trant van 'het Fries is mooi, maar je moet wel fatsoenlijk blijven'. Iedereen in Fryslân kent wel Friestalige ouders die hun kinderen in het Nederlands opvoeden in de stellige overtuiging dat hun telgen dan een grotere kans op een succesvolle carrière zullen hebben. Of deze taalkeuze inderdaad een positieve uitwerking kan hebben, is nooit onderzocht.

Fries kunnen spreken en verstaan in de provincie Fryslân

Omrop Fryslân, die dagelijks zowel radio- als televisieprogramma's uitzendt, is dus overwegend Friestalig, maar de redactionele teksten van de beide provinciale dagbladen, de *Leeuwarder Courant* en het *Friesch Dagblad*, zijn bijna helemaal Nederlandstalig. Wanneer er iets geschreven wordt over de Friese cultuur kiezen de redacties wel voor het Fries. Citaten van Friessprekenden worden eveneens in het Fries opgenomen. In familie-advertenties wordt het Fries vrij regelmatig gebezigd. Een enkele maal zijn ook commerciële advertenties in het Fries opgesteld. Destilleerder *Sonnema*, de producent van de bekende Friese Beerenburg, heeft ervoor gekozen consequent in het Fries te adverteren.

Binnen Fryslân zijn Friestalige teksten en een Friestalige omroep voor bijna niemand een probleem, want onderzoeken hebben uitgewezen dat van de inwoners van de provincie slechts 10% het Fries niet kan lezen. Bijna iedereen die al wat langer in Fryslân woont, kan het volgens deze onderzoeken zonder al te veel moeite verstaan. Het actief beheersen van het Fries geeft meer problemen. Ongeveer 75% van de Friese bevolking kan het Fries

heel gemakkelijk tot vrij aardig spreken, de rest heeft er moeite mee of kan het helemaal niet. Slechts 30% kan het van heel gemakkelijk tot vrij aardig schrijven, waarvan maar 7% de vaardigheid probleemloos beheerst. Het gebrekkige onderwijs in de Friese taal is hier natuurlijk de oorzaak van.

Sonnema vertaalt Fries niet langer

Van een onzer redacteuren

BOLSWARD - Berenburgproducent Sonnema zal het Fries in reclamespotjes niet langer vertalen. De Hollanders begrijpen inmiddels genoeg van de tweede landstaal, zo meldt woordvoerster Gelkje van Eunen. „Se snappe it no sá wol."

Sonnema wil het komend jaar nog meer gebruik maken van het Fries. Zo worden er gratis ansichten verspreid met de tekst 'It giet lekker' – voor een Hollander voor tweeërlei uitleg vatbaar. Volgens van Eunen is het Frieseen *unique selling point*. LC 1-9-2001

Bericht over Sonnema in de Leeuwarder Courant

Stadsfries

In de tijd van het ontstaan van het Stadsfries was dit de taal van de hogere klassen. Zij immers hadden contact met de bestuurders van buiten Fryslân. Vooral in de vorige eeuw is het Stadsfries echter langzamerhand verworden tot een taal van overwegend de lagere klassen. Van de inwoners van Leeuwarden is uit onderzoek gebleken dat Nederlandssprekenden voor iets meer dan de helft een hogere opleiding hebben genoten. Van de leden van de Friese taalgroep is dit percentage ruim dertig en van de sprekers van het Leeuwarders is ruim twintig procent hoger opgeleid. Van de andere steden zijn dit soort gegevens niet bekend, maar aangenomen mag worden dat de verschillen niet erg groot zullen zijn. Mogelijk zijn de verhoudingen in de kleinste steden iets anders. Zeker Stavoren, dat met circa duizend inwoners niet groter is dan een dorp, kan wat dit betreft gemakkelijk afwijken. De sociale verschillen zijn hier ongetwijfeld kleiner dan in Leeuwarden, waar rond de negentigduizend mensen wonen. Leeuwarden heeft als hoofdstad natuurlijk veel meer bedrijven waar hoger opgeleiden werken, en velen van hen hebben zich in de stad gevestigd.

Het percentage sprekers met het Stadsfries als moedertaal ligt in Leeuwarden rond de 20%. Welk deel van de stedelingen in de andere steden het

Stadsfries als eerste taal heeft, is niet met zekerheid te zeggen. Minder dan in Leeuwarden zullen het er waarschijnlijk niet zijn. Volgens inwoners van Stavoren heeft toch zeker de helft het Stadsfries daar als eerste taal. Omdat het Stadsfries in vergelijking met het Nederlands, en in mindere mate met het Fries, een vrij lage status heeft – het is maar plat –, mag worden aangenomen dat steeds minder jongeren de taal van hun ouders meekrijgen en dat de neergaande lijn van het Stadsfries door zal gaan. In de steden is de positie van het Nederlands het sterkst. Vooral na de Tweede Wereldoorlog is de positie van het Fries in de steden sterker geworden als gevolg van de migratie van plattelanders naar de grotere steden. In de steden Fries spreken is doorgaans geen enkel probleem meer. In de havenstad Harlingen wordt het spreken van het Fries volgens autochtone inwoners van de stad minder op prijs gesteld. Naar hun zeggen zijn zij meer op de 'wereld' dan op het Friese achterland gericht.

Het prestige van het Stadsfries is dus niet groot meer. De taal is dan ook overwegend een spreektaal. Een Stadsfriessprekende kan wel probleemloos in de gemeenteraad zijn eigen taal gebruiken, maar er kan niet verwacht worden dat de gemeentelijke overheid in officiële stukken het Stadsfries zal gaan gebruiken. Er wordt geen onderwijs in het Stadsfries gegeven en er is ook niet een Beweging die zich beijvert voor een plaatsje van het Stadsfries op het rooster. Bij het verschijnen van het Leeuwarder woordenboek in 1991 heeft de uitgever hiervan alle basisscholen in de stad een groot aantal exemplaren cadeau gedaan, maar vrij zeker liggen tot op heden alle woordenboeken nog in de magazijnen, als ze niet definitief zijn opgeruimd. De woordenboeken werden overigens in de winkel slecht verkocht. De sprekers van de taal hebben blijkbaar weinig belangstelling voor hun eigen taal. Ze hebben waarschijnlijk ook helemaal geen woordenboek nodig, want zij schrijven hun taal toch niet.

Er zijn geen instanties die zich helemaal op het Stadsfries richten. Voorheen was er wel een georganiseerde groep van vrienden van het Stadsfries actief. Deze 'maten fan ut Stadsfrys' vergaderden vrij regelmatig en spraken dan vooral over hun taal met als doel de woordenschat vast te leggen. Uiteindelijk heeft de Fryske Akademy, die zich behalve met het Fries ook met niet-Friese dialecten in de provincie bezighoudt, uiteraard met hulp van een aantal van deze 'maten', voor de totstandkoming van het Leeuwarder woordenboek gezorgd. In 1998 heeft de Fryske Akademy ook nog een vergelijken-

de woordenlijst van de stadsdialecten van de steden Leeuwarden, Bolsward, Dokkum, Franeker, Harlingen, Sneek en Stavoren uitgegeven.

Het Stadsfries is een spreektaal voor de familiaire sfeer, voor de informele domeinen. In de regionale bladen staan wel Stadsfriese stukjes, maar redactionele tekst in het Stadsfries is uitzondering. Een in 1999 verschenen boek over Franeker bij- en scheldnamen illustreert de positie van het Stadsfries op papier heel mooi. Het boek is in het Nederlands geschreven, maar anekdotes, versjes en grappige stukjes zijn in het Franekers afgedrukt.

De teruggang van het Stadsfries, die dus vooral in de twintigste eeuw in gang is gezet en een steeds snellere vaart heeft gekregen, zal zeer waarschijnlijk alleen maar doorgaan. Slechts weinigen zullen proberen het tij nog te keren.

7. Woordenlijsten

Fries

Er zijn verschillende Friese woordenboeken verschenen. De meeste hiervan zijn vertaalwoordenboeken. Enkele van de Friese woordenboeken verdienen het om hier genoemd te worden.

Een mijlpaal in de Friese lexicografie was het verschijnen in 1900 van het eerste deel van het *Friesch Woordenboek*, bewerkt door Waling Dijkstra en anderen. In 1903 verscheen het tweede en in 1911 het derde deel. De Friese ingangen worden in het Nederlands verklaard. De Fryske Akademy stelde zich direct bij de oprichting in 1938 tot taak het verbeteren en uitbreiden van dit woordenboek. Hiertoe werd met hulp van vele vrijwilligers een zeer uitgebreid kaartsysteem opgezet, waarmee in de jaren zestig een staf van lexicografen met het schrijven van een groot Fries woordenboek aanving. Aanvankelijk was men van plan een woordenboek van de omvang van de Nederlandse Van Dale te schrijven, maar het verzamelde materiaal leende zich ervoor om er een veel groter project van te maken. In 1984 verscheen het eerste vierhonderd pagina's tellende deel van het *Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal* (WFT). Inmiddels zijn er achttien delen van dit wetenschappelijke woordenboek, dat de Nieuwfriese ingangen zeer uitvoerig in het Nederlands verklaart en hun betekenissen met vele citaten illustreert, verschenen en naar verwachting zullen er nog zes volgen. Dit

Een deel van de kartotheken van het WFT en dialectwoordenboeken in het gebouw van de Fryske Akademy

woordenboek en het kaartsysteem, gebaseerd op vele schriftelijke bronnen en mondelinge opgaven, zijn voor verschillende woordenboeken de basis geweest. Het *Frysk Wurdboek* van 1956 en het *Fries-Nederlandse woordenboek* van 1984 zijn hiervan voorbeelden. Ook het op korte termijn bij de Fryske Akademy te verschijnen helemaal Friestalige handwoordenboek is geredigeerd met behulp van het WFT. In 2000 is bij de Fryske Akademy ook een lijvig Fries-Engels woordenboek verschenen. Behalve deze woordenboeken met Friese ingangen is nog steeds het *Nederlands-Fries woordenboek* uit 1985 op de markt. Het handzame *Nederlands-Fries en Fries-Nederlands Kramers woordenboek* heeft in 1999 de achtste druk beleefd en is ook nog steeds verkrijgbaar.

Wie de Friese woordenboeken raadpleegt, ontdekt algauw dat veel woorden grote overeenkomst met het Nederlands vertonen. Uitspraak- en vorm-

verschillen vormen de grootste en de meest frequent voorkomende verschillen. Het is begrijpelijk dat de Nederlandse en de Friese woorden veel op elkaar lijken, omdat beide talen immers tot de West-Germaanse taalfamilie behoren. Ook is begrijpelijk dat er in de woordenboeken tal van woorden zijn aan te wijzen die duidelijk van het Nederlands afwijken, omdat het Fries en het Nederlands toch twee verschillende West-Germaanse talen zijn. De verschillen tussen beide talen zijn te groot om binnen het bestek van dit boekje een woordenlijst te geven die een goed beeld van deze verschillen geeft. De lijst zou noodzakelijkerwijs zeer toevallig moeten zijn. Om toch met een lijstje een indruk van de verhouding tussen het Fries en het Nederlands te geven, is hieronder een lijstje gegeven dat bestaat uit de woorden die in het Friese verhaal uit het volgende hoofdstuk staan.

Fries	*Nederlands*	*Fries*	*Nederlands*
al	al	de	de
âld	oud	dea	dood
alle	alle	deadeling	sufferd
allegearre	allemaal	dei	dag
allinnich	alleen	dêr	daar
as	als	dêr'tst	waar
baas	baas	deroan	eraan
barre	gebeuren	dit	dit
beide	beide	dochs	toch
bei	bes	driigje	dreigen
bern	kind	droegje	drogen
bernewein	kinderwagen	dus	dus
bernkrijen	bevallen	dwaan	doen
beroerd	beroerd	dy	die
bêst	best	dy't	die
blik	blik	earder	eerder
bliuwe	blijven	efter	achter
brûke	gebruiken	ek	ook
by	bij	elk	elk
dan	dan	en	en
dat	dat	er	ie

Fries	*Nederlands*	*Fries*	*Nederlands*
fâle	vallen	hingje	hangen
famke	meisje	hjerst	herfst
fan	van	hjir	hier
ferfiere	vervoeren	hoe	hoe
ferstân	verstand	hoege	(be)hoeven
fertrouwe	vertrouwen	hoopje	hopen
fiele	voelen	hurd	hard
fjild	veld	hy	hij
flink	flink	hyltiten	steeds
foar	voor	ien	een
foarby	voorbij	ienkear	eenmaal
foarried	voorraad	ik	ik
fol	vol	iksels	ikzelf
Frânsk	Frans	in	een
fûl	fel	it	het
gau	gauw	ite	eten
gauwernôch	gauw genoeg, spoedig	jaan	geven
gefaar	gevaar	jeuzelje	beuzelen
gelokkich	gelukkig	jong	jong
gewoanlik	gewoonlijk	jûn	avond
gjin	geen	kear	keer, maal
goed	goed	kinne	kunnen
groepke	groepje	klam	klam, vochtig
grynder	huiler, klager	klean	kleren
hân	hand	komme	komen
handich	handig	krije	krijgen
har	haar, zich	langer't	langer
harsels	zichzelf	libben	leven
hast	haast	lieder	leider
hawwe	hebben	lieding	leiding
hearre	horen	likemin	evenmin
heel	heel	loegje	volladen
hichte	hoogte	loft	lucht
hielendal	helemaal	loop	loop

Fries	Nederlands	Fries	Nederlands
lûke	trekken	pak	pak
lykje	lijken	poddestoel	paddestoel
lyts	klein	rêde	redden
mankemint	mankement	reedlik	redelijk
mar	maar	reis	reis
mear	meer	riede	raden
mear't	meer	rinne	lopen
meastal	meestal	sa	zo
meast	meest	safier	zover
meie	mogen	sân	zand
meinimme	meenemen	se	zij
meitsje	maken	sels	zelf
mikke	mikken	sille	zullen
minder	minder	sin	zin
mis	mis	sizze	zeggen
miskien	misschien	sjen	zien
moatte	moeten	skier	grauw, grijs
my	mij	skowe	schuiven
neat	niets	skuorre	schuur
nei	na, naar	smeitsje	smaken
net	niet	smoarch	smerig, vies
no	nu	sparje	sparen
noch	nog, noch	stap	stap
nochris	nogeens	stekke	steken
oan	aan	stien	steen
oanfiele	aanvoelen	storeine	motregenen
oanwize	aanwijzen	strûk	struik
oar	ander	sûnder	zonder
oerfloed	overvloed	sykje	zoeken
ôf	af	ta	toe
om	om	te	te
op	op	thús	thuis
opdracht	opdracht	thúsbliuwe	thuisblijven
opskarrelje	opscharrelen	timmerark	timmergereedschap

Fries	Nederlands	Fries	Nederlands
tinke	denken	wein	wagen
troch	door	wêze	zijn
twa	twee	wiet	nat
ûnderfining	ervaring	witte	weten
ûnmooglik	onmogelijk	wol	wel
ús	ons	wolle	willen
wa	wie	wurd	woord
waar	weer	wurde	worden
wachtsje	wachten	wy	wij
wat	wat	yn	in

Stadsfries

In de jaren negentig van de vorige eeuw zijn er twee woordenboeken van het Stadsfries verschenen. Het zijn tegelijk de enige woordenboeken die er van de taal bestaan. Het woordenboek van het Leeuwarders (Van der Burg 1991) is een 'echt' woordenboek, de vergelijkende woordenlijsten van de dialecten van de Friese steden (Duijff 1998) beperken zich goeddeels tot het geven van circa 3500 grondwoorden. Hiervoor is al duidelijk gemaakt dat het Stadsfries op het niveau van de woorden overwegend Nederlands is. In de navolgende woordenlijst zijn (Leeuwarder) grondwoorden opgenomen die anders zijn dan de Nederlandse equivalenten. Deze verschillen zijn grotendeels uitspraakverschillen. Omdat het Stadsfries is ontstaan uit taalcontact tussen Nederlanders en Friezen, is in de lijst naast de Nederlandse vertaling ter vergelijking ook de Friese opgenomen. Wanneer een Stadsfries woord uit de lijst geen duidelijke overeenkomst met het Nederlandse vertoont, is in veel gevallen wel een duidelijke relatie met het Fries aan te wijzen.

Uiteraard is deze woordenlijst niet *de* woordenlijst die *de* verschillen tussen het Stadsfries en het Nederlands geeft, maar *een* lijst die verschillen biedt.

De scheefgezakte Oldehove prijkt trots op de kaft van het Woardeboek fan ut Leewarders

Stadsfries	*Nederlands*	*Fries*
aansen(s)	aanstonds	aansens
aanst	aanstonds	aanst
azem	adem	azem
adfekaat	advocaat	advokaat
adfertênsy	advertentie	advertinsje
afkitse	afketsen	ôfkitse
akkefytsje	akkefietje	akkefytsje
alhoewel't	alhoewel	alhoewol't
alkehòl	alcohol	alkohol
allien	alleen	allinne
allegaar	allemaal	allegearre
allegaartsje	allegaartje	soadsje
allenech	alleen	allinnich
altiten	altijd	altiten
amperan	amper	amperoan
andacht	aandacht	omtinken
anfitere	aansporen	oanfiterje

Stadsfries	Nederlands	Fries
angesicht	aangezicht	antlit
anpeze	pezen	oanpeze
anpoëne	aansporen	oanpoene
aves	's avonds	jûns
ask	as (verbrandingsresten)	jiske
avveseare	voortmaken	avensearje
balke	balk	balke
barge	morsen	bargje
bargebiten	katjesspel	bargebiten
bealech	lichaam, lijf	bealch
beare	veel ophef maken	beare
bedelte	diepte	bedelte
bedobbe	bedelven	bedobje
bien	been	bonke
befobbeld	bijvoorbeeld	bygelyks
beltsjebloem	fuchsia	beltsjeblom
belúne	slinken	belúnje
benije	benieuwen	benije
benypt	nauw, eng	benypt
besesterd	bezeten	gek, mâl
besgroën	boezeroen	besgroentsje
bessele	rijgen	besselje
beswike	bezwijken	beswike
betúge	betuigen	betsjûgje
byster	bijster	bjuster
bite	bijten	bite
blabber	slijk	blabze
bladdere	bladeren	bledzje
blier	blij, vriendelijk	blier
boanze	bonzen	bûnzje
beket	boeket	bosk
boethús	koehuis	bûthús
bokkem	bokking	bokken
bonke	bot	bonke

Stadsfries	Nederlands	Fries
bovendat	bovendien	boppedat
brijke	brouwen	brijkje
brodsk	broeds	brodsk
búde	buil	bûde
búdel	buidel	budel
burstel	borstel	boarstel
búse	broekzak	bûse
butter	boter	bûter
daaie	uitstaan, verdragen	daaie
daanse	dansen	dûnsje
dangele	slenteren	dangelje
deun	zonder veel tussenruimte	deun
deure	durven	doar(r)e
diggel	scherf	diggel
dij	jou	dy
dinen	de jouwe	dinent
diske	kraampje	diske
dy't	die, wie	dy't
doaren	doorn	toarne
doe	toen	doe
doën	doen	dwaan
dogeniet	deugniet	dogeniet
dou	jij	dû, do
dreech	machtig, lastig	dreech
drive	drijven	driuwe
drompel	drempel	drompel
dúm	duim	tûme, tomme
dúst	berg, roos	dûst
douwe	duwen	triuwe
dwylsk	duizelig	dwyl
eamele	zeuren	eamelje
earpel	aardappel	ierpel
ylt	eelt	yl
faai	veeg	faai

Stadsfries	Nederlands	Fries
farndel	vierde deel	fearn
fekaansy	vakantie	fakânsje
ferdivedasy	aangename afleiding	ferdivedaasje
fergallepeare, je	zich vergalopperen	jin fergallepearje
ferlechje	voorwendsel	ferlechje
fernim	nieuwsgierige vrouw	fernim
ferrinneweare	vernielen, kapotgaan	ferrinnewearje
fersinne, je	zich vergissen	jin fersinne
fersútere	onooglijk worden	fersuterje
fertúten (doën)	nut afwerpen	fertuten dwaan
ferwulf	gehemelte	ferwulft
folen	veulen	fôle
fimele	peuteren	fimelje
flaanze	flansen	flânzje
flear	oorvijg	slach
flibe	speeksel	flibe
flibere	aanhoudend kwijlen	flybkje
flij	vlies	flij
fluts	scheut	fluts
foanst	vondst	fynst
fral	vooral	foaral
foech	tamelijk klein, jong	foech
foek	fuik	fûke
feugel	vogel	fûgel
frette	vreten	frette
fròmmes	vrouwspersoon	frommes
furk	vork	foarke, furke
fúst	vuist	fûst
gearen	garen	jern
geizech	ziekelijk van kleur	geizich
gisele	snel draaien	giselje
gysten	haastig	gysten
glei	geil, wellustig	glei
gnize	grijnzen	gnize

Stadsfries	*Nederlands*	*Fries*
goedens	enigen, enkelen	guon, guodden
grieme	knoeien	grieme
grize	huiveren	grize
groatsk	trots	grutsk
groëde	litteken	groede
grouw	grof, zwaar, dik	grou
gûd	goed(eren)	goed, guod
halje-trawalje	hals over kop	halje-trawalje
hammer	hamer	hammer
hearkes	och heden	hearkes
heaze	in de keel prikkelen	heaze
heit	vader	heit
helt	helft	helte
herst	herfst	hjerst
hewwe	hebben	hawwe
himmel	proper	himmel
hòfkesinge	stropen in de boomgaard	hofkesjonge
hommeles	ruzie	hommeles
hurren	hun, zich	harren
iperenboom	iepeboom	iperenbeam
iisder	ijzer	izer, iizder
jaar	uier	jaar
jarre	gier	jarre
joeke	jeuken	jûkje
kanne	kunnen, kennen	kinne, kenne
kears	kaars	kears
kidele	kietelen	kidelje
kyn	kind	bern
kliber	menigte	kliber
knibbel	knie	knibbel
knibbele	knielen	knibbelje
knikkert	knikker	knikkert
knoffele	struikelend lopen	knoffelje
koei	koe	ko

Stadsfries	Nederlands	Fries
kreas	knap, netjes	kreas
krebintech	stram van leden	krebintich
krek	precies, zojuist	krekt
kreklikegoëd	evengoed	krektlikegoed
kreksoagoëd	evengoed	krektsagoed
krigel	kregel	krigel
krite	schreeuwend huilen	krite
kroade	kruiwagen	kroade
krobbe	tor, pissebed	stienkrobbe
kròp	wreef	krop
kurst	korst	koarste
kwaansele	kwanselen	kwanselje
kwizekwaansy	invloedrijk	kwizekwânsje
laasten	laatst, onlangs	lêsten
larderech	flauw, slap	larderich
lêge	liggen, leggen	lizze
leipe	huilen	lipe
lid	deksel	lid
longere	vlassen	longerje
maai	made	maits
magge	mogen	meie
mem	moeder, mamma	mem
meulen	molen	mûne, mole
meunstere	monsteren	meunsterje
mije	mijden	mije
minent	de, het mijne	minent
moeke	moeder	mem
mon	mond	mûle
mosk	mus	mosk
moude	mul, stofvormige aarde	moude
naar't	naargelang	nei't
nachtdraver	nachtbraker	nachtraver
nageraden	langzamerhand, gaandeweg	neigeraden
nakend	naakt	neaken

Stadsfries	*Nederlands*	*Fries*
near	benauwd, benauwend	near
neffens	volgens	neffens
neut	noot	nút
nifele	knutselen	nifelje
nij	nieuw	nij
noëd	bezorgdheid	noed
nuet	tam, vreemd	nuet
nûnder	schelp	nûnder
nustje	kleine hoeveelheid	nustje
nûver	vreemd	nuver
oans	ons	ús
olfert	sufferd	olfert
ondoges	ondeugend	ûndogens
onlijech	onstuimig	ûnlijich
òrt	erwt	eart
pangele	verkwanselen	pingelje
pinebúk	buikpijn	pyntliif
plasse	schedel	plasse
poekel	pukkel, puist	pûkel
pong	buidel, beurs	ponge
prottele	pruttelen	prottelje
pûde	zak	pûde
pursje	portie	poarsje
rachel	fluim	rachel
rane	smelten	rane
rier	vaars	rier
rioël	riool	rioel
riwe	rijgen	riuwe
ròppech	hongerig	roppich
salle	zullen	sille
seumer	zomer	simmer
seun	zoon	soan
siige	tochten	sige
sjijfele	langzaam voortgaan	sjamperje

Stadsfries	Nederlands	Fries
skanseard	geschonden	skansearre
skielk	weldra, spoedig	skielk, skylk
skoan	zeer goed, best	skoan
skòlk	schort	skelk
skraits	mager persoon	skraits
skrútel	bevreesd, bang	skrutel, skruten
skuddeldoek	vaatdoek	skûteldoek
skúle	schuilen	skûlje
skurf	beschadigd, geschonden	skurf
skursteen	schoorsteen	skoarstien
slaad	sla	slaad
slantere	morsen	slanterje
slecht	vlak, effen	sljocht
slij	begerig	slij
sloat	sloot	sleat
slukke	slikken	slokke
snije	snijden, sneeuwen	snije
snittere	kleine druppeltjes regenen	snitterje
snoad	schrander	snoad
soale	smijten	soale
soëch	sufferd	sûch
souder	zolder	souder
speule	spelen	boartsje
spuie	spugen	spuie
steart	staart	sturt
steed	roof, ziekelijke plek op de huid	steed
stych	strontje	stiich
stikel	stekel	stikel
stinne	stenen	stinne
strúkele	struikelen	stroffelje
strúpe	stropen	strûpe
stukken	kapot, stuk	stikken
súge	zuigen	sûgje
sundach	zondag	snein

Stadsfries	*Nederlands*	*Fries*
sûterech	verlept	suterich
swige	zwijgen	swije
swipe	zweep	swipe
tange	tang	tange
toan	teen	tean
teugen	tegen	tsjin
teugenaksele	tegenstribbelen	tsjinakselje
teugenswoardech	tegenwoordig	tsjintwurdich
toen't	toen	doe't
toerebout	lisdodde	tuorrebout
toge	torsen	tôgje
tsiere	kibbelen	tsiere
tûfke	pluk haar	tûfke
tút	zoen	tút
twiebak	beschuit	(twi)bak
ûl	uil	ûle
útwryks	buitennissig	útwrytsk
weard	waard	wurdich
welle	opzwellen	tine
wênse	wensen	winskje
wike	wijken	wike
wikel	torenvalk	wikel
wilech	uitgedroogd	wilich
wilens	ondertussen	wilens
wylst	terwijl	wylst
wippelech	wankel	wippelich
woane	wonen	wenje
wrotte	woelen, ploeteren	wrotte
wurde	worden	wurde
wurm	worm	wjirm
wurp	worp	wurp
wurst	worst	woarst
wurtel	wortel	woartel

8. Literatuur in het Fries en Stadsfries

Fries

De Friese literatuur wordt parallel aan de periodisering van de Friese taal in drie fasen verdeeld: Oudfriese (tot circa 1550), Middelfriese (circa 1550-1800) en Nieuwfriese (vanaf 1800) literatuur.

De Oudfriese teksten zijn overwegend juridische teksten die zijn ontstaan in een orale traditie, maar er zijn ook enkele teksten bewaard gebleven die wij tegenwoordig tot de literatuur zouden rekenen. Een voorbeeld hiervan is de Karellegende die verhaalt hoe koning Karel de Grote de heerschappij over de Friese koning Radbout verwerft. Een fragment uit de legende.

> Dae di koning Kaerle ende di koning Redbad fan Danemerckum jn dat land komen, dae bisette eelk zijn burch jn Fraenekraghae mey ene herescelde ende elck seyd, dat land weer zijn. Dae wolden se wise lioede ierne sena ende dae heren wolden hit bistrida; dech wysda ma dir sone also langhe, dat ma hit op dae tweer koningen ioed, hoekra oerem oen stilla stalle wrstoed, dat hi dat land winnen hede.
> (Toen koning Karel en koning Redbad van Denemarken in het land kwamen, bezette ieder zijn burcht in Franeker met een legermacht en beiden stelden dat het land zijn eigendom was. Daarop wilden wijze mannen hen graag met elkaar verzoenen, maar de heren wilden er strijd over voeren; echter bleef men net zo lang aandringen op

verzoening, tot men de twee koningen oplegde, dat hij het land zou winnen die de ander in stilstaan zou overtreffen.)

[Buma/Ebel (1977), pp. 126 en 128; vertaling: De Jong (2000), p. 23.]

Uiteindelijk kreeg koning Karel zijn tegenstander met een list als eerste in beweging.

De Oudfriese teksten zijn ook buiten Fryslân object van studie voor taalkundigen, letterkundigen, historici en juristen.

In het begin van de zeventiende eeuw verschijnen de eerste Middelfriese literaire teksten. In 1609 wordt een bruiloftsvers van naar alle waarschijnlijkheid J. van Hichtum uitgegeven. Later volgen er meer van dergelijke verzen, die een specifieke bruiloft of de bruiloft in het algemeen beschrijven. Ook de meest bekende zeventiende-eeuwse Middelfriese literator Gysbert Japicx publiceerde een bruiloftsvers. Twee jaren na zijn dood in 1666 verscheen het complete werk van deze Bolswarder schoolmeester. In deze *Friesche Rymlerye*, waarvan nadien verschillende heruitgaven zijn verschenen, zijn onder meer liefdesverzen, stichtelijke verzen, psalmvertalingen en prozavertalingen uit het Frans te vinden.

Hieronder volgen twee strofen uit het dertien strofen tellende vers met als titel *Muwze-booste* (Muizenhuwelijk).

Ynne' oer-lang forlijnne jieren,
Yn Saturnus tijd, by âds,
Yn dy goune tijd, âd-wrâds,
Da de Djier, æf 't minschen wieren,
Mey eyn taele' in spraeck forsjoen,
Oon elck-oorme' in praetje joen'.

Yn dy tijd wier 't dat in Minsche,
Dat in sillig Cluws'ner siet
Oone' igg' fen it rinnend' wiet,
Dy de gave' hie, het hy winsche,
Fen al 'tjinge' hy hearde' æf sjoe,
Dat it wirdde' allijck hy 't woe.

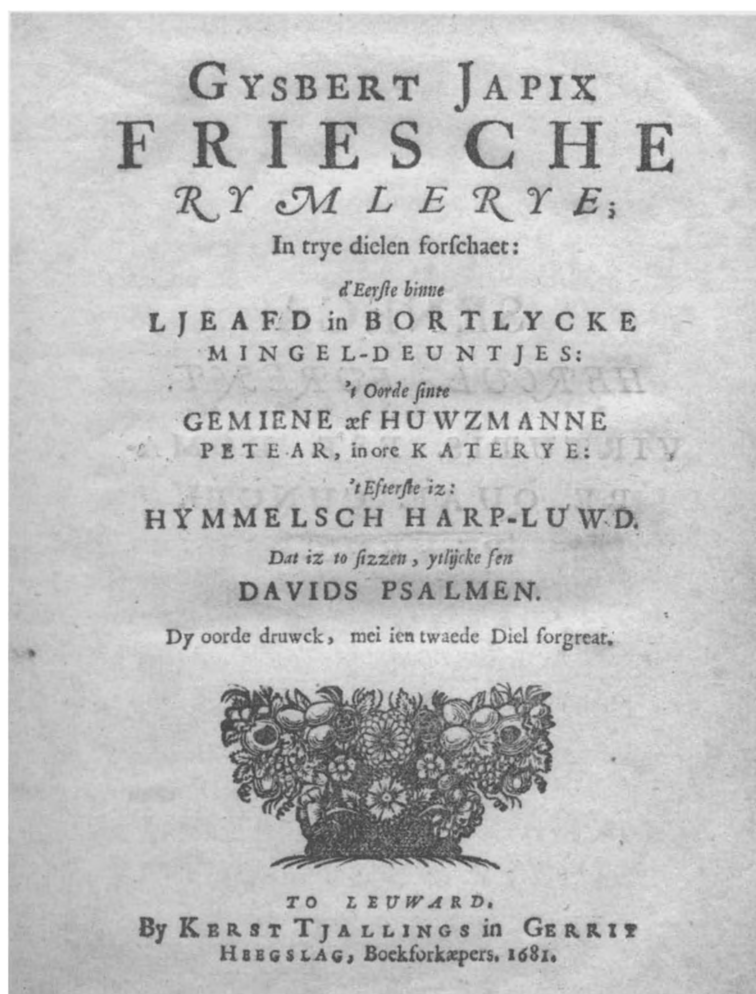
(In reeds lang vervlogen tijden,
In de dagen van Saturnus,
In de gouden tijd van 's werelds verleden,
Toen de dieren, alsof het mensen waren,
Van eigen taal en spraak voorzien,
Met elkaar een praatje maakten.

In die tijd was het dat een mens,
Dat een vrome kluizenaar zat
aan de oever van een waterstroom,
Die de gave had, hetgeen hij wenste,
Van alles wat hij hoorde of zag,
dat het werd zoals hij het zich wenste.)
[Brouwer/Haantjes/Sipma (1966a), p. 38.]

Na deze Renaissancedichter, die zich in later werk door de Barok liet beïnvloeden, volgden er eerst geen grotere Middelfriese uitgaven. Gysbert Japicx bleef lange tijd een eenzame en opvallende figuur in de Friese literatuur. Pas tegen het einde van de Middelfriese periode zien weer enkele langere teksten het licht.

Ook in de eerste decennia van de Nieuwfriese periode verschijnen er weinig Friese literaire teksten. Pas na 1820 komt er een opleving. De literatoren zien dan als hun grote inspiratiebron de Middelfriese dichter Gysbert Japicx. Zij beschouwen hem als de redder van het Fries. Heel begrijpelijk dat verschillende schrijvers zijn spelling volgen. De drie gebroeders Halbertsma, de theoloog en taalkundige van internationaal formaat Joost, de medicus Eeltsje en de handelaar Tsjalling, zijn heel bekende negentiende-eeuwse Friese schrijvers geworden. In 1822 verscheen een boekje van binnenzakformaat met Friese stukjes, aanvankelijk bedoeld voor vrienden, maar de populariteit van het werkje was zo groot dat het langzamerhand uitgroeide tot een volksboek van groot formaat. Deze bundel langere en kortere stukken proza en een grote verscheidenheid van verzen beleefde tot het einde van de vorige eeuw verschillende herdrukken. De Halbertsma's, zonen van de Romantiek, hebben met hun *Rimen en teltsjes* vele Friezen hun moedertaal leren lezen.

Ook de negentiende-eeuwse Waling Dijkstra was met zijn enorme schrijfproductie een begrip. Behalve vele zelfstandige publicaties verschenen er tal-

GYSBERT JAPIX
FRIESCHE
RYMLERYE;
In trye dielen forschaet:
d'Eerste binne
LJEAFD in BORTLYCKE
MINGEL-DEUNTJES:
't Oorde sinte
GEMIENE æf HUWZMANNE
PETEAR, in ore KATERYE:
't Efterste iz:
HYMMELSCH HARP-LUWD.
Dat iz to sizzen, ytlijcke fen
DAVIDS PSALMEN.
Dy oorde druwck, mei ien twaede Diel forgreat.

TO LEUWARD.
By KERST TJALLINGS in GERRIT
HEEGSLAG, Boekforkæpers. 1681.

Titelpagina van de tweede druk van de Friesche Rymlerye uit 1681

rijke bijdragen van zijn hand in een verscheidenheid aan tijdschriften. Bovendien verzorgde hij met enkele vrienden op vele plaatsen in Fryslân 'vermaakavonden' voor het Friese publiek. Op dit zogenaamde *Winterjûnenocht* liet Dijkstra c.s. zijn Friese publiek kennismaken met Friestalige voordrachten, sketches enzovoort. De bijdragen van Dijkstra aan de Friese literatuur zijn vooral van volksaardig karakter. Dat wil zeggen dat zijn teksten begrijpelijk zijn voor brede lagen van de bevolking. Vele andere Friese schrijvers uit de negentiende eeuw schreven ook voor hetzelfde brede publiek dat Waling Dijkstra voor ogen had.

Er waren echter ook schrijvers die een andere doelstelling voor ogen hadden. H.G. van der Veen is een van hen. In 1856 verscheen zijn *De Kaertlizzer.* Het prozawerk dong mee met de prijs die het *Selskip foar Fryske taal en skriftekennisse* had uitgeschreven voor een prozaverhaal. De jury beloonde het manuscript, dat kwalitatief het beste van de ingezonden handschriften was, slechts met een tweede prijs, omdat het verhaal te literair was. Inderdaad, het verhaal is alleen al door de achronologische ordening niet gemakkelijk te lezen. De naturalistische schetsen van S.K. Feitsma, die in de jaren negentig van dezelfde eeuw in een tijdschrift verschenen, spraken het brede publiek ook niet aan.

In het begin van de tweede helft van de negentiende eeuw kwam vrij plotseling het Friese volkstoneel op. Op verschillende plaatsen vermaakten amateurtoneelverenigingen het publiek met eenvoudige toneelstukken. Om aan de vraag naar originele Friestalige stukken te kunnen voldoen, schreven verschillende toneelschrijvers het ene stuk na het andere. Vandaag de dag zijn het amateurdorpstoneel en het openluchttoneel nog erg populair.

In 1915 werd de *Jongfryske Mienskip* opgericht. Deze organisatie had vooral een cultureel gericht doel. De Friese cultuur moest naar een hoger peil worden getild. De leider van deze jongfriese gemeenschap, de anglist Douwe Kalma, veroordeelde veel, zo niet het meeste, literaire werk van de negentiende eeuw. Vooral Waling Dijkstra moest het ontgelden. Deze schrijver zou de Friese literatuur eerder achteruit dan vooruit hebben geholpen. Er moest veel meer geschreven worden op Europees niveau. Zelf verzorgde hij een Friese vertaling van het complete werk van Shakespeare! In zijn optiek konden vertalingen uit wereldliteraturen de Friese literatuur mee vooruithelpen.

Onder invloed van de ideeën van de *Jongfryske Mienskip* kwam de volks-

literatuur tijdelijk in een kwaad daglicht te staan. In de jaren dertig werd de behoefte aan Friese boeken voor een wat breder, minder artistiek gericht publiek weer groter en dit resulteerde in 1935 in de oprichting van de *Kristlik Fryske Folksbibleteek* (KFFB). Deze nog steeds bestaande boekenclub beleefde in de jaren zestig zijn hoogtepunt met meer dan 12.000 leden. Dit betekende dat een roman uitgegeven door de KFFB toen een oplage van meer dan deze 12.000 exemplaren had. Voor Friese begrippen is dit erg veel. Alleen de in 2001 overleden erg populaire schrijver Rink van der Velde bereikte met sommige van zijn romans hogere verkoopcijfers.

In de negentiende eeuw verschenen er weinig romans. Waling Dijkstra publiceerde er twee en verder waren er nog enkele langere prozastukken die, als het begrip roman ruim wordt gehouden, tot de romanliteratuur gerekend kunnen worden. Verder verscheen er veel poëzie en veel korter prozawerk. Pas in de loop van de twintigste eeuw verschijnen er steeds meer romans. Tot aan de Tweede Wereldoorlog is de boerenroman populair. Daarna gaat de KFFB nog een lange tijd door met het uitgeven van dit genre. Een vrij bekende boerenroman die ook in het Nederlands is vertaald onder de titel *De zonde van Haitze Holwerda*, is de roman *De sûnde fan Haitze Holwerda* van Ulbe van Houten. Van Houten was evenals vele andere Friese schrijvers onderwijzer.

Tot aan de Tweede Wereldoorlog was de Friese schrijver doorgaans ook Fries beweger. Spoedig na de bevrijding verscheen er een nieuw Fries literair tijdschrift en in het eerste nummer van deze *De Tsjerne* (de karn) pleitte de redactie bij monde van Fedde Schurer voor een definitieve breuk tussen de literatuur en de Beweging. De schrijver zou voortaan vrij moeten zijn van de Beweging, hij moest zijn kunstideeën kunnen gaan volgen. Er veranderde nadien in de Friese literatuur inderdaad iets. Er verscheen een grotere verscheidenheid aan genres en de schrijver was niet langer per definitie beweger, ook al is de keuze voor het schrijven in het Fries wellicht een al dan niet bewuste bewegingsdaad. De Friese literatuur ging meer de ontwikkelingen buiten Fryslân volgen. Heel begrijpelijk dat de Friese poëzie dan ook een vernieuwing door ging maken die veel op de vernieuwing van de Vijftigers in de Nederlandse literatuur leek. Er kwamen experimentele Friese verzen, strakke rijmschema's werden vergeten en de vrije versvorm deed zijn intrede.

De maatschappelijke veranderingen werden ook in de Friese literatuur

verwerkt. Nog steeds gelden de romans *De smearlappen* van Anne Wadman en *Fabryk* van Tr. Riemersma als de vernieuwende en taboedoorbrekende Friese romans van de jaren zestig. Beide romans hebben door hun voor die tijd openhartig spreken over seksualiteit veel stof in Fryslân doen opwaaien. Het Fries behoorde voor zoiets niet gebruikt te worden. Wie nu deze romans leest, zal niet begrijpen waar men zich toen druk over maakte. Deze 'controversiële' romans zijn beide in het Nederlands vertaald.

Behalve literair werk voor volwassenen verschijnt er ook nog vrij regelmatig origineel Fries werk voor kinderen. De Friese kinderliteratuur is een aantal jaren na de Tweede Wereldoorlog ook steeds meer los komen te staan van de Friese Beweging. Diet Huber en Tiny Mulder hebben in navolging van Annie M.G. Schmidt de vernieuwing van de Friese kinderpoëzie in gang gezet. Om de Friese kinderen genoeg Friestalige boeken te bieden, zijn zo langzamerhand vele kinderboeken uit verschillende talen in het Fries vertaald.

Er bestaan verschillende prijzen voor literaire werken. De hoogste literaire prijs is de driejaarlijkse provinciale Gysbert Japicxprijs voor proza of poëzie. Veel bekende Friese literatoren hebben deze naoorlogse prijs gewonnen. Debutanten kunnen eens in de drie jaar de provinciale Fedde Schurerprijs winnen en voor vertalers heeft de provinciale overheid de Obe Postmaprijs ingesteld. Uit de nalatenschap van de Friese schrijfster Simke Kloosterman wordt de Simke Kloostermanprijs betaald en deze is bedoeld voor schrijvers van kinderboeken.

Het *Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum*, dat op korte termijn zal gaan fuseren met de provinciale bibliotheek van Fryslân en het Friese rijksarchief, heeft als taak alles op het gebied van de Friese literatuur te verzamelen en te ontsluiten. Wie dus bijvoorbeeld iets over een Friese schrijver, een Fries literair werk of een recensent van Friese boeken te weten wil komen, kan bij dit instituut terecht.

Een kleine greep uit de hedendaagse Friese schrijvers die nog steeds publiceren: Eppie Dam, Jetske Bilker, Piter Boersma, Joop Boomsma, Tsjêbbe Hettinga, Steven de Jong, Tiny Mulder, Durk van der Ploeg, Margryt Poortstra, Tr. Riemersma, Albertina Soepboer, Pieter Terpstra, Akky van der Veer en Harmen Wind. Enkele Friese schrijvers hebben ook in het Nederlands gepubliceerd. Een voorbeeld hiervan is de erg productieve schrijver Durk van der Ploeg, die de roman *Een vers graf* heeft geschreven. De literatuurge-

schiedenis van Dykstra en Oldenhof (1997) geeft een uitgebreid overzicht van de Friese schrijvers en hun producten.

Tot besluit van de paragraaf over de Friese literatuur volgt nu een fragment uit de roman *Nei de klap* (Na de klap) van Tr. Riemersma. Deze roman is ook in een Nederlandse vertaling verschenen. Trinus Riemersma beschrijft in de roman de overlevingsstrategieën van vooral kinderen en adolescenten nadat een verwoestende explosie Fryslân en een groot gedeelte van Nederland van de kaart heeft gevaagd. Frankrijk, het land waar de overlevenden hun heil proberen te vinden, moet het ten gevolge van de klap zonder zonlicht stellen. Het leven op aarde wordt daar dus ook nagenoeg onmogelijk. Riemersma debuteerde in de jaren zestig en hij ontving voor zijn debuutroman *Fabryk* de Gybert Japicxprijs. Na deze roman publiceerde hij ettelijke romans, verhalenbundels en enkele dichtbundels. Hij heeft in zijn werken altijd geëxperimenteerd met de vorm en de inhoud. Hij geldt als een gevierd Fries schrijver, maar lezers die van toegankelijke boeken houden, kunnen zijn werken doorgaans minder waarderen. Zeker toen Riemersma nog een eigen fonetische spelling gebruikte, was zijn lezerspubliek bij lange na niet zo groot als dat van Rink van der Velde.

Libben en dea

Earder as wy hope hawwe, fâlt de hjerst yn. De loft is noch skierder as gewoanlik en it storeint no en dan. Wy binne alle dagen op stap om iten te sykjen. Dat is der no yn oerfloed en dus moatte wy der by wêze. Wat mear't wy fan it fjild opskarrelje kinne, wat langer't wy de blikken en pakken sparje kinne. Dy sille dochs al gauwernôch op wêze. Alle jûnen komme wy wiet en smoarch thûs en wy lûke de klean oan dy't de hele dei yn 'e skuorre hongen ha te droegjen, mar meastal noch klam oanfiele. Claus is net folle mei op stap, hy bliuwt by Ineke dy't har net goed fielt en har net goed rêde kin. It bern moat hast komme. / Op in jûn seit Claus, it is de baas dat der nochris in loop nei Besançon makke wurdt. It waar is noch net sa beroerd dat in reis ûnmooglik is. En wy witte it allegearre wol, dy lytse foarried dy't wy meinimme koenen, sil gau op wêze. De oare kear moasten wy ek timmerark ferfiere, mar dat sil no net hoege. Alle berneweinen kinne fol iten loege wurde. Ik jou dy de lieding, Ake, seit er. Sels wol ik thûs bliuwe, en Ilse moat hjir ek bliuwe, foar as it safier komt mei Ineke. Dat heart reedlik, ek al sil er oan Ilse net folle hawwe, likemin as oan wa ek fan ûs. Fan bernkrijen hawwe wy gjin ferstân. Iksels ha der ienkear by stien te sjen, en dat is noch mear as de measten fan ûs sizze kinne, tink. Mar Ilse is wol handich, miskien ret se har der mei. Wy sille dus mei

ús sânen op stap. Om my mocht Lize ek wol thúsbliuwe, wy rêde it wol sûnder har. Mar ik sis it net, en se sil it sels ek net wolle. / De oare deis is it waar like beroerd as de foarbye dagen, mar wachtsjen hat gjin sin. It wurdt no allinnich hyltiten mar minder. Wy stekke ôf, Jochen, Hanny, André en ik skowe elk in wein. Lize en de Frânske famkes, Micha en Sjan, rinne efter ús oan. Claus hat my oanwiisd as lieder en dat leit foar de hân. Ik bin de âldste en ik ha de measte ûnderfining. Mar ik bin net gelokkich mei de opdracht. Hoe skuor ik dit groepke der troch as der wat bart of as der gefaar driget? Jochen en Hanny binne deadelingen dêr'tst gjin hichte fan krigest. Jochen brûkt gjin twa wurden as er mei ien ta kin, Hanny seit hielendal neat, dy jeuzelt wat yn harsels. Wat dogge dy beide as it mis rint? Kin ik op har oan? Dy Frânske bern binne jong en André is wat in grynder. Lize fertrou ik, dy is flink. Har mankemint hat har fûl makke. / Ik jou de Frânske famkes en Lize de opdracht om poddestuollen te sykjen en dy yn bernewein te mikken. Dan ha wy wat te iten. Hjir en dêr binne ek strûken mei beien deroan, lyts en hurd, mar se smeitsje bêst.

Leven en dood

Eerder dan wij hadden gehoopt, valt de herfst in. De lucht is nog grauwer dan gewoonlijk en het motregent zo nu en dan. Wij zijn elke dag op stap om eten te zoeken. Dat is er nu in overvloed en dus moeten we nu onze kans grijpen. Hoe meer wij al scharrelend op het land kunnen vinden, hoe langer wij de blikken en pakken kunnen sparen. Deze zullen toch al snel genoeg op zijn. Elke avond komen wij nat en vuil thuis en wij trekken de kleren aan die de hele dag in de schuur hebben hangen te drogen, maar meestal nog klam aanvoelen. Claus is niet veel mee op stap, hij blijft bij Ineke die zich niet goed voelt en zich niet goed kan redden. Het kind is op komst. / Op een avond zegt Claus, dat het het verstandigst is om nog een keer naar Besançon te gaan. Het weer is nog niet zo slecht dat een reis onmogelijk is. En wij weten het allemaal wel, die kleine voorraad die wij konden meenemen, zal snel op zijn. De vorige keer moesten wij ook timmergereedschap vervoeren, maar dat zal nu niet nodig zijn. Elke kinderwagen kan volgeladen worden met voedsel. Ik geef jou de leiding, Ake, zei hij. Zelf wil ik thuis blijven, en Ilse moet hier ook blijven, voor als het met Ineke zover is. Dat klinkt redelijk, ook al zal hij aan Ilse niet veel hebben, evenmin als aan elk van ons. Van bevallingen hebben wij geen verstand. Ikzelf heb er een keer bij staan kijken, en dat is toch meer dan de meesten van ons kunnen zeggen, denk ik. Maar, Ilse is wel handig, misschien redt ze zich er mee. Wij zullen dus met z'n zevenen op stap. Wat mij betreft mocht Lize ook wel thuisblijven, wij redden het wel zonder haar. Maar ik zeg het niet, en ze zal het zelf ook niet willen. / De volgende dag is het weer even slecht als de voorafgaande dagen, maar

wachten heeft geen zin. Het wordt nu alleen steeds maar slechter. Wij begeven ons op weg, Jochen, Hanny, André en ik duwen elk een wagen. Lize en de Franse meisjes, Micha en Sjan, lopen achter ons aan. Claus heeft mij aangewezen als leider en dat ligt voor de hand. Ik ben de oudste en ik heb de meeste ervaring. Maar ik ben niet gelukkig met de opdracht. Hoe scheur ik dit groepje er door als er iets gebeurt of als er gevaar dreigt? Jochen en Hanny zijn sukkels van wie je geen hoogte krijgt. Jochen gebruikt geen twee woorden als-ie met een toe kan, Hanny zegt helemaal niets, die wauwelt wat in zichzelf. Wat doen deze twee als het fout gaat? Kan ik op hen aan? Die Franse kinderen zijn jong en André is een huilebalk. Lize vertrouw ik, die is dapper. Haar mankement heeft een doorzetter van haar gemaakt. / Ik geef de Franse meisjes en Lize de opdracht om paddestoelen te zoeken en die in een kinderwagen te mikken. Dan hebben wij iets te eten. Hier en daar zijn ook struiken met bessen eraan, klein en hard, maar ze smaken best.

[Tr. Riemersma, *Nei de klap*. Koperative Utjowerij, Boalsert 1999, pp. 124 en 125.]

Stadsfries

Na Scheltema's stuk over de slachterij uit 1768 verschenen er in de negentiende en twintigste eeuw verschillende Stadsfriese teksten. In Burger (1944) zijn verschillende van deze teksten uit elk van de steden opgenomen. Ook na de Tweede Wereldoorlog zijn er in elk van de steden wel literaire teksten in het Stadsfries verschenen, maar het blijft toch vooral incidenteel, zeker wat betreft zelfstandige publicaties. Het meeste Stadsfries verschijnt in regionale overwegend Nederlandstalige kranten of blaadjes zoals *'t Stavers krantsie*. Ook in Friestalig werk van onder andere de gebroeders Halbertsma zijn Stadsfriese tekstfragmenten te vinden; Stadsfriezen worden hierin regelmatig in hun eigen taal sprekend ten tonele gevoerd, en hierdoor wordt de meertaligheid van de provincie Fryslân geaccentueerd.

In 'kleine' literaturen verschijnt doorgaans meer poëzie dan proza. Voor de Stadsfriese literatuur geldt dit ook: langere prozateksten zijn uitzonderingen. Een Stadsfriese literatuurgeschiedenis ontbreekt. Er is geen instelling die systematisch bijhoudt wat in het Stadsfries verschijnt, zoals het FLMD voor het Fries doet. Studie naar de Stadsfriese literatuur wordt er helemaal niet gedaan.

De Stadsfriese literatuur wordt slechts door enkelen geschreven. Sommige

De optredende troubadour Doede Bleeker uit Stavoren

van dezen vallen wel genoeg op om een regionale bekendheid te worden. De Leeuwarder kunstenaar Anne Feddema is met zijn werk voor en in het Leeuwarders bij velen bekend. De Stavorense troubadour en visverkoper Doede Bleeker is bijna een provinciale bekendheid. Bij verschillende gelegenheden brengt hij zijn liedjes, die ook op cd's zijn verschenen, ten gehore. Deze fan van zijn moedertaal, die overigens ook een dichtbundeltje in het Nederlands heeft gepubliceerd, heeft eens opgemerkt dat hij met zijn Stavorens dialect verder komt dan de Friezen met hun Fries: in Amsterdam kunnen ze hem probleemloos volgen, terwijl het Fries voor de niet-Friese Amsterdammers een probleem zal zijn. Hieronder is een vers van Bleeker te lezen. Na dit Stavorense lied is een Sneker vers van Eke van Sneek afgedrukt. Dit lied komt uit een bundeltje waarin herinneringen aan de oorlogsjaren centraal staan.

Ferdwaald in de tiid

Laatst toen ik bij hur kwam
waar ik hur oudste broer.
Dy't met handen alles make kon
en lekkers foar hur kòcht.
Thones, hoe is 't met dij

en is thús ok alles goëd?
Fijn datst der bist
ik hè heel faak an dij dòcht.

En soms as ik hur sach
waar ik dy jonge út hur klas.
Dy't altyd naar hur lachte
en dy't hur tas faak droech.
Dan sei se, ik snap ut nyt,
myn tas is wear 'es fut.
Hesto dy erges sien...
Dy kear dat sij mij froech.

Sij waar dat meissy met dy flechten.
Se sòcht hur mem op 'e gang
Suster sei, je mutte slape
en aaide hur over 't wang.

Ut gefecht dat waar ferloaren
tòch sei se, ut is best.
Snakkend nòch naar adem
un lach op ut gesicht.
Faak bleef se overeind
na un sware stòrm.
De halm is nou knakt
foar altyd de ogen dicht.

Al waar hur mond nòch soa drooch
se sú gyn water frage.
Al waren bergen faak hooch
je hoarden gyn klagen.
Ferdwaald in de tiid
na un leven fan geven.
Dat waar oans Mem
om op handen te dragen.

Se waar dat meissy met dy flechten.
Fan goud, levenslang.
't Is heel laat, se slaapt al
na un aai over ut wang.
[Doede Bleeker, Mengde gefoelens
(tekstboekje cd), 1997, pp. 9 en 10.]

erwe
Oans Rikus kan se erwe,
dat is nyt mear gewoan.
Bij alle ooms en tantes
foert hij de boventoan.

Wij binne nyt jeloars hur,
wij gunne ut 'em graach.
Mar: Wannear is 't an
oans toe
Is dat un gekke fraach?

Mar op un kear sû 't weze:
men boad oans toen wat an
út ome Ale syn boedel.
We skrokken der hast fan.

Ik wû dat dan ferkope
want myn man wil graach op reis.
Mar nyt te feul op hope.
Meskyn in 'e hús wat nijs?

Wij derop ou, mar òch heden,
foar reizen al heel geen reden!
Want wat súden jim betale
foar 't keunstgebit fan oom Ale?

'k Hew onder en boven in 't asfat smeten.
Bij 't sien derfan had ik al eten!
En sels wil 'k later in 'e groan,
met, los of fast, de tannen in 'e moan.

[Eke van Sneek (Atty Nauta-Deenik),
Je súden sêge. Interboek
M.Th. van Seijen, Leeuwarden 1994, p. 28.]

9. Literatuur over het Fries en Stadsfries

Blom, Gosse (1981), *Hylper wurdboek.* Fryske Akademy, Ljouwert/ Leeuwarden. (Rige Fryske Dialektstúdzjes 4.)

Bree, C. van (1997), 'Hollandse taalinvloed in Friesland', in: Ph.H. Breuker en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland, geschiedenis van een haat-liefdeverhouding.* Fryske Akademy/Walburg Pers, Ljouwert/Zutphen, pp. 120-133.

Bree, Cor van (2001), 'Drieërlei woordenschat en het Stadsfries', in: Rolf H. Bremmer Jr., Lammert G. Jansma en Piet Visser (red.), *Speculum Frisicum, Stúdzjes oanbean oan Philippus H. Breuker.* Fryske Akademy, Ljouwert/Leiden, pp. 399-415.

Brouwer, J.H., J. Haantjes† en P. Sipma† (1966a), *Gysbert Japicx wurken.* A.J. Osinga, Boalsert.

Brouwer, J.H., J. Haantjes† en P. Sipma† (1966b), *Oantekeningen op Gysbert Japicx wurken.* A.J. Osinga, Boalsert.

Breuker, Ph.H., D. Gorter en J.F. Hoekstra (1996), *Orientation in Frisian studies.* Fryske Akademy/Opleiding Fries UvA, Ljouwert/Leeuwarden/ Amsterdam.

Buma, W.J. (1949), *Die Brokmer Rechtshandschriften.* Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage.

Buma, W.J. (1957), *Frieslands runeninscripties.* J.B. Wolters, Groningen/ Djakarta.

Buma, Wybren Jan und Wilhelm Ebel (1977), *Westerlauwerssches Recht I, Jus Municipale Frisonum.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Burg, A.C.B. van der (1991), *Woardeboek fan ut Leewarders.* Fryske Akademy, Ljouwert. (Rige Fryske dialektstúdzjes 6.)

Burger, H. (1944), *Avondrood, bloemlezing en overzicht der Stadfriese, Amelandse en Bildtse letteren.* Van Gorcum & Comp. N.V. (G.A. Hak & H.J. Prakke), Assen.

Buwalda, H.S.†, S.H. Buwalda en A.C.B. van der Burg (1996), *Woordeboek fan 't Bildts.* Fryske Akademy, Ljouwert. (Rige Fryske dialektstúdzjes 7.)

Dijkstra, F.B. (1991), *Stavering.* Algemiene Fryske Underrjocht Kommisje, Ljouwert.

Duijff, Pieter (1998), *Wurdlisten fan 'e Fryske stedsdialekten.* Fryske Akademy, Ljouwert. (Rige Fryske Dialektstúdzjes nr. 8).

Duijff, Pieter (2000), *Juridisch Woordenboek Nederlands-Fries, met een index Fries-Nederlands.* Martinus Nijhoff/Fryske Akademy, Groningen/Ljouwert.

Dykstra, Anne (2000), *Frysk-Ingelsk wurdboek/Frisian-English Dictionary, with an corresponding English-Frisian word list.* Afûk/Fryske Akademy, Ljouwert/Leeuwarden.

Dykstra, Klaes en Bouke Oldenhof (1997), *Lyts hânboek fan de Fryske literatuer, taheakke: de resinte Fryske literatuer.* AFUK, Ljouwert.

Eisma, Dick en Jan Popkema (2000), *Tiidwurden.* AFUK, Ljouwert.

Fokkema, Klaas (1937), *Het Stadsfries, een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden.* Van Gorcum & Comp. N.V., Assen.

Gorter, D., G.H. Jelsma, P.H. van der Plank en K. de Vos (1984), *Taal yn Fryslân, ûndersyk nei taalgedrach en taalhâlding yn Fryslân.* Fryske Akademy, Ljouwert.

Jensma, Goffe (1998), *Het rode tasje van Salverda, burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw.* Fryske Akademy, Ljouwert/Leeuwarden.

Jong, Alpita de (2000), *Fries Stamboek, 500 jaar proza uit Friesland.* Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen.

Jonkman, Reitze J. (1993), *It* Leewarders, *in taalsosjologysk ûndersyk nei it Stedsk yn ferhâlding ta it Nederlânsk en it Frysk yn Ljouwert.* Fryske Akademy, Ljouwert.

Knop, G. (1954), *De spraakkunst der Terschellinger dialecten.* Van Gorcum & Comp. N.V. – G.A. Hak & dr H.J. Prakke, Assen.
Kooy Dz., T. van der (1937), *De taal van Hindeloopen, grammaticaal overzicht en woordenboek met een bloemlezing van Hindelooper proza en poëzie.* Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage. (Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek deel VII.)
Oppewal, Teake en Pier Boorsma (1994), *Spiegel van de Friese poëzie van de zeventiende eeuw tot heden.* Meulenhoff, Amsterdam.
Oud, A.G. (1987), *Woa'deboek fan ut Amelands. Benevens lijst van voornamen en lijst van streeknamen.* Fryske Akademy, Ljouwert. (Rige Fryske dialektstúdzjes 5.)
Pebesma, H. (1999), *Kramers Woordenboek Fries, Nederlands-Fries en Fries-Nederlands* (oorspronkelijk *Van Goor's klein Fries woordenboek*). Herzien en uitgebreid door Dick Eisma. AFUK/Elsevier, Ljouwert/Amsterdam.
Riemersma, Trienus. (1984), *Proza van het platteland, een onderzoek naar normen en waarden in het grotere Friese proza van 1855-1945.* Koperative Utjowerij, Bolswert.
Roggen, C. (1976), *Woordenboek van het Oosterschellings/Wêdenboek fon et Aasters.* Fryske Akademy, Ljouwert/Leeuwarden.
Schaaf, Sj. van der (1977), *Skiednis fan de Fryske biweging.* De Tille, Ljouwert.
Sjölin, B. (1969), *Einführung in das Friesische,* J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart.
Tiersma, Pieter Meijes (1999), *Frisian Reference Grammar.* Fryske Akademy, Ljouwert.
Veen, K.F. van der/P. Boersma e.a. (1984-), *Wurdboek fan de Fryske taal/Woordenboek der Friese taal.* Fryske Akademy, Leeuwarden.
Visser, W. (1985), *Frysk Wurdboek, Nederlânsk-Frysk 2.* A.J. Osinga Uitgeverij, Leeuwarden/Ljouwert.
Visser, W. en S. Dyk (2002), *Eilander Wezzenbúek.* Fryske Akademy, Ljouwert.
Vries, Oebele (1993), *'Naar ploeg en koestal vluchtte uw taal', de verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580).* Fryske Akademy, Ljouwert/Leeuwarden.
Weg-Laverman, Jant van der (2002), *Er is in het luchtruim een hemd onderweg... Friese kinderpoëzie in de 20e eeuw.* Biblion, 's-Gravenhage.

Wichen-Schol, Martha van (1986), *Wòddenboek fan et Westers.* Fryske Akademy, Ljouwert.
Zantema, J.W. (1984), *Frysk Wurdboek, Frysk-Nederlânsk 1.* A.J. Osinga Uitgeverij, Leeuwarden/Ljouwert.

Verantwoording afbeeldingen

Dialectkaart van de provincie Fryslân: Versloot Kartografy, Hilaard.

Portret van de zeventiende-eeuwse Friese dichter Gysbert Japicx uit ca. 1825: Frans Popken.

Kneppelfreed, 16 november 1951. Een optredende agent tegen Friese bewegers: Fotobureau Boonstra.

Fries kunnen spreken en verstaan in de provincie Fryslân: Versloot Kartografy, Hilaard.

Bericht Sonnema: verschenen in de Leeuwarder Courant, 1 september 2001.

Kartotheken van het WFT en dialectwoordenboeken in het gebouw van de Fryske Akademy: Jacob van der Vaart, Fryske Akademy.

Omslag *Woardeboek fan ut Leeuwarders:* Fryske Akademy.

Troubadour Doede Bleeker uit Stavoren: Meine Bosma, Fryske Akademy.

Wat is het verschil tussen een *nuversma* en een *ûnnoazelsma?*
Hoe luidt de vertaling van *Pûltsjes hâld ik net fan?*
Waarin verschillen het Fries en het Stadsfries van elkaar?
Wat betekenen *hearkes, skurf* en *dwyl?*

Het Fries is, naast het Nederlands, de tweede officieel erkende taal van Nederland. Het is in de provincie Fryslân nog altijd voor iets meer dan de helft van de 600.000 inwoners de moedertaal. Naast het Fries wordt in een aantal Friese steden een eigen taal gesproken: het Stadsfries. Deze taal, die spoedig na 1500 is ontstaan uit taalcontact tussen Friezen en Hollanders, is overwegend Nederlands, maar het Fries klinkt er ook in door.
In dit boek worden verschillende aspecten van het Fries en het Stadsfries besproken, vaak in vergelijking met het Nederlands. Verder komt de geschiedenis van het Fries aan bod, evenals de literatuur in en over het Fries.

Pieter Duijff (Rinsumageast, 1957) studeerde Fries. Hij is een van de redacteuren van het grote *Wurdboek fan 'e Fryske taal / Woordenboek der Friese taal* en is docent Fries aan de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.

www.taalinstadenland.nl

Sdu Uitgevers
